
*Under veiledning av en kjærlighetsfull og
ekte moderhånd-*

En analyse av forholdet mellom makt og
viten i helse- og sosialfaglig arbeids historie

**Hovedfagsoppgave
Sølvi Hjelmeland Stensli**

**Institutt for administrasjon- og
organisasjonsvitenskap**

Universitetet i Bergen

våren 2007

Sammendrag

Helse- og sosialfaglig arbeid er en samling kunnskap, teknikker og bedømmingssystemer som har som siktemål å hjelpe ”utsatte grupper” til å ”mestre” eller ”styre egne liv”. Denne hovedfagsoppgaven belyser sosialt arbeids historiske oppkomst i Norge som teknologi og rasjonale for politisk makt. Analysen tar sikte på å undersøke betingelser som former en bestemt type ”ekspertise”, og som får en bestemt type autoritet til å fungere. Autonomi, identitet, individualisme, frihet og valgmuligheter er sentrale verdier i den vestlige verden. Disse verdiene opprettholdes ved hjelp av en rekke etiske teknikker. De har gitt bestemte personlighetstrekk og oppførsel en etisk verdi, og påkaller stadig nye former for ekspertise knyttet til subjektivitet. Liberale vestlige nasjoner er konfrontert med et vedvarende paradoks: samtidig som det etableres et ”autonomt” individ, er det nettopp dette ”autonome” individet som er objekt for styring. Å styre mennesker demokratisk, betyr å styre dem gjennom deres frihet, deres valg og solidaritet heller enn mot dette. Jeg hevder her at helse - og sosialfaglig arbeid er knyttet til en liberal-demokratisk styringsform som en måte å organisere, utøve og legitimere politisk makt på. Fokuset i denne oppgaven er rettet mot ulike praksiser som holder et vitensfelt på plass, og som muliggjør bestemte maktmekanismer knyttet til menneskers oppførsel. Som grunnlag for analysen av det helse- og sosialfaglige arbeidets vitensgrunnlag har jeg valgt ut tre tidsskrift som alle er representative for de periodene som analyseres. Valg av tekster er ment som en illustrasjon av noen karakteristiske kjennetegn ved yrkesutøvelsen og hvilken funksjon institusjonene er blitt gitt. Hovedvekten vil bli lagt på de eldre tidsskriftene. *Oppgavens viser hvordan en bestemt type viten er blitt konstituert som et historisk og sosialt fenomen.* I siste del av oppgaven har jeg likevel valgt å belyse tendenser til endring av denne type viten. En av tesene som vil bli undersøkt er at sosialt arbeid siden begynnelsen av 1800 tallet har spilt en viktig rolle i organiseringen og reorganiseringen av praksiser og teknikker som knytter autoritet til viten om hvordan mennesker kan bli styrt. I forvaltningen av medmenneskelige relasjoner har utøvere av helse- og sosialfaglig arbeid påtatt seg en normativ funksjon, som også bemyndiger dem til å fastsette normer for fysiske og moralske relasjoner, både hva angår den enkelte og det samfunn han eller hun lever i. Denne normalitetskontrollen er på sin side omgitt av ulike vitensdisipliner som medisin, psykologi og kriminologi som garanterte dens ”vitenskapelighet. Hensikten med hovedfagsoppgaven er å problematisere de samtidige betingelsene for et gjeldende etisk regime, innenfor et avgrenset vitensfelt knyttet til helse- og sosialfaglig arbeid.

INNHOLDSFORTEGNELSE

1. Innledning	4
1.2. KILDENE	9
1.2.1. "Bergens Stiftstidende"	10
1.2.2 "Asyl og Skoletidende"	11
1.2.3. "Embla"	12
2. Diskursbegrepet og maktanalysen.....	13
2.1 DET DISKURSIVE PERSPEKTIVET PÅ HISTORIEN; TO ULIKE ANGREPSVINKLER	20
2.2 PANOPTISMEN.....	24
3. Det teoretiske og praktiske grunnlaget for oppkomsten av sosialt arbeid som styringsstrategi i fattigpolitikken i Norge	31
3.1. EN POLITISK BEVISSTHET	32
3.2. FAMILIEN SOM STYRINGSINSTRUMENT	43
3.3. OPPSUMMERING	46
4. Kritikken av fattigvesenet.....	49
4.1. "FOREBYGGE FORARMELSE"	55
4.2. INSTITUSJONEN OG FAMILIEN	62
4.3. EN KJÆRLIGHETSFULL MODERHÅND.....	66
4.4. OPPSUMMERING	73
5. Filantropen og barnet	77
5.1. TILBAKEVENDINGEN	78
5.2. FILTERING AV FORESTILLINGENE.....	79
5.3. FORBRYTELSE OG STRAFF.....	83
5.4. OPPVÅKNINGEN	87
5.5. REGULERING AV BEVEGELSENE	89
5.6. VELGJØRENDE KVINNER OG KJÆRLIG KONTROLL	95
5.6. DEN GODE HYRDE	98
5.8. Oppsummering	104
Kapittel 6. "Den reflekterte lærer"; mot en ny type helse- og sosialarbeider?	106
6.1. KJERNEN I DET SOSIALE ARBEIDET	106
6.2. FORTSETTELSE OG BRUDD I VITENSGRUNNLAGET	110
6.3. VITENSGRUNNLAGET I FORHOLD TIL FOUCAULT	112
6.4. SOSIALARBEIDEREN MÅ OGSÅ FORSTÅ SEG SELV	114
6.5. TIDSSKRIFTENES KARAKTER ENDRES	115
6.6. OMSORG I SOSIALT ARBEID.....	115
7. Konklusjon	118
BIBLIOGRAFI	131

1. Innledning

Det helse- og sosialfaglige arbeidet i Norge har stor spennvidde når det gjelder referanse til ulike vitenskapsdisipliner slik som psykologi, medisin, psykiatri og sosiologi. Likevel er det praksis framfor den teoretiske viten som legitimerer helse- og sosialarbeid som fag. Utviklingen av en teoritradisjon er avhengig av at det finnes praktiserende helse- og sosialarbeidere. Dessuten må man ha en praksiskomponent i utdanningen for å bli godkjent som profesjonelt utdannet helse- og sosialarbeider. Yrkesidentitet knyttet opp mot utdanning, snarere enn til faktiske oppgaver og funksjoner, ble muliggjort først ved stiftelsen av Norsk Sosionomforbund i 1959. Dette innebar også en tydeligere avgrensning mot annet type sosialt arbeid, som for eksempel filantropisk arbeid. Sosionomforbundet så tidlig et behov for å utvikle egen yrkesidentitet, og påberopte seg Octavia Hill, Jane Addams, Mary Richmond, Nanna Michelet og mange andre som sine faglige ”formødre”. Kjerneområdet for sosialarbeiderne ble knyttet til arbeidet med å bedre bo – og levevilkårene for den fattige arbeiderklassen i urbaniserte strøk, og de første organiserte sosialarbeiderne hentet inspirasjon blant annet fra USA og ”settlementbevegelsen” som hadde utviklet seg der fra slutten av 1800 tallet¹.

Felles fagforenings-, faglig-politiske og sosialpolitiske interesser førte til at forbundet for barnevernspedagoger og forbundet for vernepleiere slo seg sammen med sosionomforbundet til en felles yrkesorganisasjon i 1992. De yrkesfaglige interessene skulle fortsatt ivaretas av egne forbund, men denne fellesorganisasjonens tilslutning til den internasjonale sosialarbeiderorganisasjonen satte et press på organisasjonen i retning av også å utvikle en felles yrkesidentitet. Felles kunnskapsgrunnlag med en ”solid verdimessig forankring” ble sett som viktig både for å legitimere yrkesutøvelsen og for å styrke yrkesidentiteten. Som en følge av dette ble det i 2002 vedtatt et felles yrkesetisk grunnlagsdokument. I dokumentet knyttes yrkesforbundene nærmere hverandre ved at ”Helse – og sosialfaglig arbeid” benyttes som en samlebetegnelse på alle tre forbundenes yrkesutøvelse. Med en basis i ”humanistiske og demokratiske verdier” skal yrkesutøverne fremme likeverd og respekt. Solidaritet er en kjerneverdi i yrkesutøvelsen: ”Arbeidet skal ivareta enkeltindividet og forståelsen av menneskers

¹ Conradi (1998)

gjensidige avhengighet av hverandre for å skape livskvalitet for alle”². Innsatsen skal særlig rettes mot ”utsatte grupper”, da kamp mot fattigdom og for sosial rettferdighet er en viktig del av yrkesgruppens identitet heter det i dokumentet.

Selve relasjonen mellom yrkesutøver og enkeltindividet står sentralt i yrkesutøvelsen; *”myndiggjøring innebærer at bruker/klient får hjelp til å mobilisere og ta i bruk egne ressurser, slik at de opplever mestring og har innflytelse og styring over eget liv”. Videre heter det at ”utvikling av selvbestemmelse er en viktig del av arbeidet, da ikke alle selv kan gi uttrykk for ønsker og behov, ikke forstår konsekvensen av egne valg eller har urealistiske mål”³.*

Dokumentet vedkjenner at helse- og sosialfaglig arbeid innebærer utøvelse av makt, myndighet og sosial kontroll. Dette forklares med at yrkesutøverne er satt til å forvalte samfunnets helse og sosialpolitikk. De har også faglige kunnskaper som kan skape skjevhet i relasjonen heter det, foruten autoritet, myndighet og makt som gjør at den hjelpetrengende står i et avhengighetsforhold til yrkesutøveren. Med idealer som likeverd, respekten for menneskets fysiske og psykiske integritet, selvbestemmelse og rett til egne livsverdier, samt at relasjonen skal bære preg av tillit, åpenhet, omsorg og nestekjærlighet, settes det helt spesielle krav til hvordan en slik autoritet kan utøves. I dokumentet heter det at:

*”Barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere skal bruke sin innflytelse for å hjelpe brukeren/klienten til å synliggjøre de behov og den kompetanse brukeren/klienten har. Det er en nødvendig del av yrkesutøverens kompetanse å kunne utøve myndighet på en slik måte at den det gjelder ikke føler seg krenket”.*⁴

Det liberale utgangspunktet for autoritetsutøvelsen reiser spørsmål om hvordan frie mennesker kan styres slik at de utøver sin frihet hensiktsmessig. Å styre mennesker demokratisk, betyr å styre dem gjennom deres frihet, deres valg og solidaritet heller enn mot dette. Helse – og sosialfaglig arbeid kan ses som en kompleksitet av kunnskap, profesjonelle teknikker og former for bedømming, og er på en strukturerende måte knyttet til en liberal- demokratisk styringsform som en måte å organisere, utøve og legitimere politisk makt.⁵

² Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleier. Vedtatt på kongressen 20-24 november 2002

³ ibid

⁴ Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleier. Vedtatt på kongressen 20-24 november 2002

⁵ Rose (1999) Rose sine analyser er ikke knyttet spesifikt til det helse- og sosialfaglige arbeidet som vitensfelt, men refererer til den type fagdisipliner hvor psykologifaget utgjør en sentral del av disiplinen.

Denne hovedfagsoppgaven er en analyse av de historiske og sosiale forhold som det helse- og sosialfaglig arbeidet har tatt form under, nærmere bestemt en analyse av de samtidige betingelser som får en bestemt type autoritet til å fungere. Oppgaven skal forklare dannelsen av praksiser og teknikker hvis formål er menneskers styring av andre mennesker, og som til sammen danner en særegen horisont av ekspertise. Dette er en kritisk analyse av sosialt arbeids historie, og et forsøk på å denaturalisere og stille spørsmål ved det etiske regimet som i dag oppfattes som selvfølgelig og uunngåelig. I dette ligger det at helse- og sosialfaglig arbeid ikke må sees som en effekt eller instrument for makt, men som et domene som er ”disiplinert” i relasjon til bestemte praksiser og styringsproblemer.

Det er mitt utgangspunkt at vitensfeltets epistemologi vil være uløselig knyttet til bestemte institusjonelle former og bedømmelsesregimer, i relasjon til menneskelig oppførsel og væremåte, og som den type viten som setter visse maktmekanismer i spill. Det autonome ”selv” kommer til uttrykk i en rekke nåtidige politiske programmer. Individuell uavhengighet, selvstendighet og evne til å mestre eget liv er ofte satt som indikator på god psykisk helse⁶. Viten om menneskets psyke; betoningen av egenomsorg, hjelp til selvhjelp og selvaktivisering, spiller avgjørende roller i organiseringen av en økende mengde praksiser og teknikker knyttet til ”selvets” formasjon og gir autoritetsforholdet terapeutisk valør. De ny- liberale styringsidealene produserer noen karakteristiske problemer, som intellektuelle og praktiske teknologier⁷ som innbefatter sosialpsykologi påtar seg oppgaven med å finne løsninger for. Helse- og sosialfaglig arbeid er ikke først og fremst en nøytral vitenskap som kan anvendes til politiske formål, men heller en makt-viten konstellasjon som bare kan fungere i kraft av dens sosiale betydning.

Det helse- og sosialfaglige arbeidet som sosial praksis, kan sies å ha sitt utspring i 1800 tallets filantropiske dannelsesideal; tanken om at velgjerningen ikke bare skal betraktes som umiddelbar omsorg, men at ytelsen skal innvirke på mottakerens atferd. En nær og tillitsfull relasjon mellom velgjører og trengende ble oppfattet som en nødvendig forutsetning for å kunne innhente de opplysninger man trengte, og til å avpasse hjelpen. Hjelpen skulle ikke virke krenkende eller passiviserende, men tvert imot redusere fremtidig behov for fattigdomsytelser.

⁶ http://www.regjeringen.no/nb/dep/hod/tema/Psykisk_helse.html?id=11695

⁷ ”Teknologi” omkring mennesket vil i denne sammenheng bli definert som; en samling kunnskaper, instrumentelle teknikker, bedømmingsystemer, arkitektur og sosiale relasjoner, - hvis fellestrekk er at de er strukturert i forhold til en type praktisk rasjonalitet og styrt av et mer eller mindre bevisst mål. Det handler om en type rasjonalitet som på det implisitte nivå støtter opp under gitte forutsetninger og mål omkring mennesker. For lignende definisjon, se Foucault (2001:28) ”*Overvåkning og Straff, det moderne fengsels historie*”,

Denne hovedfagsoppgaven har to siktemål. Det første vil være et forsøk på å rekonstruere de sosiale, økonomiske og institusjonelle betingelsene som gjorde det mulig å utvikle en karakteristisk form for sosial praksis omkring 1840 årene i Norge, som seinere er blitt betegnet som helse- og sosialfaglig arbeid. Det andre siktemålet er å undersøke det sosiale arbeidets vitens- og maktgrunnlag, slik det kommer til uttrykk i et fagtidsskrift som ble utgitt i årene mellom 1840 og 1844. For å peke på mulige tendenser til endring eller kontinuitet i diskursen har jeg i siste del av oppgaven valgt å sammenligne noen av funnene fra det gamle tidsskriftet med diskursen i et nåtidig fagtidsskrift.

Som grunnlag for analysen av det helse- og sosialfaglige arbeidets vitensgrunnlag har jeg valgt ut tre tidsskrift som alle er representative for den tiden de er utgitt i. Kritikken av fattigvesenet som utspilte seg i avistidsskriftet Bergens Stiftstidende i årene før den nye fattigloven av 1845 vil kunne si noe om hvilken funksjon de nye anstaltene ble gitt som styringsredskap i forbindelse med fattigdomsbekjempelse i byene. Fagtidsskriftene vil kunne gi en nærmere illustrasjon av noen karakteristiske kjennetegn ved yrkesutøvelsen. De eldre tidsskriftenes metaforer og begrepsbruk vil danne kontrast mot nåtidens politisk korrekte termer, og dermed skape en distanse som kan tydeliggjøre nåtidens diskurser om helse- og sosialfaglig arbeid. Det store historiske spennet mellom fagtidsskriftenes utgivelsestidspunkt vil også kunne vise endringer i vitensgrunnlaget. I den forbindelse vil analysen være strukturert rundt følgende spørsmål: hva er kjernen i utøvelse av arbeidet, hvilke metoder foreslås, hva er målet for arbeidet, og hvilke personlige kvalifikasjoner er ønskelig hos den individuelle yrkesutøver? Felles for de tekstene som er valgt ut, er at de i utforming og talemåte vil kunne fungere som retningsgivende i forhold til hvordan en bestemt type viten kan tas i bruk. Hovedvekten vil bli lagt på de eldre tidsskriftene. *Opgavens siktemål er å analysere hvordan en bestemt type viten er blitt konstituert som et historisk og sosialt fenomen.* I siste del av oppgaven har jeg likevel valgt å belyse tendenser til endring av denne type viten. For å kunne si noe om hvorvidt en ny type viten innenfor det helse- og sosialfaglige arbeidets vitensfelt er i ferd med å konstituere seg, kreves det en mer omfattende analyse av det nåtidige vitensgrunnlaget.

Hovedfagsoppgaven vil være et forsøk på å vise hvordan sosialt arbeid i sin moderne utgave oppstår og tar form i løpet av en kort årrekke omkring 1840. Kritikken av fattigvesenet i forkant av den nye fattigloven av 1845 tilkjenner et karakteristisk syn på enkeltindividet og familien som ressurs i fattigpolitikken. Den liberale fattigdomspolitikken var ikke en form for tilbaketrekning som skulle gi det private initiativ større spillerom. Tvert imot: det ble søkt etter

nye styringsteknikker for å kontrollere og administrere den voksende befolkningsmassen. Strategiene var langt mindre synlig enn 15- og 1600 tallets heksejakt-seremonier; styringen av en *befolkning* forutsatte en helt ny type kunnskap; en ”styringskunst”. Det eneste middelet styret kunne ha til rådighet var befolkningen selv. Befolkningen fremstod nå i større grad som styringens siktemål og instrument enn utelukkende som del av suverenens makt. Styringskunst skulle fra nå av handle om å bedre befolkningens helse, dens moral, øke dens rikdom og dens levealder. Foucault knytter dette til en helt karakteristisk måte å utøve makt på; en styringskunst som vokste fram fra slutten av 1700 tallet, der et regime dominert av suverenitetsstruktur ble erstattet med et regime dominert av styringsteknikker. Foucault påstår at det fra dette tidspunkt skjedde en ”regjerifisering” (*gouvernementalité*) av staten, i betydningen; gjennomsyret av styringsteknikker og styringsmentalitet. Foucault knytter begrepet ”regjering” til:

”den helhet som dannes av institusjonene og prosedyrene, analysene og refleksjonene, overslagene og taktikkene som gjør det mulig å utøve denne spesifikke, men like fullt kompetente maktformen som har befolkningen som sitt fremste siktemål, den politiske økonomi som sin viktigste form for viten, og sikkerhetsanordningene som sin grunnleggende instrumentelle teknikk”⁸.

Det er i dette landskapet sosialt arbeid som praksis begynner å ta form. Oppdagelsen av ”det forsømte barnet” er ikke først og fremst en humanitær begivenhet, men snarere en konsekvens av et nytt syn på fattigdommen som samfunnsfenomen; et meget nyttig fenomen som sådan, da de fattige utgjorde en befolkning som nå ble sett på som en ressurs i seg selv. For det borgerskapet som nå satt med makten var det den som gjorde deres egen rikdom mulig. Styringen av befolkningen krevde at andre enn hersermakten kunne settes til å styre, og ble muliggjort ved en individualisering av maktforholdene. Oppkomsten av sosialt arbeid som vitensform, bør ses i sammenheng med innføringen av en rekke nye styringsteknikker knyttet til statens ønske om å kontrollere befolkningen. Det sosiale arbeidet var fra starten av snevert knyttet til politiske og økonomiske strukturer i samfunnet, og kom til å spille en sentral rolle for den måten viten om sosialt arbeid kom til å bli organisert i løpet av det 19. århundre. Hvordan de fattige ble oppfattet som trussel for den nye borgerklassen, gjenspeilte seg i kritikken av fattigvesenet. Det er i denne sammenheng og på denne bakgrunn at sosialt arbeid som viten ble til; som maktinstrument og overvåkingsinstans.

⁸Foucault (2002:68) ”Forelesninger om regjering og styringskunst”

Det helse- og sosialfaglige arbeidets vitensgrunnlag vil bli konkretisert og analysert i forhold til sentrale analytiske grep hos den franske idehistoriker og filosof Michel Foucault (1926-84). Foucault er valgt som ramme fordi hans samfunnskritiske fokus er rettet mot rekonstruksjonen av forholdet mellom viten og makt, samt hvordan dynamikken mellom dem skaper ”sannheter” og identiteter. Analysen hviler på en antagelse om at språk og praksis er vevet inn i hverandre, og at måten praksis omtales på, forteller noe om praksis og om hvordan praksis blir oppfattet på det tidspunkt den italesettes. De relasjonene begrepene inngår i, gjør at begivenheter blir innrammet og danner karakteristiske betydningsstrukturer. Virkeligheten slik den framstår i sin samtid er ingen isolert enhetlig hendelse. Det vi kan se er summen av en maktkamp som hele tiden pågår, der ulike meninger utspilles; om hvordan denne virkeligheten skal forstås og hvilke betydninger som kan tillegges de subjekter og objekter som inngår i en bestemt virkelighetskonstruksjon.

Den viten som ligger til grunn for utøvelsen av en sosial praksis eller yrke, vil ha direkte innflytelse på denne virksomhetens identitet. Et felles kunnskapsståsted gjør det mulig å hente begrunnelser for handlinger og bidrar til å forme utøvernes selvforståelse. Handlingene, metodene og deres faglige begrunnelser har en avgjørende innvirkning på pasientene eller klientene og deres opplevelse av møtet med helse – og sosialarbeiderne. Viten har således en etisk dimensjon. Foucault skiller mellom etikk og moral ved å knytte moral til mer eller mindre formaliserte koder for oppførsel. Etikk derimot er en bestemt type praktiske råd om hvordan man skal tenke og handle i forhold til seg selv, og opptre i forhold til forskjellige aspekter ved ens omgivelsene og i forhold til andre. Å dra omsorg for seg selv handler om å forholde seg til visse sannheter om seg selv. Etikk er derfor knyttet til en type ”sannhetens spill”.⁹ Vitensgrunnlaget, herunder fagtidsskriftene, har en grunnleggende funksjon i helse- og sosialfaglig arbeid og for helse- og sosialarbeidernes identitet. Derfor er det viktig å undersøke dette vitensgrunnlaget nærmere.

1.2. Kildene

Tidsskriftene er bare en liten del av helse- og sosialarbeidets skriftlige vitensgrunnlag, og analysen forteller derfor ingen ting om hvordan helse- og sosialarbeidet foregår i praksis. Det

⁹ Foucault (2002) ”*Seksualitetens historie III, Omsorgen for seg selv*”

sier heller ikke noe om den enkelte helse- og sosialarbeiders viten om faget. Videre er tidsskriftene kun en svært liten del av det samlede materiale som er skrevet om helse- og sosialfaglig arbeid. En mer fullstendig beskrivelse av det helse- og sosialfaglige arbeidets skriftlige vitensgrunnlag må inkludere undersøkelser av diverse fagbøker, debattinnlegg i aviser, referater av møter i og mellom forening, stat, og kommune, behandlinger av klager som er sendt inn til yrkesforbundets etiske råd og så videre. Tidsskriftene er altså kun et lite og avgrenset forsøk på å beskrive det helse – og sosialfaglige arbeidets vitensgrunnlag. Tidsskriftenes organisering og utvelgelse av tekster gir likevel et bilde av hvilken type sosiale praksiser og teknikker som til enhver tid *anses* som gyldige, og som støtter opp om det sosiale arbeidets *identitet*. Tidsskriftene henvender seg direkte til sosialarbeidere; sosialarbeidernes personlige vurderinger og opplevde erfaringer fra inn- og utland gjenspeiles både i eldre og nyere tidsskrift. Det har vært skrevet mye om de filantropiske foreningene og fremveksten av forbedringsanstalter fra midten av 1800 tallet. Denne oppgavens formål har ikke vært å beskrive alle detaljene rundt de spesifikke institusjonsetableringene, men å analysere selve avgrensningen og innrammingen av et felt som objekt for viten. Den diskursen som kommer til uttrykk i tidsskriftene kan ses som en kamp om ulike representasjoner¹⁰ av virkeligheten. I dette tilfellet vil det være et spørsmål om hvilke institusjoner, handlinger og metaforer som til enhver tid formidler det helse- og sosialfaglige arbeidets erfaring.

Analysen bygger derfor for en stor del på primærkilder, mens anvendt teori og metode er et forsøk på å tolke og forklare de empiriske funnene. Så vidt jeg kan se er denne oppgaven det første forsøket som er gjort på å anvende valgte analyseverktøy på disse primærkildene.

I denne oppgaven undersøkes noen av tidsskriftenes beskrivelser av og forslag til handlinger samt deres faglige begrunnelser. I forlengelsen av dette, vil det være mulig å påpeke eventuelle endringers mulige konsekvenser for det helse- og sosialfaglige arbeidets praksis. Utover dette vil den mulige sammenhengen mellom vitensgrunnlaget og helse- og sosialarbeiderens selvforståelse bli undersøkt.

1.2.1. "Bergens Stiftstidende"

Tidlig på nyåret i 1841 ble det utgitt en ny avis i Bergen; Bergens Stiftstidende. Dette var en høvelig anledning til å utveksle synspunkt omkring reformering av fattigvesenet i årene før den nye fattigloven. Redaktøren var Hans Holmboe, som også underviste ved byens katedralskole.

¹⁰ Se Neumann (2001:33)

Hans ivrige engasjement for reformer innenfor fattigvesenet kom klart til uttrykk i avisen, og barneasylene ble i denne sammenheng holdt fram som en fanesak. Det var ingen enkel oppgave å utgi aviser i Bergen i tiårene etter 1814. Aviser som ”Bjørgvin”, ”Borgervennen” og ”Den Lille Forteller” fikk kort levetid da de kom ut i 1820 årene. Problemet hang sammen med at ”Bergens Adressecontoirs Efterretning” hadde portomoderasjon og privilegium på alle annonser og kunngjøringer fra offentlige myndigheter, noe som i praksis sikret avisen en monopolstilling i byen. Først i 1830 årene fikk Bergen en avis som i noen grad var i stand til å konkurrere med ”Adresseavisen”. Det var ”Den Bergenske kontrollør”, som klarte å holde det gående fra 1832 til 1838¹¹. Avisen gjorde seg til talerør for ”middelklassen”, for småhandlere og håndverkere. Opposisjonsbevegelsen i 1830 årene formidlet krav om avbyråkratisering, desentralisering og kommunalt selvstyre. I begrunnelsen for utgivelsen av Bergens Stiftstidende ble det sagt at: ”vi have det haab, at vi kunne herved gavne vor Bye, om end ikke vort land: vi have Savnet en offentlig Correspondence, og dette savn vil vi avhjelpe. Det er ved vore Commune anliggende, ved vort Skole og Fattigvesen, ved vor handel og Virken saa meget, som det vilde være godt at udveksle Ideer om, av vi endog med Opoffrelser ønsker at fremme utgivelsen av et blad”¹²

Bergens Stiftstidende skulle til dels overta posisjonen som opposisjonelt organ, og ble en arena for kritikken av den politiske elite fra 1840 av. I Bergens Stiftstidende kunne asytilhengerne vinne oppslutning i befolkningen, og det skulle viser seg at barnesaken ble helt avhengig av de frivilliges bidrag de første tiårene.

1.2.2 ”Asyl og Skoletidende”

Tidsskriftet ”Asyl og Skoletidende” kom ut første gang 28. januar 1841. Det var ”Det norske Asylselskab” som stod for utgivelsen. Prestestanden var godt representert i selskapet, men også juristene, og militære med offisersgrad var alle med fra begynnelsen. Hensikten med medlemsbladet var å:

”vise velgjørende Institusjoner, der ene og allene bestaae ved gjensidig interesse, kunne slutte sig nærmere til hinande i flere henseende, og bestyres omtrent efter de samme prinsipper, og med den størst muelige oekonomi, og hvortil utfordres en forening af begge kjøen, for at virke til dette vort store Maal- ”den opvoksne Slægts Forbedring”¹³.

¹¹ Etresvåg (1982:283-286)

¹² Bergens Stiftstidende 1840 (prøveutgaven)

¹³ Asyl og Skoletidende, første utgaven: 1841 (tidsskriftets egen utheving)

Initiativtakeren for asylsaken i Norge, var generalmajor Paul Hansen Birch. I 1827 hadde han stått i spissen for å danne selskapet ”De nødlidendes venner” i Trondheim, som i løpet av det første året fikk 124 medlemmer¹⁴. Selskapets første virksomhet gikk ut på å kartlegge nødens omfang i ulike distrikt av byen, og hva medlemmene kunne bidra med av hjelp¹⁵. De nødlidende begynte også å henvende seg til selskapet for å søke hjelp. Utover 1830 årene kom barna mer i sentrum for arbeidet og i 1837 på tiårsdagen for selskapet, var landets første barneasyl en realitet. De første omtaler av asylsaken i Norge var forfattet av rådmann Saxild, og stod å lese i ”Skillings- Magasin og Christiania Intelligenssedler et par år tidligere¹⁶. Saxild refererte blant annet til en bok som nylig var kommet ut i Danmark ”*Om Asylerne, deres Viktighet for den arbeidende Stand, og deres Betydning i Staten*”. Feddersens bok skulle vise seg å bli en av de viktigste referansene for asylbevegelsen.

Filantropimiljøet bestod av en indre og en ytre krets, til sammen talte de om lag 400 personer. Den indre krets bestod av 20-30 personer, vesentlig teologer. Til tross for teologenes dominans ble formannsvervet tildelt den fremste blant juristene Claus Winter Hjelm. Karakteristisk for representantskapet var at det helt og holdent var et embetsmannsforetak. Verken kjøpmenn eller håndverkere hadde plass blant de førstevalgte, med mindre de stod som supplementanter.¹⁷ Skolefolket spilte annenfiolin i selskapet, og hadde kun status som varamenn. Filantropiens hegemoni tilhørte presteskapet. Med unntak av et par jurister, var det prestene som førte pennen i sakens anledning. Ideologien ble båret fram av teologene, mens juristene stod for de formelle sidene ved selskapet. Den ytre krets bestod av dem som støttet opp om det filantropiske arbeidet i form av gaver og ved subskripsjon på selskapets tidsskrift. I løpet av 1841 fikk Asyl og Skoletidende 306 abonnementer, og på det meste var antallet oppe i 650.

1.2.3. Embla

Det nåtidige tidsskriftet *Embla* kommer ut 10 ganger i året, sammen med tidsskriftet *Fontene*. Bladet sendes ut til medlemmer av Fellesorganisasjonen for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere. Tidsskriftet er inndelt etter seks hovedtema: aktuelt, bøker, fagartikler,

¹⁴ For å rekruttere medlemmer, ble det lagt ut tegningslister for medlemskap i ”Den borgerlige klubb” og ”Harmonien” Sletvold, (1977)

¹⁵ Sletvold (1977)

¹⁶ Christianias Intelligenssedler, 1837, no. 70, 119,221,222,223 (referert i Thuen 2002)

¹⁷ De var støttespillere, men var ikke gitt myndighet i driften av institusjonene.

månedens dilemma, kronikk og faste spalter. I organisasjonens egen omtale av bladet heter det at:

”Embla er tidsskriftet for fagutvikling, fagdebatt og profesjonsspørsmål”¹⁸, og at tidsskriftet fokuserer på ”yrkesutøvelsen til barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere i privat og offentlig sektor, i og utenfor institusjon”.

I bladet presenteres stillingsannonser, kurs, konferanser, faglitteratur og produktannonser innen helse og omsorg, pedagogiske hjelpemidler, institusjonsutstyr osv. Det stilles krav om at påstander må belegges med fakta/data eller henvisning til andre kilder, samt litteraturliste og egen CV. Selv om medlemmer oppfordres til å formidle erfaringer fra egen praksis, vil formelle kriterier kunne virke begrensende for hvilke erfaringer som blir presentert. Bladet henvender seg først og fremst til sine medlemmer: sosial- og helsearbeidere med treårig høyskoleutdanning (barnevernpedagoger, sosionomer og vernepleiere), men opplyses å være aktuell også for andre velferdsarbeidere, institusjoner innen sosial- og helsesektoren, sosialkontor, skoleverk, organisasjoner, politikere, massemedia, bibliotek og privatpersoner.

2. Diskursbegrepet og maktanalysen

Det helse- og sosialfaglige arbeidets vitensgrunnlag vil bli konkretisert og analysert i forhold til sentrale analytiske grep hos den franske idehistoriker og filosof Michel Foucault. Foucault er valgt som ramme fordi hans samfunnskritiske fokus er rettet mot rekonstruksjonen av forholdet mellom viten og makt, samt hvordan dynamikken mellom dem skaper ”sannheter” og identiteter. Om vi forenkler sterkt kan vi si at Foucault søker en analyse som kan avdekke intersubjektiv *mening* i sosiale fenomen. Analysen av sosialt arbeids historie vil ta form av en analyse av noen av de historiske diskurser som har konstituert dette makt-vitensfeltet. Hos Foucault betegner *diskurs* ikke bare skrift og tale generelt, men først og fremst skrift og tale slik det utøves innen bestemte vitensdisipliner. Aristoteles laget et skille mellom tre former for kunnskap: mellom de teoretiske, de praktiske og de poetiske disiplinene (*theoria, praxis og poiesis*) og som er relatert til de greske termene *episteme* (kunnskap), *fronesis* (skjønn eller praktisk visdom) og *teckne*

¹⁸ www.fagpressekatalogen.

(kunst eller teknisk innsikt)¹⁹. Foucaults diskursbegrep griper over en slik inndeling. Til dette bruker han arkeologien som analysemetode. Ved å foreta et tverrsnitt gjennom fortiden; dens institusjoner, handlemåter og tekster, - viser han hvordan en bestemt type kunnskap konstituerer seg som gyldig sannhet. Ett sentralt poeng hos Foucault er at begrepene er en funksjon av den sammenheng de er blitt til i²⁰, og først og fremst sier noe om denne sammenhengen, og det er nettopp dette analysen har til formål å avdekke²¹. Det vil være feil å oversette diskurs med "språk", det gir lett assosiasjoner til lingvistikk der språk tenkes som form. Diskursbegrepet peker ikke primært på språket som form, men på språket i den grad det er knyttet til ulike virksomheter for å systematisere og ordne viten. Hvis man oversatte begrepet med "tale" ville man på den annen side gå glipp av at diskurser også, ikke minst, består av dokumenter som samles i arkiver; for eksempel pasientrapporter, og registreringsskjemaer, - ulike ritualer i forbindelse med pasientkontakt, rutiner for hjemmebesøk, arkitektoniske innretninger osv.

Et sentralt poeng hos Foucault er at makt og viten ikke kan skilles fra hverandre. Vi kan si at Foucaults teori eller tilnærming er en konstitutiv teori.²² Det er i diskursene, koblingen mellom makt og viten finner sted. Således settes makten i spill. Den setter seg indirekte igjennom i vitensgrunnlaget og i italesettelsen av vitenskapelig praksis. "Makt og kunnskap forutsetter hverandre gjensidig. Intet maktforhold uten at det dannes et kunnskapsområde, og heller ingen kunnskap som ikke forutsetter og danner visse maktforhold"²³. I en diskursanalyse tar man sikte på å belyse det implisitte nivået i de ulike kommunikasjonshandlinger som konstituerer et sosialt felt. Det er ikke innholdet, temaet eller selve saken som er det viktige, men måten et fenomen er formidlet på: hvilke institusjoner, handlinger og talemåter som uttrykker en bestemt sosial

¹⁹ Skirbekk og Gilje, bind 1 (1996:152)

²⁰ Kva er eit begrep? Dette spørsmålet ble stilt av Gunnar Skirbekk (Rudeng, 1999:228). Skirbekk skiller mellom to måter å forstå et begrep på; platonikerens og hegelianerens. Førstnevnte forstår begreper (ideer) som noe står over forandringene, som uforanderlige essenser. Sistnevnte vil hevde at begreper inngår i handlinger og institusjoner og utvikler seg med disse. Den diskursive analysen, i Foucaults perspektiv, vil i følge en slik inndeling være klart nærmere hegelianerens enn platonikerens syn.

²¹ Foucault (2000:13) "Klinikkens fødsel"

²² I samfunnsvitenskaplig sammenheng skilles det gjerne mellom konstitutiv og kausal teori, hvor den siste har vært den mest fremtredende gruppe av ellers uensartede teorier. Det er ikke uvanlig å se at Foucault og andre konstruktivister blir kritisert fordi de ikke har testbare hypoteser om klare årsakssammenhenger, hvor en faktor virker kausalt i en bestemt retning og produserer et gitt resultat. De som utarbeider og anvender konstitutive teorier avviser i og for seg ikke at kausale teorier eller hypoteser kan være fruktbare, men insisterer på et skille mellom kausal og konstitutiv teori. Å bedømme konstitutiv teori ut fra kausalteoriens premisser eller vice versa utgjør derfor ikke nødvendigvis noe godt utgangspunkt for en fruktbar teoretisk utvikling. I sosiologien er denne debatten gammel. Man kan for eksempel hevde at Max Webers teori om kapitalismen som et selvoppholdende system er en konstitutiv teori: uten en spesiell livsinnstilling hos individene i et kapitalistisk samfunn, vil ikke kapitalismen kunne oppstå, langt mindre opprettholdes. Et område innen statsvitenskapen hvor debatten mellom forskere med utgangspunkt ihh. kausal og konstitutiv teori har vært frisk de siste to tiårene, er innenfor studiet av internasjonal politikk/internasjonale relasjoner. Særlig etter Berlinmurens fall fikk sosial konstruktivisme et sterkt oppsving innen denne disiplinen.

²³ Foucault (2001: 30) "Overvåkning og straff"

virkelighet. En forsøker å kartlegge hvordan diskurser er iscenesatt, hvordan de virker og hvilke skjulte diskurser de henter sin kraft fra. I denne sammenheng kan det passe å ta i bruk et begrep som ofte har blitt benyttet av den franske strukturalisten, Roland Barthes. Det greske ordet *doxa*, som betyr ”mening” går igjen i hans forfatterskap. Doxa refererer til ”det-som – sier – seg - selv” og har blant annet blitt oversatt med *kulturell "tattforgitthet"*. Doxaens diskurs er naturens stemme, den offentlige menings konsensus, det fornuftige eller selvvinnlysende. Doxaen farger vår forståelse av virkeligheten, men den er bare ett av mange muligheter å håndtere problematikken med å representere virkeligheten på. Visse mentale bilder aksepteres mens andre havner i den historiske stillheten, kanskje fordi disse bildene er uforenelig med den virkelighetkonstruksjonen som holder en bestemt identitet på plass. Roland Barthes hevder at doxaens mytiske materiale fordriver historien²⁴. Det som er historisk bestemt, eller som er sosialt eller kulturelt betinget av en bestemt historisk sammenheng, fortrenses av doxaen eller mytens måte å fremstille virkeligheten på. Foucault fant mange eksempler på slike mytiske verdier i sine analyser av behandlingen av de gale, syke og fattige på 1800 tallet. Tanken om at asylene skulle ”frigjøre” de gale, ble av samtidens psykiatere akseptert som noe naturgitt. Fordi diskursens funksjon er å produsere sannhet, vil dens egenskap nettopp være at den fremstår som naturlig og selvfølgelig. Tankesystemer som formidles via språket bidrar til konstruere virkeligheten, kategoriserer mennesker og deres atferd, skaper normer for rett, galt og normalt. Diskurser kan forstås som en slags sosial grammatikk; som ved å danne et system bidrar til å organisere erfaringene slik at kommunikasjonen reguleres på en bestemt måte. Diskurser regulerer aktørens måte å oppfatte og forholde seg til ulike sosiale praksiser, som for eksempel i forbindelse med journalføring av en pasientobservasjon. Diskursen er et sett av implisitte spilleregler som definerer hvem som kan uttale seg, hva som kan sies av hvem, hva som blir lagt merke til (og skrevet ned), og hva som blir utelatt eller avvist.

Diskursanalysen analyserer historiske fenomener *uten å gå vegen om subjektets intensjoner*. Foucault er ikke så opptatt av aktørens intensjoner, hensikter og motiver, - han avviser imidlertid ikke at slike intensjonale mekanismer er involvert. Maktrelasjoner er intensjonale, men også ”ikke subjektive”, og det er denne ikke- subjektive siden som er den mest interessante.²⁵ Det blir da mulig å få øye på hvordan maktrelasjoner virker; hvordan de fungerer i praksis. Det åpner for en annen tilgang til det sosiale feltet enn de tradisjonelle maktanalyser. Institusjonelle handlingsmønstre og diskurser kan nok ”forklares” ut fra intensjoner og motiver,

²⁴ Barthes (2002)

men ingen har for eksempel kontroll eller oversikt over hvordan de blir tatt opp, videreført, transformert, innlemmet i nye sammenhenger osv. Det vesentlige er ikke hvem som sier og gjør hva ut fra hvilke grunner, men *at* det snakkes og handles på en slik måte at det opprettholdes eller oppstår maktforhold. Diskurser reguleres ikke av en ytre makt som begrenser eller tvinger dem inn i bestemte former, eller presser dem i bestemte situasjoner til å uttale seg på en bestemt måte. Diskursanalysen søker ikke ”i dybden”, det vil si; det man skal forklare *forklares* ikke ut fra det som skjer ”i hodene” på aktørene. I stedet søker den etter hendelsers overflate, små detaljer, minimale skift, og subtile konturer. De diskursive relasjoner opererer i diskursens ytterkant: de regulerer hvilke objekter diskursen kan eller ikke kan uttale seg om, og hvilke forbindelser som kan eller ikke kan trekkes mellom ulike forhold. Foucault sier det slik:

*“Skulle det ikke være mulig at foretage en strukturell analyse av diskurser, der unndrager seg kommentarens blindgyde, ved at gå ut fra, at der ingen betydningsrester er, at det eneste, som tæller er det, der blev sagt på et givet tidspunkt i historien? I så fald er diskurselementene ikke selvstændige enheder med en række forskellige betydninger, men funksjonelle begivenheder og segmenter, der gradvis fusionerer og danner et system. På samme måde er meningen med en talehandling ikke et spørgsmål om, hvilke intensjoner den måtte rumme, eller de måder den fremhæver og dølger mening på, men forskellen i den måde, den artikuleres på i forhold til andre virkelige og mulige talehandlinger, som den du bestrider fra et andet placeringspunkt på en tidsakse. I så fald kan man forestille sig en systematisk historie om diskurser”.*²⁶

Dette innebærer at subjektet ikke tas for gitt; noe som ”er”, men heller noe som ”blir til”. Individet konstituerer seg selv som subjekt, gjennom å underlegge seg bestemte praksiser som blir tilbudt eller påkrevd av andre. Subjektet kan ses som en sammensetning av de ulike forbindelser det assosieres med. Foucaults påstand er at individet og individkunnskapen utspringer av dette herredømmets produktivitet; *”En historisk realitet er denne sjel, som til forskjell fra den kristne teologis sjel – ikke fødes med synd og fortjener straff, men snarere oppstår som resultat av de ulike formene for avstraffelse, bevoktning og tvang”*²⁷. Makten er den

²⁵ Vi finner et liknende argument hos en filosof som i utgangspunktet virker svært forskjellig fra Foucault, John Searle, Se Searle, 1995 for hans diskusjon av intersubjektiv forståelse og intensjonalitet.

²⁶ Foucault (2000:33) *”Klinikkens fødsel”*

²⁷ Foucault (2001:31) *”Overvåkning og straff”*

mekanisme som gjør en viss kunnskap mulig, og ved hvilken kunnskapen på sin side virker tilbake og bestyrker maktens virkninger²⁸. Det kan hevdes at språket konstruerer virkeligheten, men det er ikke snakk om å skape fiksjon. Den skaper noe reelt, i form av emneområder og sannhetsritualer. Diskurser kan forstås som en måte å forholde seg til ulike sosiale praksiser på. Ulike sosialteknologier er knyttet opp mot sosiopolitiske aspirasjoner, drømmer, håp og frykt, gjerne formulert som forebygging av kriminalitet, optimal tilpasning, promotering av selvillit. Det dreier seg om hvordan vi relaterer til oss selv som tenkende, behovssøkende, arbeidende og moralske mennesker.

Et viktig prinsipp som Foucault følger, er en metodologisk relasjonisme, dvs. en vektlegging av relasjoner som det primære: *"the real is the relational: what exist in the social world are relations - not interactions between agents or intersubjective ties between individuals, but objective relations which exist 'independently of individual consciousness and will', as Marx said."*²⁹ De vesentlige egenskapene til et element tilskrives således ikke interne egenskaper i et element, men får mening og verdi fra dette sin plassering i systemet av relasjoner alle elementene imellom. Diskursanalysen har som formål å avdekke maktens mangfoldige og bevegelige felt, der man er opptatt av å vise hvordan disse maktrelasjonene forbindes med hverandre og i henhold til en historisk strategisk situasjon som gjør den mulig. Det sentrale her er at vi har å gjøre med en konstitutiv teori, hvor makt og kunnskap er gjensidig konstituerende. Foucault viser hvordan forholdet mellom makt og viten skaper bestemte konstruerte "sannheter" som opprettholdes av sosiale praksiser, institusjoner og vitenskapsmiljø. I den historiske analysen vil jeg være opptatt av hvilket blikk og hvilke posisjoner de diskursive formasjonene produserer. Det sentrale i Foucaults analyser av den relasjonelle makten, er at menneskers styring av mennesker forutsetter en spesifikk form for rasjonalitet, og ikke en instrumentell voldshandling. En konsekvens av dette, er at kritikken av den makten som utøves overfor psykiatriske pasienter, sosialklienter, barnevernsbarn o.s.v., ikke kan begrenses til institusjonene eller de enkelte profesjonsutøvere. Spørsmålet som heller bør stilles er; hvilken form for rasjonalitet, ved å være virksom på et historisk tidspunkt, - muliggjør bestemte maktrelasjoner. Det en slik analyse kan belyse er forbindelsen mellom eksistensielle erfaringer (som for eksempel; fornuft og galskap, frihet og ansvar), vitener (som medisin, økonomi, religion) og makten (slik som økonomiske incentiver, administrative praksiser, teknikker, ritualer så vel alt som angår kontroll med individet).

²⁸ Foucault (2001:31) "Overvåkning og straff"

²⁹ Bourdieu & Wacquant IRS (1992:97).

Et av de erkjennelsesteoretiske emner for de historiske epistemologier og for Foucault er å undersøke betingelsene for vitenskapelig viten, og hva vitenskapelig teori er. Man har i nyere vitenskapsteori hevdet at vitenskapelig teori er en sosial konstruksjon av virkeligheten, samt at vitenskapens begreper bestemmer hvordan folk oppfatter og konstruerer virkeligheten³⁰. Foucault utvider denne tankeramme ved å analysere mulighetsbetingelsene for de vitenskapelige begreper og teorier. ”Vi vet godt at man ikke har rett til å si alt, at man ikke kan si alt i alle sammenhenger, og at ikke hvem som helst kan snakke om hva som helst”³¹. Der er således begrensninger i språket for hva man kan si, og dermed vite. Omvendt kan man, som Foucault gjør, stille spørsmål om mulighetsbetingelsene for italesettelser³². Foucault hevder at visse typer diskurser har en tendens til å monopolisere et større eller mindre institusjonelt felt. De bygger barriere mot alternative kunnskapsformer, et slags *diskursenes regime*. De dominerende diskursene er betydningsfulle element i institusjonenes liv. De bidrar til konstruksjonen av den sosiale virkeligheten, gjennom å artikulere og tolke de maktforhold som institusjonen hviler på. Diskursene må derfor omgås med ulike forsiktighetsregler; mennesker utdannes, deres subjektivitet formes, teorier og metoder forfines, alt sammen for å opprettholde avgrensningen. Hvordan sosialklienten eller den psykiatriske pasient fremstår, kan forstås som et produkt av en rekke mekanismer som ”styrer” oppbyggingen av de mentale bildene vi har til rådighet på et tidspunkt i historien. Bildene vil kunne utgjøre en kulturell konstruksjon, det vil si et av mange mulige måter å håndtere problematikken med å representere ”de andre” på. Avgrensningene regulerer også utvalget av det som formidler utsagnene, det vil si de som kan tale i diskursens navn.

Samfunnsvitenskapene, medisin, og psykologi fremstår som epokebunnet sannheter, legitimerer politiske reformer og setter sitt preg på dagligtalen og den offentlige debatt. Profesjoner anvender teorier fra ulike fagområder for å begrunne og legitimere sine handlinger overfor mennesker. Teoriene tas ofte for gitt når man anvender dem i praksis. Det stilles sjelden spørsmål om hvilke grunnleggende antagelser om virkeligheten teoriene i seg selv bygger på.

³⁰ Historisk epistemologi er en retning innen fransk naturvitenskapelig- og matematisk-filosofi, der Gaston Bachelard, Jean Cavaillès og Georges Canguilhem er noe av de sentrale teoretikerne. Jf. Donald Broady (1991)

³¹ Foucault (1999:9) ”*Diskursens orden*”

³² Italesette: Betyr, at en ting blir en (sosial)virkelighet ved måten denne tingen blir omtalt på. For eksempel; fjellet har alltid stått der, men det blir ikke en del av menneskets sosiale virkelighet med mindre man navngir og omtaler nettopp dette fjellet. Måten, vi taler om ting på, er altså avgjørende for vår oppfattelse av dem. Jf Foucault (1999:33) ”*Diskursens orden*”

Foucault er opptatt av å la denne tausheten komme til uttrykk, slik at man kan gjenkjenne makten som ligger i språkets ulike kommunikasjonsformer. Gjennom sine historiske analyser viser Foucault at oppfattelser av sykdom, galskap og kriminalitet endrer seg markant gjennom historien. Disse fenomenene er således sosiale konstruksjoner, som gir mening for nåtiden, men kan ikke gjøre krav på sannheten. Foucaults analyser om humanvitenskapenes oppkomst omhandler således om samspillet mellom makt og viten. Foucaults påstand er at psykiatrien for eksempel har bidratt med sparsom objektiv viten, men er et fag som har hatt stor sosial betydning.³³ Foucault ønsker gjennom sine historiske analyser å vise at fenomen fra fortiden som kan virke "irrasjonelt" for en nåtidig observatør, ikke nødvendigvis mangler en systematisk struktur³⁴. Resultatet av disse analyser er i en viss utstrekning en relativisme som viser at fenomen i vår samtid ikke nødvendigvis behøve å ende opp med de karakteristika de har.³⁵

En dominerende diskurs kan være vanskelig å forholde seg kritisk til, den er på ingen måte iøynefallende. Fenomenet galskap oppstår bare i en sosial kontekst, og har ingen mening som isolert begrep. På dette grunnlag hevder Foucault at forholdet mellom fornuft og galskap er en av dimensjonene ved den vestlige kulturs originalitet³⁶. På lignende vis vil en Zen buddhist stille seg undrende til den vestlige forståelsen av *subjektet*, som noe man kan fastholde som identitet atskilt fra omverden. Dualiteten subjekt og objekt, den vitende og det man vet, forstås som å være likeså relativt, gjensidig og uatskillelig som alt annet. Den menneskelige erfaring vil i følge den østlige tenkning være like mye avhengig av sinnets natur og dets sanseapparats struktur som av de ytre gjenstander, hvis tilstedeværelse sinnet åpenbarer.""; *det blir svært klart og tydelig at jeg i den konkrete virkelighet ikke har noe annet selv enn totaliteten av det jeg blir meg bevisst*"³⁷. Foucaults analyser av galskapen som samfunnsfenomen, viser at dens kulturelle betydning har blitt endret i løpet av historien. Den sosiale utstøtingen av de "unyttige" endrer også karakter. I middelalderen ble disse jaget bort fra byene, i løpet av 17. århundre skulle den samme gruppen bli internert i et hospital. De store interneringshusene som bredte seg utover kontinentet på 16- og 1700 tallet, var synlige ordnede instanser som hørte sammen med den

³³ Foucault (2000) "Galskapens historie".

³⁴ Foucault (2000) "Klinikkens fødsel"

³⁵ Denne posisjonen (riktignok med et annet metodologisk utgangspunkt) har en klar parallell til "barmhjertighetsprinsippet" i tolkning av aktørers handling slik vi finner det hos Giddens, og til og med kanskje i det den historiske sosiologen Charles Tilly har kalt "iffy history".

³⁶ Foucault benekter ikke at galskap som fenomen ikke eksisterer i andre kulturer, men at i det i den vestlige kulturen har en særegen måte å forholde seg til fenomenet på. En måte som utelukker det som allment ekstensielt fenomen, ved at det konstituerte som en erfaring av avvik fra det "normale". Se Foucault (2005)

³⁷ Watts (1993:138)

historiske epoken de oppstod i. Selv om de gamle anstaltene er borte, og nye behandlingsformer har overtatt, vil dens tankestruktur i større eller mindre grad kunne avleire seg som skjult historisk bevissthet i et samfunns erfaringer av fenomener som fornuft og galskap.

Diskursanalysen vil kunne vise hvordan representasjoner av fortiden kan være virksomme i en nåtidig diskurs. I en analyse av historiske diskurser vil man også søke etter de historiske bruddene: de øyeblikkene som markerer en overgang, en annerledes måte å tenke og tale om et fenomen, to motstridende syn som møtes i en og samme praksis, begreper som hentes utenfor den institusjonelle konteksten og anvendes på en ny måte osv.

2.1 Det diskursive perspektivet på historien; to ulike angrepsvinkler

Foucault foreslår to måter å nærme seg en analyse av historien på. Det ene perspektivet utelukker ikke det andre, det er heller snakk om ulike angrepspunkter og måter å avgrense analysen på³⁸.

Det kritiske perspektivet, som ofte benevnes som *arkeologien*, dreier seg om å innkretse de former for utelukkelse, begrensninger og tilegnelser som har funnet sted på et gitt historisk tidspunkt. Her er man opptatt av hvordan diskursene er blitt dannet, hvilke behov de er svar på og hvordan de er blitt modifisert og forskjøvet. Fokuset rettes mot instansene for diskursiv kontroll. Ved å legge et kritisk perspektiv på historien er en målsetning å spore opp detaljene og tilfeldighetene som følger med enhver begynnelse til en ny diskursformasjon. Poenget er å vise det heterogene ved det som blir oppfattet som konsistent, og spore opp ulike veier som ble avvist.

Den sene Foucault er direkte inspirert av *Nietzsche*. Nietzsche skapte genealogi som metode for historie. Genealogien demonstrerer at den historiske begynnelse ikke er en ukrenkelig identitet, men i stedet en splittelse av andre ting.³⁹ For Foucault blir genealogiens mål å rekonstruere den maktkamp, som diskvalifiserer visse former for viten og skaper sannheter og identitet.

Genealogien forsøker å gripe diskursen i dens bekræftende makt, dvs. hvordan den konstituerer objektområder og med henblikk på disse objektområdene således kan bekrefte og benekte sanne og falske påstander. Foucault hevder, at intensjonen i disse maktkampene styres av metaforen ”viljen til viten”. Denne reducerende metafor har ingen annen begrunnelse enn seg selv og henviser derfor ikke til noe subjekt. Der sitter altså ikke ”noen” og trekker i maktens tråder. Genealogien utdyper på denne måten arkeologien gjennom en tydeliggjøring av strategiene for

³⁸ Foucault (1999:33-42) ”*Diskursens orden*”

³⁹ Foucault (1984:23)

hvordan det i de historiske diskurser oppstår dominerende representasjoner og aksepterte sannheter. Maktaspektet er i denne sammenheng et nettverk av relasjoner som oppstår i ulike diskurser og institusjoner, og innenfor alle områder i samfunnet helt ned til den menneskelige kroppen. Maktrelasjoner forutsetter motstand. En stadig henvisning til fare, påstander om fortielse eller undertrykkelse av individet har fungert som dens beveggrunn i uttallige opplysnings- forbedrings- og forebyggingsprosjekter. Slike motstandspunkter fungerer som incitament og gir støtte til en rekke ulike diskursive praksiser.

Foucault har aldri ønsket å lage en samlet maktteori. Dette understreker han ved å kalle sine overveielser om makt for en makt ”analyse”, en analyse som skal kartlegge, hvordan makten bør undersøkes. Inspirert av Nietzsche konstruerer Foucault en ny og foreløpig forståelse av makt:

*"Makt er ikke en institusjon, og det er ikke en struktur, det er heller ikke en bestemt kraft, som visse utvalgte skulle være i besittelse: det er det navn, man gir en komplisert strategisk situasjon i et gitt samfunn."*⁴⁰

Genealogien fremstiller ikke historien som en form for evolusjonisme henimot en mer holdbar erkjennelse. Dens formål er å vise at historien består av tilfeldige hendelser, brudd og diskontinuitet, men også kontinuitet, men kanskje der vi minst venter det. I denne sammenheng viser Foucault til tre måter genealogien kan sette et kritisk perspektiv på den tradisjonelle historieskrivingen: ved å virke *realitetsdestruerende, identitetsdestruerende og sannhetsdestruerende*⁴¹.

Den realitetsdestruerende bruken viser at vår erkjennelse ikke kan gjenkjenne seg selv gjennom fortiden. Enten dette gjelder en gjenkjenning og glorifisering av tidligere storhetstider, eller gjenkjenning av vår egen fortrefelighet i forhold til tidligere tiders "barbari". Dette har ledet oss til å tro at vår humanistiske forståelse av mennesket er et resultat av at vi blir stadig mer opplyste i takt med at våre kunnskaper utvides og forbedres. I en artikkel der Foucault omtaler Nietzsche og genealogien gis følgende kommentar;

⁴⁰ Foucault (1999:99) "*Seksualitetens historie I*

⁴¹ Foucault (1984:23)

“if the genealogist refuses to extend his faith in metaphysics, if he listen to history, he finds that there is “something altogether different” behind things: not a timeless and essential secret, but a secret that they have no essence, and that their essence was fabricated in a piecemeal fashion from alien forms. Examining the history of reason, he learns that it was born in an altogether “reasonable” fashion – from chance; devotion to truth and the precision of scientific methods arose from the passion of scholars, their reciprocal hatred, their fanatical and unending discussion, and their spirit of competition – the personal conflicts that slowly forged the weapons of reason. Further, genealogical analysis shows that the concept of liberty is an “invention of the ruling classes” and not fundamental to man’s nature or the root of his attachment to being and truth. What is found at the historical beginning of things is not the inviolable identity of their origin; it is the dissension of other things. It is disparity”⁴²

Inspirert av Kant sine tekster, kom Foucault til å stille et utfordrende spørsmål til sin samtid; hva er egentlig opplysning?⁴³ Hvis opplysning handler om hvordan mennesket kan frigjøre seg fra en umyndighet ved bruk av sin egen fornuft, da er det nødvendig å stille kritiske spørsmål for å klargjøre hva som er fornuftens grenser;

“it is precisely at this moment that the critique is necessary, since its role is that of defending the conditions under witch the use of reason is legitimate in order to determine what can be known, what must be done, and what may be hoped. Illegitimate use of reason are what give rise to dogmatism and heteronomy along with illusion; on the other hand, it is when legitimate use of reason has been clearly defined in its principles that its autonomy can be assured. The critique is, in a sense, the handbook of reason that has grown up in Enlightenment; and conversely, the Enlightenment is the age of critique”⁴⁴

Det diskursive perspektivet på historien setter et kritisk blikk på nåtidens humanistiske selvtilstrekkelighet. Det var ikke først og fremst den umenneskelige strengheten de gale ble behandlet med som forsvant omkring slutten av det 18. århundre, hevder Foucault.⁴⁵ Fra nå av

⁴² Rabinow (1984: 78)

⁴³ Rabinow (1984: 32-50)

⁴⁴ Foucault “What is enlightenment” i Rabinow (1984: 38)

⁴⁵ Foucault (2000:250) “Galskapens historie..”

skulle interneringen være forbeholdt visse straff-fanger og gale. For de sistnevnte kom det i tillegg en rekke nye forhør og kontrolltiltak. Den gale måtte forhøres av dommere, legen ble kalt inn for å avgi erklæring om de sykes virkelige tilstand, slik at de kunne settes fri eller tas i behandling som var bestemt for dette formål. I tillegg ble kommunale organer pålagt å holde strengt oppsyn og utøve autoritet slik at man kunne avhjelpe og forhindre skader som kunne oppstå på grunn av gale og vanvittiges tøylesløse fremferd. Familiene ble etter hvert trukket inn i dette oppsynet med de sinnslidende, og fikk ansvaret for at de ikke gikk fritt omkring, og se til at de ikke begikk lovbrudd. *“Ved denne omvegen om deres frigjøring får de gale på nytt den dyriske statusen som interneringen synes å isolere dem i, men denne gangen var det innen loven selv. De ble igjen til ville dyr, selv i den epoken da legene begynte å tillegge dem en mild animalitet”*⁴⁶.

Foucaults analyser av straffesystemet fra middelalderen fram til det 19. århundre, viser at utviklingen ikke *nødvendigvis* består i en historisk kontinuitet fram mot mer humane straffemetoder, men at straffen blir mer raffinert og effektiv gjennom en kontroll av sjelen. Den sannhetsdestruerende bruken av genealogien viser til at historieskriving ikke er det samme som å frembringe ny eller bedre erkjennelse. Erkjennelse er formet ut fra spesifikke historiske og kulturelle situasjoner og hendelser, som et produkt av en særegen form for maktkamp, og må derfor alltid ses i sammenheng med dette. *“An event, is not a decision, a treaty, a reign or a battle, but the reversal of relation of forces, the usurpation of power, the appropriation of a vocabulary turned against those who had once used it, a feeble domination that poisoning itself as it grow lax, the entry of a masked ”other”*⁴⁷. Videre har ikke genealogien som formål å finne igjen røttene til vår identitet, men tvert imot vedvarende splitte opp denne identiteten og selvforståelsen. Dette betegnes som det identitetsdestruerende perspektivet.

Foucault tok sikte på å kartlegge de strukturer som ligger til grunn for tre ulike historiske *epistemer* eller kunnskapssystemer: renessansen, klassisismen og opplysningstiden, men han forsøkte ikke å finne universelle regler som lå til grunn for disse tre paradigmen. Tvert imot ville han vise at hvert av disse vitenskapsregimene bygger på særegne forutsetninger. Det ”mennesket”, som ifølge Foucault 1800 tallets humanvitenskaper forsøkte å avdekke og beskrive er en epistemologisk figur som aldri før hadde eksistert. Det er først og fremst med Kant at

⁴⁶ Foucault (2000:254) *“Galskapens historie..”*

⁴⁷ Foucault (1984)

”mennesket” blir tematisert som subjekt og objekt for kunnskap. Mennesket blir nå en figur som kan studeres empirisk, men det konstituerer samtidig de transcendentale mulighetsbetingelser for slike empiriske undersøkelser. Kanskje utviklingen har gått i retning av at mennesket har blitt mer human og klarsynt, men Foucault er ikke interessert i å se historien fra den vinklingen. Han er mer opptatt av medaljens bakside, nemlig av de andre, mindre heldige strategier og mekanismer som har fulgt med på ”lasset” i den utviklingen som man ofte anser som positiv. Det avgjørende er ikke så mye de ideologiske og institusjonelle rammene beskaftenhet eller ”struktur”, med det som de avgrenser seg fra, og som således blir marginalisert eller utelukket. Historien i hans oppfatning bærer preg av brudd og tilfeldigheter snarere enn sammenheng og utvikling. I dette perspektivet kan sosialt arbeids historie settes i et annerledes søkelys, nemlig ved å studere forholdet mellom kunnskapsproduksjon og makt

2.2 Panoptismen

Fornytt kunnskap om ett fenomen danner grunnlag for nye maktrelasjoner og vis a versa. Foucault har beskrevet hvordan maktens ansikt endret karakter i løpet av 1500-tallet: fra et regimet dominert av suverenitetsstruktur til et regime dominert av styringsteknikker. Endringen av maktforholdene var ikke først og fremst en ny maktdemonstrasjon, men et forhold som krevde mer inngående kjennskap til objektet for styringen. Maktens distinktive kjennetegn skulle nå være frihet ikke tvang; ” *Når et individ har mulighet til å forbli fritt, hvor begrenset dets frihet enn måtte være, kan makten underkaste det styring* ”⁴⁸. Inkvisisjonen⁴⁹ som metode ble som følge av reformasjonen løsrevet fra kirkemakten, og ble brukt av staten for å sikre seg religiøs enhet i nasjonen. Samtidig ble dens nedslagsfelt stadig utvidet. I Norge ble tjenesteforordningen av 9. august 1754 et middel til å fastslå alle voksne personers plikt til å ta tjeneste, og som følge av dette innførte stiftsforordningen en såkalt generalinkvisisjon. Formålet var å *renske landsbygden og byen fra ”fra Stærke og Arbeydsføre Betlere, Omstrippere og deslige Løst-Folk, som verken vil tiene, eller sig med noen bekiendt ærlig og lovlig Handtering ernære*”⁵⁰. I skyggen av de foreninger og selskapsdannelser som vokste fram på 1700 tallet i Europa, spredte

⁴⁸ Foucault (2002:113) ”*Forelesninger om regjering og styringskunst*”

⁴⁹ Selve navnet inkvisisjon (lat. Inquistio, undersøkelse), betegner rettslig forfølgelse av annerledes troende gjennom en domstol nedsatt av kirken. Slike forfølgelser kunne iverksettes uten at det forelå noen formell anklage. Prosessen begynte gjerne med en forkynnelseskampanje hvor heretikerer ble oppfordret til å angre sine syndere og melde seg innen en måned. Synderen måtte gjennomgå nøye forhør (spørsmål og svar ble notert i rettsprotokollen), gjerne kombinert med tvungen faste og tortur. Jf. www.katolsk.no/artikler/inkvisis.htm

⁵⁰ www.fattigkassen.no se ”Fattigprosjektet Vest: -250 års markering for fattigforordninga for Bergens Stift, nettutstillingen.

ordningen med eksaminasjon seg, og ble en viktig del av det disiplinære herredømmet. Foucault bruker *panoptismen* som et bilde på hvordan det moderne samfunnet, særlig i Vesten, siden det 19. århundre er blitt gjennomsyret av disiplinære mekanismer. Grunntanken fantes i Jeremy Bentham's *Panoptikon* – en modell til 1800 tallets fengselssystem, der arkitekturen var slik utformet at man fra et sentralt hold uten vanskeligheter kunne overvåke og kontrollere en stor masse. Den panoptiske bygnings fortrinn var at den muliggjorde utøvelsen av et visst herredømme. Den gjorde det unødvendig å gripe inn med maktmidler for å tvinge den domfelte til å oppføre seg pent, få skoleeleven til å arbeide flittig, eller få den syke til å følge legens forordning. Ingen sprinkler, ingen lenker, ingen tunge låser. Tydelige atskillelser og velplasserte åpninger er alt som trengs.

“I stedet for “sikringsanstaltene” fengselsaktige arkitektur, kan man sette “visshetshusets” enkle og økonomiske geometri. Myndighetenes effektivitet, den tvingende makt er undersåttens eget verk. Den som befinner seg i et synsfelt, og vet det, tar innover seg øvrighetens tvang. Han lar den spontant innvirke på seg, dvs. internaliserer herskerforholdet, og gjør seg til kilde for sin egen underkuelse. Dermed kan øvrigheten kvitte seg med sin tunge rustning. Den tenderer til å bli ulegemlig. Og jo mer ulegemlig den blir, jo mer varig og kontinuitetsbevarende er dens virkninger: Det er en stadig seier som unngår enhver fysisk konfrontasjon og som alltid er vunnet på forhånd”⁵¹.

Den nye tids arkitektoniske finesser gjorde bevoktningen langt mer effektiv enn 1600 tallets innesperringshus for tiggere og løsgjengere. Detaljerte observasjoner etterlot intet utenfor synsfeltet og dannet grunnlaget for en ny type kontroll; over tvangsarbeidere, pasienter, asylbarn, skoleelever og så videre. Disiplinens teknologier ble utviklet i samfunnets institusjoner og ble spredt videre ut til i resten av samfunnet. *“Disiplinens suksess skyldes utvilsomt at dens virkemidler er så enkle; Det hierarkiske blikk, den normaliserende sanksjon og deres kombinasjon av en særskilt metode, nemlig eksaminasjonen”⁵².*

Ved å bli en metode innenfor de nye erfaringsvitenskapene, kunne undersøkelsen løsrives fra den inkvisitoriske metode som den hadde sine røtter i, men var likevel intimt forbundet med myndighetenes behov for å utøve sosial kontroll. Eksaminasjonen ledsaget av et skriftapparat gjorde det mulig å konstituere individet som et beskrivbart, analyserbart objekt og fastholde dets særegenheter. Det var disse små teknikker; innregistrering, dokumentasjon, kodifisering av språk

⁵¹ Foucault (2001:182) *“Overvåkning og straff”*

og atferd som muliggjorde den erkjennelsesteoretiske forvandling av vitenskapene om individet. De særskilte atferdsbeskrivelsene, utspørringene og sykdomshistoriene skulle i stadig større grad ble en del av det vitenskapelige språket, og var en forutsetning for at det kunne konstitueres en "klinisk" vitenskap om mennesket. Lenge hadde det vært en ære å få sin beskrivelse observert og beskrevet i detalj. Krøniken om en mann, hans livsskildring som ble nedskrevet etter hvert som han levde, var en del av hans makritualer. Slike beskrivelser over individuelle forhold blir nå et kontrollmiddel og en hersketeknikk. Det er ikke lengre et dokument over fortiden, men et dokument til eventuell bruk en gang i fremtiden.

"Bio-makt" er knyttet til statens målsetning om en sunn og velbefinnende befolkning. Fra det 18. århundre utvikles og forfines bio-maktens teknologier til å normalisere og regulere befolkningen⁵³. Bio-maktens innflytelse begrenser seg ikke kun til objektiviserende teknikker. Foucault hevder også at bekjennelse er et kulturelt, vestlig fenomen, som oppstod i kirkens botssakrament. Bekjennelsen finnes overalt i det moderne samfunn, og den hermeneutiske fortolkning er en integrert del av vitenskapene om mennesket⁵⁴. Når hermeneutiske fortolkninger utmyntes etter den vitenskapelige diskursens regler, blir det "bekjennelsens teknologi". Nøkkelen til å forstå denne teknologi ligger i troen på, at eksperter kan hjelpe mennesket til å si sannheten om seg selv. Bekjennelsens undersøkelse er ikke bedømmende som i eksaminasjonen, men analyserende. Eksperttolkning er nødvendig, og subjektet må anerkjenne tolkningen for å bli hørt. Foucault spiller på begge betydninger av ordet subjekt: subjekt kan bety det å være underlagt eller avhengig av andre som objekt for viten, så vel som det å være et selvbevisst individ⁵⁵.

Samlet medfører eksaminasjons- og bekjennelsens teknologier at mennesket blir objektivisert så vel som subjektivisert i begge betydninger. Et av Foucaults eksempler omhandler en vanvittig, som mener at han er Ludvig XVI⁵⁶. Behandlingen består i å "speile" den gale i sitt vanvidd, så han gjenkjenner seg selv som gal. Således blir den gale objektivt gal for seg selv, og han ender som observatør av sin egen galskap. Dermed er sirkelen sluttet: Galskapen blir objektiv, og den gale undertvinges sin rolle som gal. De fysiske lenker erstattes av sjelelige; hans selvbevissthet

⁵² Foucault (2001:155) "Overvåkning og straff"

⁵³ Foucault (1980:87-88)

⁵⁴ Foucault (1999), "Seksualitetens historie bind 1"

⁵⁵ Se bla. Foucault (2002:92) "Forelesninger om regjering og styringskunst"

⁵⁶ Foucault (2000:279) "Galskapens historie"

om galskapen. De disiplinære teknikker virker altså ikke kun på føyelige kropper, men skaper og virker også på sjelen.

Bekjennelsens teknologi er på den ene siden en anonym form for maktutøvelse. Det er tale om en makt som utøves ved å gjøre seg usynlig, samtidig som den tvinger sine objekter til å være prinsipielt synlige⁵⁷. Det er den som lytter og som gjør krav på å si sannhet om den uklare sannhet. Denne sannhet garanteres ikke av mesterens høye autoritet, etter den tradisjon han viderefører. Herskerinstansen ligger hos den som lytter og tier, hos den som spør og anses for å vite. Den lyttende får en hermeneutisk funksjon; ved å dechiffrere sannheten, gjøre bekjennelsen til tegn. "Undersåttene" "subjektene", tvinges til å fremby seg som "objekter" for å bli observert av en øvrighet som bare gir seg tilkjenne ved sitt blikk. Samtidig skaper eksaminasjonen og bekjennelsens teknologi et "privat" bånd mellom individene. Dens oppgave er å skape uovervinnelige asymmetrier og utelukke gjensidighetsforhold. I stedet for å straffe, bør det så ofte som mulig utdeles belønning. Oppførsel og prestasjoner bedømmes enten som god eller dårlig; i stedet for lovens enkle skille mellom det tillatte og forbudte, har man en gradert skala. Ved hjelp av et system med privilegier og anerkjennelse differensieres ikke individenes handlinger men individene selv.

Takket være de observasjons - og eksaminasjonsmekanismene som *panoptikon* produserer, er innvirkningen på menneskenes atferd dyptgående. Økt kunnskap kommer i tillegg til de øvrige maktmidler gjør det mulig å avdekke erkjennbare objekter overalt hvor herredømmet utøves. Panoptismen illustrerer den disiplinære formen for makt, i motsetning til den juridiske formen som handler om forbud og lovregler. Foucault mener at sistnevnte maktmodell egner seg dårlig til å avdekke den skjulte og produktive makten som finnes overalt hvor det produseres kunnskap. Foucault setter spørsmålstegn ved en teori om makt som utelukkende framstiller makt som undertrykkelse gjennomført av en undertrykkende hersker⁵⁸. Det skal understrekes at Foucault ikke avviser en undertrykkelsesteori, men i undersøkelsen av visse fenomener er undertrykkelsesteori ikke tilstrekkelig. Foucault skreddersyr således en maktforståelse som

⁵⁷ Foucault (2001:169) "Overvåkning og straff"

⁵⁸ Foucault (2002: 113-114) "Forelesninger om regjering og styringskunst"

passer til de områder han undersøker: for eksempel fengselsvesenets historie⁵⁹ og seksualitetens historie⁶⁰.

Genealogien som tilnærming til historien kan hjelpe oss til å gjenkjenne nåtidens helse- og sosialfaglig arbeids diskurs i fortidens filantropiske barneredningsdiskurs. Videre vil den kunne rette søkelyset mot det politiske, sosiale og kulturelle grunnlaget for disse diskursene. Ved å belyse bruddene og diskontinuiteten i disse historiene, vil man også kunne si noe om hvorvidt diskursene har endret karakter eller innhold, og hvorvidt tilfeldige hendelser har påvirket diskursene. Diskursanalysen tar sikte på å avdekke strukturell kontinuitet der hvor historiske brudd virker innlysende, ikke i form av en metafortelling, men ved å peke på strukturell likhet mellom ulike kulturelle og historiske epoker med forskjellig meningsinnhold. Genealogien kan ses som en politiserende beskrivelse av historien. Den skal avdekke de strategiske kampene som har vært ført på kunnskapens felt, og tydeliggjøre de praksisene som blir tatt for gitt på ulike områder. Selv om man kan hevde at det helse- og sosialfaglige arbeidet er i stadig utvikling, er det likevel min påstand at det har dannet seg historisk aksepterte sannhetsregimer og praksiser som får store konsekvenser for hvordan det helse- og sosialfaglige arbeidet blir utformet. Den dominerende diskursen dannes både ut fra historiske forhold og hendelser, og hvordan ulike institusjoner produserer kunnskap om "de andre". Det helse- og sosialfaglige arbeidet ankomst i ulike historiske tekster ble fra starten av knyttet til økonomisk og politisk aktivitet. Viljen til å produsere kunnskap om fenomenet er ikke bare humanitært motivert, men like mye av hensynet til økonomisk produksjon som politisk makt. Behandlingen av psykiatriske pasienter, rusmisbrukere, barnehjemsbarn osv aktualiserer både spørsmål om økonomi, og spørsmål i forhold til norsk helse- og sosialomsorgspolitik. Spørsmål omkring sosial integrasjon og reintegrering på ulike nivåer, er et tema som er blitt gjenstand for utbredelse, og som mange vil ha en mening om. Likevel vil ikke alle kunne nå frem med sine uttalelser og synspunkt. De dominerende diskursene virker ekskluderende i forhold til annen type viten. Helse- og sosialfaglig arbeid innbefatter ordet "fag", noe som understreker dens avgrensning mot annet sosialt arbeid, for eksempel det frivillige. Det helse- og sosialfaglige arbeidet legitimeres gjennom henvisning til vitenskapsdisipliner som psykologi, psykiatri og sosiologi. Guds vilje og formål er i denne sammenheng ikke lengre eneste kilde til autoritet (ei heller suverenens makt som noe som "er av Gud"). Hvordan diskursformasjonene utvikler seg i forhold til f. eks

⁵⁹ Foucault (2001) "Overvåkning og straff"

⁶⁰ Foucault (1999) "Seksualitetens historie I"

familiesamarbeid må ses i lys av disse historiske forholdene. Et viktig spørsmål i denne sammenheng er hvilken effekt familiens ankomst i en bestemt historisk kontekst får på den praksis som blir italesatt, og hvilken effekt det har at disse familiene representerer både en trussel og et potensial i sin samtid. Hensikten med å knytte analysen av sosialt arbeids historie i Norge til Foucaults analyser av den historisk- kulturelt betingede forståelsen av begreper som fornuft/ufornuft, kriminalitet og sykdom, er at det blir mulig å tydeliggjøre den meningsproduksjon som skjer i dag, og hvilke interesser som settes i spill i de ulike diskursene. Ved å legge et diskursanalytisk perspektiv til grunn, vil fokuset ikke være rettet mot de enkelte aktørene innenfor et felt, men mot den språklige uttrykksformen som preger samtidens måte å forstå enkelte begreper på. Dette byr på flere utfordringer. Det er ikke mulig å plassere seg utenfor den samtidige sosiale konteksten man vil studere, fordi man uvilkårlig er en del av denne. Et av de grepene som kan benyttes for å få avstand til sin samtid, er å søke kunnskaper om fortiden. Ved å kontrastere begrepsbruken om det sosiale arbeidet i forskjellige tidsepoker, vil en se at begrepet endrer mening, og kanskje bedre forstå hvilke betingelser som ligger til grunn for den mening det har fått i nåtid. Målet her er ikke å foreskrive en bedre måte å føre politikk på. Det en diskursanalytisk metode kan bidra til, er å reflektere rundt den kunnskapen som finnes, og som er så innarbeidet at det er vanskelig å forholde seg kritisk til den. Poenget er å skake ved etablerte sannheter. Ved å relativisere denne viten som anses som sann og uunngåelig, er det håp om at det kan skje en viss bevegelse innenfor feltet; at ikke kunnskapen og maktforholdene fastlåses men at det gis rom for nye tanker og erfaringsmuligheter. Sosialt arbeid er representert ved en rekke ulike omsorgs- og veiledingspraksiser. De eksemplene jeg har valgt å belyse er hentet fra en del av feltet som omhandler barneomsorg og familiesamarbeid. For å få fram det karakteristiske ved disse diskursene, vil jeg speile diskursene i fortidens filantropiske redningsarbeid-diskurs. Problemet med å sammenligne diskurser som har etablert seg i ulike historiske kontekster, er at det er svært usikkert om disse diskursene refererer til det samme fenomenet. Det helse- og sosialfaglige arbeidet skiller seg vesentlig fra det filantropiske omsorgs og opplysningsarbeidet på 1840 tallet. Det er altså ikke opprinnelsen til det fenomenet vi kjenner og forstår jeg søker når jeg leter i historien etter noe som ”ligner”. Diskursen om ”relasjonssvake” på 2000 tallet er ny i forhold til ”forsømte barn” på 1840 tallet, men den inneholder også noe av det som er gammelt. Analysen går ut på å synliggjøre bestemte mønstre av politisk og administrativ art.

Mitt fokus vil være analysen av historiske diskurser. Det gjøres ikke ved å påvise en bestemt hendelse som har historisk betydning framfor en annen. Diskursobjektene har et opphav, og derfra går deres historie, historien før kan være historien om ”det som likner” - men selve den diskurs som analyseres er unik i sin sammensetning av gammelt og nytt. Diskursens utsagn refererer til bestemte objekt, og regulariteten oppstår i den måten de danner formasjoner. Det nåtidige historiske perspektivet er siktet inn mot å rekonstruere de historiske betingelser som har muliggjort diskursen om sosialt arbeid. Det sosiale arbeidet utgjør et avgrenset kunnskapsfelt, i den grad det finnes underliggende regler eller koder som avgrenser hva det er mulig å si og tenke om fenomenet på et bestemt tidspunkt i historien. Det sosiale arbeidet kommer til uttrykk i form av historiske praksiser; i form av tidsplaner, instruksjoner og i form av vitenskapelige prinsipper, ideer og diskurser som er gjeldende på det samme feltet. Sosialt arbeid har distinkte karakteristika som kunnskap, praksis og anvisningsprinsipp, og kan i en viss utstrekning forstås som en slags ”livskunst” som ulike humanteknologier støtter opp under. Diskursanalysen vil kunne belyse hvilke kunnskapskoder som støtter opp om ulike livsidealer og hvilken type etisk verdsetting de knyttes til (for eksempel at ansvarlige foreldre bør fremvise moderasjon og forsiktighet, profesjonelle aktører må vise klokskap og følelsesmessig distanse osv.) De diskursive formasjonene oppstår innenfor bestemte historiske og kulturelle kontekster, og angir kriterier for hvilken erkjennelse som vinner status i en gitt epoke. Prosedyrer for å regulere å dra nytte av menneskers kapasiteter bør ses i sammenheng med overordnede moralske, sosiale og politiske objektiver som gjelder ønskelige eller uønskelige trekk ved befolkningen, familien og samfunnet. Genealogien vil for eksempel kunne belyse det heterogene ved autoritetsforholdet. Ved å differensiere de forskjellige personer, anbefalinger, assosiasjoner, bedømmelsestyper og tankemodeller som søker eller krever autoritet. Dette studiet vil prøve å reorganisere den kunnskapen som har gjort diskursen mulig; det vil si å få fram hvilke betingelser som gir en gitt diskurs en bestemt funksjon i tilknytning til et historisk fenomen det skal uttale seg om.

Foucault hevder at makt og viten er tett knyttet til hverandre, og at de er ”produktive”. Derfor er makten uunngåelig, og Foucaults egne undersøkelser er en del av produksjonen av viten og makt. Dette har den franske sosiologen Jean Baudrillard kritisert Foucault for i boken ”*Å glemme Foucault*”⁶¹. Foucault har aldri hevdet selv å kunne sette seg uten for makten og vil derfor prinsipielt være enig med Baudrillard. Baudrillard hevder videre at Foucaults skrifter reflekterer makten på en slik måte, at det ikke er mulig å komme bakom og forholde seg kritisk

⁶¹ Baudrillard J.(1982)

til den. Baudrillard stiller også spørsmålet: Hva finnes der før noe italesettes? ”Viljen til viten” som overordnet forklaringsprinsipp er for Baudrillard for unyansert og problematisk.

Baudrillard retter relevant kritikk mot Foucault, men hans forsøk på selv å komme bak om Foucaults skrifter ender i en noe utilfredsstillende og problematisk argumentasjon for at maktens hemmelighet ikke finnes. Foucault har ikke beskrevet mulighetene for motstand mot makten særlig tydelig. Makten er et allestedsnærværende grunnvilkår, og motstand vil derfor befinne seg internt i dette forhold. Foucaults oppmerksomhet på maktens snedige manipulasjoner av visse sider av samfunnslivet og de manglende handleanvisninger for motstand kan virke handlingslammende, men bør likevel ikke føre til resignasjon.⁶²

Denne korte presentasjonen av deler av Foucaults samfunns- og institusjonskritikk danner i det følgende drøftingsbasis for en perspektivering av den helse- og sosialfaglige vitensgrunnlag, som det avspeiles i tidsskriftene

3. Det teoretiske og praktiske grunnlaget for oppkomsten av sosialt arbeid som styringsstrategi i fattigpolitikken i Norge

Genealogien tar sikte på å oppspore det politiske, sosiale og kulturelle grunnlaget for de historiske diskursene som ligger bak dagens diskursformasjoner. På denne måten tar den genealogiske metoden form av å være en nåtidsanalyse. Foucault hevder at makten er uløselig knyttet til politiske, sosiale og institusjonelle forhold i samfunnet. Makten er et uttrykk for ”*en komplisert strategisk situasjon i et gitt samfunn.*”⁶³. På et vis er makt-viten i svært konkret forstand knyttet til økonomiske og institusjonelle strukturer i samfunnet, men ikke nødvendigvis slik at vitensutøvere går særlige gruppers ærend. En bestemt type viten blir muliggjort ved at den knyttes til en bestemt form for rasjonalitet og vitebegjær som dominerer på et tidspunkt i historien⁶⁴. Oppkomsten av sosialt arbeid som en særegen historisk praksis og vitensform bør

⁶² Det virker rimelig å hevde at aktørperspektivet hos Foucault kan virke uavklart og helle i en retning av strukturell determinisme, men her er diskusjonen av hva Foucaults metodologi er og ikke er tidligere i oppgaven relevant.

⁶³ Foucault (1999:99) ” *Seksualitetens historie I*”.

⁶⁴ Foucault (2000:16) ” *Klinikkens fødsel*”

derfor ses i sammenheng med den type politisk styringsvilje og vitensproduksjon som gjør seg gjeldende på et visst historisk tidspunkt. En forutsetning for at et fenomen skal bli objekt for vitensproduksjon, er at de erfaringer som fenomenet knyttes til, blir strukturert på en bestemt måte. Det spørsmålet man da tar stilling til er ikke om denne viten er legitim eller ei, men hvilken type rasjonalitet det er som er virksom der og da. I dette kapitlet vil jeg gjøre rede for den kunnskapshorisont og praktiske situasjonen som dannet grunnlaget for fattigdomsdiskursen i Norge ved begynnelsen av 1800 tallet.

Jeg kommer her til å gjøre nytte av noen sekundærkilder om norsk historie på 1800 tallet, skrevet av samfunnsforskere som ikke er nært beslektet med Foucault i teoretisk forstand.⁶⁵ Grunnen til at disse kildene likevel er brukt er at de gir beskrivelser av det empiriske fenomenet som vi ønsker å forstå. Nå kan man selvsagt innvende at selv deskriptiv historieskrivning farges av forfatterens forståelseshorisont og teoretiske rammeverk. Imidlertid er min tolkning i det følgende ikke noe logisk brudd med rammeverket fra Foucault; snarere er henvisningene til andre forskere som har studert Norge i denne epoken nødvendig for å gi noen empiriske hovedtrekk av det fenomenet som skal analyseres. Endelig har også enkelte Foucault-forskere drøftet hvor langt unna det ”ny-kantianske” paradigmat Foucault egentlig står.⁶⁶

3.1. En politisk bevissthet

Foucault hevder at det fra 1500-tallet vokste fram en særegen viten om politisk styring. Fra nå av ble *befolkningen* objektet for de observasjoner og den viten styret trengte for å styre på en rasjonell og gjennomtenkt måte⁶⁷. Det store spørsmålet som denne litteraturen søkte å svare på

⁶⁵ Enkelte vil kanskje også hevde at de ikke er beslektet i det hele tatt.

⁶⁶ Det er liten tvil om at de norske forskerne jeg her siterer står et stykke fra Foucault epistemologisk og i det minste teoretisk. I dagens vitenskapsfilosofiske ordskifte vil de kanskje kunne rubiseres som ny-kantianere, mens Foucault havner i kategorien post-strukturalist. I den forbindelse er det verdt å legge til at Foucault-forskere som Beatrice Han (2002) og Gilles Deleuze (bla 1988) opererer med en mindre klar kategorisering av Foucaults posisjon. Han (2002) argumenterer for eksempel for at Foucaults arbeider er en serie forsøk på å revurdere det transcendentales status. Med andre ord er det snakk om en reorientering av Kants opprinnelige prosjekt ved å søke en annen løsning på det ”grunnleggende kritiske spørsmål.”

Deleuze går egentlig enda lengre ved å karakterisere Foucaults arbeid som en unik form for ny-kantianisme. I følge Deleuze forsøker Foucault å finne hva som er erfaringens grunnleggende forutsetninger; det vil si hva som er betingelsen for at ”noe” kan framstå som synlig (lesbart, tenkbart, mulig å uttrykke).

Uten at jeg ønsker å gjøre dette vitenskapsteoretiske tema til et eksplisitt hovedspørsmål her, synes jeg det er relevant å nevne disse synsmåtene på en til tider følelsesladet debatt.

⁶⁷ Foucault (2002:64) ”Forelesninger om regjering og styringskunst”

var; hvordan skal man kunne innføre *økonomi*⁶⁸ i forvaltningen av staten. På slutten av 1700 tallet publiserte Rousseau en artikkel om ”Politisk økonomi” som ble trykket i *Encyklopedien*⁶⁹, der han stiller spørsmålet om styring og styringskunst ved å peke på at ordet ”økonomi” først og fremst betegner familiefarens forvaltning av familiens gods, men at denne modellen ikke lengre var aktuell. Mot slutten av 1700 tallet fikk begrepet ”økonomi” en helt ny betydning. Det politisk styring nå først og fremst viste til var ikke et rigid familieideal, men menneskene slik de fremstår med sine gjensidige mellommenneskelige bånd, sine skikker og vaner, være - og tenkemåter. Man så at befolkningens interesser også kunne eksistere uavhengig av interesser og ambisjoner hos hvert enkelt individ. Den fremstod som et subjekt med behov og ambisjoner, men også som objekt i styrets hender. Fysiokratismen hadde på dette tidspunkt satt sitt preg på den økonomiske tenkningen i Danmark – Norge⁷⁰. Francois Quesnay (1694-1774) som regnes som fysiokratismens opphavsmann, hevdet at det fantes visse naturlige lover som den økonomiske politikken burde rette seg etter. Naturens egen orden skulle være det ledende prinsipp når det gjaldt å sikre fri produksjon og beskytte privat eiendom. Andreas Bull ble en viktig pådriver for at dette tankegodset fikk fotfeste i Norge, blant annet gikk han inn for at det ble opprettet flere fabrikker i landet som tok i bruk landets egne ressurser; spesielt manufakturer og spinnerier⁷¹.

Hver borgers drivkraft vil være å oppnå goder og unngå straffer. Som ledet av en usynlig hånd, tjener borgerne samfunnets interesser ved å tjene sin egen. Økonomen Adam Smith (1723-1790) hevdet at nasjonens rikdom skyldes hver borgers iherdige arbeid for egen interesse. Disse ideene ble utdypet i Smiths bok ”*The Theory of Moral Sentiments*” (1759)⁷², som umiddelbart fikk stor oppslutning da den kom ut. Ett av Smiths sentrale poeng var at oppgaven med å dirigere nasjonens ressurser var altfor stor til at den kunne pålegges enkeltpersoner eller enkeltinstitusjoner. Statens arbeid burde derfor innskrenke seg til å opprettholde rammene omkring samfunnets virkemåte, slik at samfunnet kunne fungere etter sine egne lover, og fungere godt. De liberale styringsideene ble fanget opp av unge akademikere her hjemme, og ble førende

⁶⁸ Begrepet økonomi kommer fra gresk *oikos*, som betyr hushold, og fra *nomos* ;lov, og referer rett og slett til klok og legitim styring av husholdet, til felles beste for hele familien. Jf. Rousseau ”Avhandling om den politiske økonomi” (1755), referert i Foucault (2002: 49).

⁶⁹ ”Encyklopedien” er Denis Diderot og Jean Le Rond d’Alemberts 35-binds opplysnings- oppslagsverk, og var en bestselger i Frankrike og enkelte andre steder mot slutten av 1700 tallet. – Referert i Foucault (2002: 66)

⁷⁰ I Ole Feldbæks artikkelen ”det moderne prosjekt”, som ble trykket i det historiske tidsskrift til den danske historiske forening (1997), kommer det fram at fysiokratismen fikk en sterk og langvarig innflytelse i Danmark-Norge, og varte ett godt stykke utpå 1820 tallet.

⁷¹ Hutchison (2003). I denne hovedfagsoppgaven som tar for seg fabrikkdrift og teknologioverføring i det norske bondesamfunnet på slutten av 1700 tallet, refereres det særlig til A.Bull ”Oekonomiske Tanker om Fabrikkvæsenet og Raae Produkts Forarbeide i Landet ” som ble utgitt i 1786.

⁷² Skirbekk og Gilje (1996: 24-30)

argumenter for kritikken av den politiske ledelse. I følge juristen Fredrik Stang manglet den unge nasjon en ledende elite. Stangs resonnement dreide seg i mindre grad om å nedkjempe en etablert elite enn om å begrunne en elites legitimitet. Elitens oppgave var å utøve ”*Statskunst eller Dyktighed som Statsmand, i Ordets høye betydning*.”⁷³ Statsøkonomiens emne skulle i følge Stang og Schweigaard være det borgerlige samfunns allmenne økonomiske drivkrefter som ”*bevirke til Forbedring i de Udvortes Livsvilkaar*”, ”*hvis Betyggelse*” er en betingelse for ”*det moralske Fremskridt*”. Den nye økonomiske lære skulle ikke bare dreide seg om ”*Almenvelstandens Udbredelse*”, men også om ”*Nasjonalrigdommens Forøgelse*”. Selvinteressens prinsipp som Adam Smith hadde formulert, ble av Schweigaard omformet til en argumentasjon for en aktiv reguleringstat- ”*en fra Samfundsvillien udgaaende Paavirkning ogsaa i økonomiske Anliggender*”⁷⁴. Politisk styring skulle ikke lengre handle om å styrke båndene mellom hersker og undersåtter, men å finne fram til nye strategier som kunne øke nasjonens rikdom, og på samme tid skape føyelige individer som var villige til å tjene nasjonens interesser.

Styringsproblematikken hadde utspilt seg i sammenheng med en prosess der de føydale strukturene rives ned og satte de store territoriale, administrative og koloniale stater i deres sted. Samtidig fant det sted en bevegelse i retning av religiøs oppsplitting og dissidens; noe som satte spørsmålet om hvordan man åndelig skal lede seg mot frelsen på denne jord under debatt⁷⁵. Eneveldets sammenfiltrering av kongemakt og samfunnsliv ble opphevet i 1814. Staten skulle nå ha oppslutning i kraft av sin representativitet. Et nett av tillit og forpliktelser bandt stat til samfunn og samfunn til stat. Det var denne gjensidige forsterkningen mellom stat og samfunn som ble tematisert i Schweigaards og Stangs studier: en stat var sterk ved at den sprang ut av et sterkt samfunn, og staten kunne gjennom sine intervensjoner frembringe et sterkere samfunn. De liberale ideer innebar at styringen av befolkningen måtte skje på en indirekte måte. Individets rettigheter, som var gitt ved 1814, skulle beskyttes av Høyesteretts myndighet til å prøve Stortingets beslutninger mot Grunnlovens bestemmelser. Idealer om likhet og frihet, om nedbygging av hierarkier og understreking av subjektets frie valg, brøt med tidligere aksept av kongens altomfattende herredømme over sine undersåtter, og av det enkelte individs avhengighet av rigide kollektiv som stand, slekt og familier. Tanken om at alle individer var født like og burde ha like rettigheter kom til uttrykk i viktige verker som Rousseaus *Contract Social* fra

⁷³ Slagstad (1998:30)

⁷⁴ Slagstad (1998:55-56)

⁷⁵ Foucault (2002) ”*Forelesninger om regjering og styringskunst*”

1762⁷⁶ og ble nedfelt som politiske hoveddokumenter både i USA og i Europa. Lovverket og den juridiske vitenskaps legitimitet skulle sikre individets frihet overfor statsmaktens vilkårlige inngripen. Maktens begrensning skulle sikre det private handlingsrom for den enkelte, beskyttet for offentlig intervensjon. Universelle lover skulle styre, ikke personer; *”Institusjoner traadte i stedet for Personer”* skrev Camilla Collett; *”Vore Fædre havde kun et Hjem; vi har et fædreland. Vore Fædre var kun Indvaanere; vi er Borgere og Borgerinder”*.⁷⁷

Kritikken fra det 18. århundredes reformtalsmenn dreide seg ikke først og fremst om at øvrigheten var for svak eller at straffen overfor lovbrysterne var for grusomme, det som ble vektlagt var at makten måtte utøves på en mer økonomisk måte. Rettsvesenets lammelse ble forklart med at makten var slett fordelt, at den var konsentrert på et visst antall steder og at dette medførte konflikter og mangel på kontinuitet.⁷⁸ Det ble riktignok insistert på at straffene måtte være ”menneskelige” og ”humane”. Egenskapen *menneske* skulle betegne det punkt hvor herskerens hevn måtte stanse opp. Men ble ikke protestert mot myndighetenes inngripen på vegne av mennesket som emne for positiv kunnskap, men på vegne av mennesket som prinsipiell grense. Angrepet mot den tradisjonelle justis gikk ut på at overdrivelsen i straffen skyldtes snarere mangel på regler og system enn at straffemyndigheten ble misbrukt. Kampen for å begrense straffemyndigheten gikk hånd i hånd med kravet om strengere og mer konstant kontroll med det brede lag av lovovertridere. Foucault beskriver opplysningstidens idealer om *respekt for enkeltindividet* og *dets verdighet som menneske* mer som en forskyvning av fokus enn som en allmenn mentalitetsforandring.

”Det dreier seg om en bestrebelse på å justere de maktmekanismer som omgir individenes tilværelse og tilpasse og fininnstille de apparater som tar seg av og bevokter deres daglige atferd, deres identitet, deres virksomhet og deres tilsynelatende ubetydelige manerer og gester; med andre ord en annen politikk overfor alle de kropper og krefter som utgjør en befolkning”.

⁷⁶ Skirbekk og Gilje (1996:30-37 i bind II)

⁷⁷ Slagstad (1998:27)

⁷⁸ Foucault (2001:76) *”Overvåkning og straff”*

Strafferettsreformene må leses som en strategi for å omlegge straffemyndigheten hevder Foucault.⁷⁹ En strategi for å gjøre den mer effektiv, mer konstant og ha mer detaljerte virkninger, med andre som en ”politisk økonomi” for straffemyndigheten. Domsmakta skulle løsrives fra eiendomsforholdene og ikke lengre være tynget av kongemaktens suverenitet og den skulle ikke lengre være lovgivende. Domsmakta skulle ikke ha andre oppgaver enn å dømme, den skulle bero på folkemaktens jevnt fordelte virkninger. Straff og ordensvern måtte omfatte hele samfunnsbygningen. Kan hende ble straffene mildere skriver Foucault, men i større grad ble de allmenngyldige og nødvendige og skulle gjennomtrengte hele samfunnet. Det var den ”økonomiske” rasjonalitet som skulle ligge til grunn for utmåling av straffene og tilpassing av metodene: med andre ord nødvendigheten av å regulere maktbrukens virkninger. Det som skulle beregnes nøye var straffens virkninger på den som straffer og på den myndighet de gjør krav på å utøve⁸⁰. Foucault beskriver det som en ny målestokk for ”følsomheten”:

”For det er ikke forbryteren som skal respekteres, men kroppen, fantasien, lidelsen til de menneskene som, ved å ha underskrevet samfunnspakten, har rett til å fylke seg mot ham. De lidelser som straffen formildelse skal utelukke, er dommerens eller tilskuernes lidelser, med alt de kan medføre av forherdethet, tilvant villskap, eller tvert imot overdreven barmhjertighet og dårlig begrunnet overbærenhet⁸¹”

Mange av borgerskapet hadde ikke vansker med å godta at visse juridiske rettigheter ble krenket (for eksempel skatteunndragelse), men saken ble noe annet når det dreide seg om overgrep mot hva borgerne nå betraktet som deres egen eiendomsrett. Det som lå til grunn for ”formildning” av straffene var en strukturendring av lovbruddene. Domsmyndigheten skulle ikke først og fremst være et apparat som skulle slå ned på og forhindre forbrytelser, men et middel til å differensiere og organisere lovbruddene. Det ble krevd at de nye straffemetodene skulle forebygge virksomheter tilpasse straffene og deres virkninger, regulere, fininnstille og universalisere og gjøre utøvelsen ensartet. At straffen skulle forebygge gjentagelse av kriminalitet var intet nytt, det som det 18. århundre nå innførte var at forebygging skulle bli selve prinsippet for en rettferdig utmåling av straffen. Straffen måtte være akkurat nok til å hindre fremtidige forbrytelser. *”For å gjøre nytte, bør straffen ha som siktemål forbrytelsens*

⁷⁹ ibid

⁸⁰ Foucault (2001:85)

⁸¹ Foucault (2001:85)

konsekvenser, tatt som hele rekken av de uregelmessigheter og uordentligheter den er i stand til å frembringe”⁸²

Også andre forhold førte til økt aktivitet fra statsmakten.

På 1800-tallet var det flere alvorlige koleraepidemier i Norge, verst var det i Kristiania i 1833 og 1853. I bydelen Pipervika i Kristiania skal over 18 % ha blitt rammet av sykdommen i 1833⁸³.

For å begrense koleraens omfang og utbredelse innenfor landets grenser, utarbeidet myndighetene en rekke regler for epidemibekjempelse. Det skulle oppnevnes sunnhetskommisjoner i kjøpsteder, ladesteder og på landet. Derav fulgte også stiftelsen av *Lægeforeningen* i Bergen. Alle koleratilfeller skulle meldes til departementet.

Sunnhetskommisjonene hadde ansvar for å innrette og bestyre hospital for kolerasyke. Rom i private hus der kolerasyke eller pasienter som var døde av kolera hadde ligget, skulle desinfiseres, enten ved røyking, lufting eller vask med vann eller klorkalk. Tøy og sengetøy skulle renses på samme måte. Begravelser skulle foregå så snart som mulig etter dødsfallet. Sørgestuer og sørgefølger var forbudt. Liket skulle kjøres til gravstedet og vognmennene hadde plikt til å kjøre mot betaling.

For at disse prosedyrer skulle kunne fungere effektivt, måtte de inngå i et samspill med en konstant og omfattende kontroll. En egentlig epidemisk legevitenskap kunne bare få effekt hvis det utviklet seg et samarbeid med politiet, som skulle kontrollere plasseringen av kirkegårder, sørge for at flest mulig ble brent i stedet for begravet, kontrollere handelen med brød og kjøtt, og forby sunnhetsfarlige boliger osv. Etter detaljerte undersøkelser av hele landet, skulle det for hvert Stift utarbeides et sunnhetsregulativ, som skulle leses opp ved gudstjenester eller messer hver søn- og helligdag. Direktivet inneholdt beskrivelser om hvordan man burde spise og kle seg for å unngå sykdommer eller kurere de sykdommer som var brutt ut. Et korps av sunnhetsinspektører skulle samle inn alt av opplysninger som berørte legevitenskapen, men også det som hadde med fysikk, naturhistorie og topografiske forhold å gjøre. De detaljerte opplysningene om befolkningens helse og livsvilkår, ble av samtiden oppfattet som et helt avgjørende styringspolitisk redskap:

”aldeles uundværlig til en rigtig Opfatning av Forholdene, og som følge deraf til en grundig og sikker Behandling af Spørgsmaale, der angaae Næringsveiene, de

⁸² Foucault (2001:86)

⁸³ Bull (1985)

oekonomiske Forholde, Beskatningsvæsenet og overhovedet Udviklingen af Rigets materielle Kræfter saa vel som ogsaa af adskillige andre ikke rent materielle Interesser”⁸⁴.

Statistikken var nå i ferd med å bli en moderne vitenskap med en nøkkelrolle for det politiske styringsystem. Kolera-epidemiutbruddet i Kristiania i 1833 og den engelske fattigloven av 1834 hadde rettet fokuset mot byene. Det ble særlig understreket at urbaniseringen var en risiko for folkehelsen⁸⁵. Legevitenskapen fikk en fremtredende rolle som en av de nye realistiske vitenskaper i den administrative reformprosessen fram mot 1845. Medisinerne, med professor Fredrik Holst i spissen, krevde en mer aktiv forvaltning som tok initiativ, bidro til iverksettelse og understøttelse av legevitenskapens faglige virksomhet: legene kunne for eksempel gjennom sine medisinalberetninger frembringe en medisinalstatistikk⁸⁶. Legevitenskapens politiske status på det statlige nivå, måtte i følge Stang bestå i tilveiebringelsen av en medisinsk bevissthet; hvis fremste oppgave skulle være å forsyne forvaltningen med de opplysninger som kunne anvendes i styringsøyemed⁸⁷. Prestene, lærerne og legene stod sammen i opplysningsaken. Siden prestene hadde større tillit enn legene, var det gjerne disse som sørget for å spre hygieneforskriftene til befolkningen. Gjennomføringen av reformer innenfor skoleundervisning og fattigomsorg ble lagt til statens geistlige embetsmenn og med bistand av verdslige embetsmenn og allmuen når det ble påkrevd. Presten skulle fungere som kongens mann i lokalsamfunnet og som følge av dette fikk han en sentral rolle både i skolekommisjonen og fattigkommisjonen.⁸⁸ Med opplysningstidens reformtenkning ble det nå lagt større vekt på omsorg som et kollektivt samfunnsanliggende. De fattige ble ikke lengre bare sett på som late og arbeidsskye, men oftere som offer for konjunkturer, uår og uhell. Statens oppgave måtte derfor bestå i å skaffe befolkningen arbeid, og som ledd i dette skulle også skolene styrkes. Det faglige innholdet ble utvidet fra bibellære, skriving og lesekunst, - til spinning, hagebruk og gymnastikk. Skolen skulle ikke bare gi religiøs opplæring, men også forbedre den oppvoksende bondebefolkningen på en framtid som bonde. Arbeidsløse skulle sysselsettes, men lønningene skulle holdes lave. Religionsopplæringen skulle ikke bare ta sikte på å skape føyelige barn. Presten og hans medhjelpere skulle også holde et øye med foreldrene, informere dem om deres levevis, ressurser, fromhet og moral. Prestens oppgaver

⁸⁴ Fredrik Stang i *Departementstidende 1850*, sitert i Slagstad1998:33

⁸⁵ Tidsskrift for den norske lægeforsening, (2001; 121, 1 utg).

⁸⁶ Slagstad (1998:43)

⁸⁷ ibid

⁸⁸ <http://digitalarkivet.uib.no/sab/prestrol.htm>. : ”Prestens rolle i skole og fattigkommisjonen” av Kjell-Olav Masdalen

gikk langt utover de rent religiøse formålene. Oppgavene tjente også økonomiske (bistand og tilskyndelse til arbeid) og politiske (bekjempelse av misnøye og uroligheter) formål.

Innføringen av obligatorisk konfirmasjon i 1736 i førte til at skolene fikk en mer sentral rolle når det gjaldt oppdragelsen av barna. På slutten av 1700 tallet og begynnelsen av 1800 tallet begynte kirkene og klostrene etter hvert å drive både asylter og småbarnskoler rundt om i mellom-Europa. Ordet asyl betyr "tilfluktsted" eller "fristed" og anstaltene var beregnet på svake vanskeligstilte grupper, fattige småbarn og sinnslidende. Barneasylene eller "*bevareanstalter for småbørn*" fikk sitt gjennombrudd i tilknytning til industrifremveksten i England, men også prestene lot seg inspirere til å starte opp skoler som kunne forene religiøs oppdragelse med den nye økonomiens krav om en sterk og mer nyttig befolkning. Presten Johan Friedrich Oberlin (1740-1826) startet med "strikkeskoler" i Ban de la Roxhe (Steinhal) i Alsace, mot slutten av 1700 tallet. Som en typisk representant for opplysningstidens presteskap var han aktivt interessert i sosial velferd, jordbruk, dyrehold og vitenskap. Oberlin fant sitt presteskap svært lite opplyst på en rekke områder. Hans mål var å lære befolkningen moral, religion, håndarbeide og moderne dyrkningsmetoder. Samtidig ville han lære dem fransk, som for ham var adgang til kultur og videreutvikling⁸⁹. De franske småbarnsasylene (*salles d'asiles*) fikk offentlig godkjenning og statstøtte allerede i 1837. Initiativtakeren var Madam de Pastoriet sitt barneasyl. Hun ville skape en tilsynsordning til arbeidende mødre, og institusjonen ble mønsterdannende for mange småbarnsinstitusjoner rundt om i Europa. Ved slutten av 1830 årene, var det 24 asylter i Paris, og 102 i hele Frankrike, deriblant en institusjon som ble bygget etter engelsk modell og som huset 1000 barn i Paris. Fra 1848 ble de franske asylene gitt offentlig status under skolevesenet. Kommunene skulle sørge for at trengende barn over to år fikk adgang til institusjonell omsorg og oppdragelse⁹⁰. I 1788 ble "The Philanthropic Society" stiftet i London av Robert Young. Motivet var å hjelpe bedrestilte barn og ta toppen av krisen⁹¹. Pengegaver skulle gi utsatte grupper tro på seg selv. Tanken var at man gjennom frivillig hjelp ville oppnå takknemlighet framfor krav. Ideene var hentet fra John Lockes "*Report for the Reform of the Poor 1697*" Fattigbarnas oppdragelse var bærebjelken i doktrinen. Tok man fatt i barna, grep man roten til problemet. Filantropene la vekt på å forme barnas karakter; "*Barnesinnet må næres, pleies og undervises på andres bekostning, når han blir voksen kan han forsørge seg selv og andre også – hans familie er understøttet og samfunnet er gavnet som resultat av hans*

⁸⁹ I statuttene for den oberlinske anstalten blir dette understreket: lederne skulle gjøre barna stadig mer fortrolig med det franske språk og venne dem av den lokaltyske uforståelige dialekten (Balke 1995).

⁹⁰ Wirth 1840, s.138-146, referert i Balke 1995)

velordnende anstendighet". Selskapets målsetting var å skape en "useful working population"⁹² ved å kombinere arbeid, undervisning og moral i opplæringen av barna. For de norske filantropene skulle den frikirkelibérale Samuel Wilderspin (1791-1866) bli en viktig inspirator. Han åpnet sin egen engelske småbarnskole i 1820, og hans undervisningsmetoder ble oversatt og presentert i tidsskriftet "Asyl og Skoletidende" her hjemme. Wilderspins tanke var at gjennom oppdragelsen i asylene ville fattige lære å bli fornøyd med sine kår og klassene ville knyttes sammen i større forståelse.

Fram til den nye fattigloven av 1845 trådte i kraft, var fattigforordningen av 1755 det organiserende prinsippet for forvaltningen av fattigvesenet i Norge. Landet ble delt inn i fire stift, og det ble valgt ut en overkommisjon som skulle kontrollere de lokale fattigkommisjonene i distriktene. For Bergens Stift fungerte overkommisjonen også som byens lokale fattigkommisjon. Medlemmene bestod av sogneprest og hans medhjelpere, lensmann, og "tvende sognemenn" som futen skulle utnevne etter forslag fra soknepresten. Forordningen tok sikte på å skape en tettere kontakt mellom giver og mottaker av fattighjelpen. Det området som skulle dekkes, ble delt inn i kvarterer og roder. Det skulle utnevnes en fattigforstander blant de mest "gudfryktige og skikkeligste mennene i byen", samt rode og kvartermester som skulle gå forstanderne til hende. Fattigforstanderne skulle for hvert sitt sogn besørge utdeling av almisen, og samtidig sørge for å "erkyndige sig om de Fattiges Tilstand og Forhold". Hvis forstanderen hadde noen forandringer å bemerke; at de fattige enten ikke "føre et anstændigt Levnet eller deslige", skulle de fornødne anstaltninger tilkjennegis overfor Kommisjonen⁹³ Kvartermestrene som var en slags ombudsmenn, skulle føre kontroll med at foreldrene tok omsorg for barna, og at de ikke forsømte skolegangen. De barna som foreldrene ikke klarte å ta hånd om, kunne overkommisjonen plassere hos "de skikkeligste og mest formuende folk i sognene"⁹⁴. Til gjengjeld skulle fosterforeldrene ha rett til å beholde dem lengre, og dels på billigere vilkår enn andre tjenestefolk. De fleste som kom under fattigvesenets vinger var foreldreløse, "uekte" barn og barn hvis foreldre var innsatt på tukthus eller slaveriet.

Formålet forordningen av 1755 skulle tjene, var å gi hjelp til "rette Almisse Lemmer" og straffe "Lade og Ørkesløse Betlere". Den uoversiktlige massive eller flyktige menneskemassen skulle

⁹¹ Thuen (2002)

⁹² Robert Youngs introduksjon til selskapet, referert i Thuen (2002).

⁹³ Bergens Stiftstidende nr. 18, 1840

deles opp i mindre oversiktlige enheter. De ”rette” fattige ble inndelt i fire kategorier; svakhet pga alderdom, vanførhet, midlertidig nød hos delvis arbeidsføre, og til barn som stod uten omsorgspersoner eller hadde foreldre var ble regnet som uegnet til å ta seg dem. For å sikre seg mot at ”fremmede” fattige ble holdt utenfor, ble hjemstavnsrett satt som ett absolutt kriterium for å motta almisser; man måtte ha bodd i byen i minst to år for å kunne motta hjelp.

For de ”uverdige” fattige som ikke kunne utvises fra byen, var arbeidshuset løsningen. Ved begynnelsen av 1800 tallet hadde Bergen to typer arbeidshus for dette formålet. Tukthuset i Bergen ble opprettet i 1646 etter dansk forbilde⁹⁵. Utover på 1600 tallet ble det bygget store interneringshus over hele Europa⁹⁶. Mest kjent her hjemme ble de engelske *workhouses*, og tyske *Zuchthäusern*. Børnehuset i Bergen skulle primært ta i mot barn fra 12 års alderen for å gi dem skikkelig håndverksutdannelse, men fra starten av ble det også gitt ett tilbud til ”letferdige Qvindfolk”⁹⁷ som hadde forbrutt seg mot seksuallovgivningen og som ledd i den store heksejakten. I 1662 ble for eksempel en ungjente sendt fra Finnmark til børnehuset i Bergen fordi hun fastholdt at hun hadde hatt julestevne med Satan⁹⁸. I første omgang var det et imperativ fra arbeidsmarkedet; det skulle forhindre tiggeri og lediggang- roten til all ”uorden”. Da Jacob von Wida ble forstander i 1684 ble børnehuset gjort om til ett rent industriforetak, og navnet ble endret til ”Manufakturhuset”. Foretaket hadde gode år under den store nordiske krigen og kunne levere diverse klær, uniformer og patrontasker, - men måtte legge ned driften etter krigen pga økonomiske problemer. Bergens tukthus ble i 1744 grunnlagt på restene av manufakturhuset, og samtidig gjenopptok institusjonen den sosiale kontrollfunksjonen den hadde hatt ved starten. Tukthuset tok imot et blandet klientell; løsgjengere, rømte tjenestefolk, løsaktige kvinner og straffedømte. Det fungerte også som oppdragelsesanstalt for ulydige barn og ukonfirmert ungdom. Tukthuset skulle fra nå av først og fremst ramme: ”*selvraadelige, Lade, Modvillige Friske og Arbeidsføre Betlere, som ey vil arbeyde for deres Føde, eller begive sig i vigelig hele Aars tjeneste*”⁹⁹. Målet var en reintegrering i samfunnet, først og fremst av økonomiske grunner. Arbeidskraft var en mangelvare og tiggning ble forbudt med tukthusanordningen av 1741¹⁰⁰. Presten fungerte som moralsk domstol, og førte regnskap over sognebarnas livsførsel.

⁹⁴ Bergen Bys Historie, bind III (1882,kap.14)

⁹⁵ Børnehuset i København ble åpnet 1605 (ibid)

⁹⁶ Se bla. Foucault (2000, kapittel II) ”*Galskapens historie*”

⁹⁷ Kvinnene skulle holdes atskilt fra barna for å forhindre ”udyd”, se www.riksarkivet.no ,: månedens dokument, juni 2002

⁹⁸ Rune Blix Hagen: Heksenes julekveld i ”Historie” nr. 4/2005

⁹⁹ www.fattigkassa.no se ”Fattigprosjektet Vest: - 250 års markering for fattigforordninga for Bergen Stift, nettutstilling.

¹⁰⁰ Tukthusanordningen kom som et resultat av tukthuset i Christiania ble opprettet i 1741.

Deres presteattester ble konsultert i forbindelse med domsfastsettelse, og straffen ble gjerne innsettelse på tukthus. Med tukthusanordningen påtok staten seg rollen som megler og refser av utilbørlig oppførsel innenfor familien¹⁰¹. Ulydige barn eller uforlikte ektefolk kunne havne på tukthuset. Bemidlede foreldre kunne til og med betale for å få barn innsatt for en begrenset periode.

Behovet for å ta hånd om en stadig større gruppe ”uverdige fattige”, resulterte i at fattigvesenet i Bergen kom til å opprette en arbeidsanstalt 1810. Dette var løsningen når det ikke var juridisk grunnlag for å bruke tukthuset som virkemiddel i fattigpolitikken¹⁰². Tukthusene hadde gått fra å være kombinert straffe- og arbeidsanstalt, til stadig å bli mer benyttet som rendyrket straffeanstalt.¹⁰³ Arbeidsanstalten kunne derfor fylle et tomrom. Et enkelt administrativt vedtak fra lensmannen eller fattigkommisjonen gjorde det mulig å ta hånd om betlere, ørkesløse og arbeidsføre personer uten lovlig inntekt. Også barn ble sendt til dit. Når fosterforeldre fikk vansker med å oppdra et ulydig fosterbarn, kunne løsningen være å sende det til arbeidsanstalten for en periode. Arbeidsanstalten var ikke bare et sted for tvangsarbeide, den skulle også slå ned på umoralske handlinger som ikke kunne håndteres av en domstol. Fram til midten av 1830 tallet ble arbeidsføre menn og kvinner som søkte økonomisk støtte fra fattigvesenet satt til å spinne, veve, strikke og plukke drev. Virksomheten ble nedlagt av økonomiske grunner, og ble i stedet brukt som bosted for fattiglemmer fram til 1843¹⁰⁴. Fram til 1841 eksisterte det ikke noe særegent institusjonelt omsorgsalternativ til fattigbarn i Bergen utover det som fattigskolene kunne tilby¹⁰⁵. Foreldreløse barn og barn av tukthusforeldre fikk husopphold og anledning til å gå som lærling i byene, eller de ble sendt til gårdene som lå utenfor byen for å bli brukt som arbeidshjelp der. Barn som stod uten noen form for skole- eller arbeidsopplæringstilbud, ble ofte plassert på arbeidshuset for en periode.

Ett nytt syn på hvordan forholdet mellom stat og samfunn burde organiseres hadde siden slutten av 1700 tallet gradvis etablert seg i Norge. Tanken om at styringens redskap og siktemål var menneskene selv, fungerte som et organiserende prinsipp i forvaltningen. Opprettelsen av arbeidshuset i Bergen i 1810 markerte et tydeligere skille mellom straff og moralsk oppdragelse. Mens innsettelse på tukthuset var et resultat av et domstolvedtak, ble innsettelse på arbeidshuset

¹⁰¹ Evjen (2005)

¹⁰² Fra 1789 ble tukthuset brukt som straffeanstalt for mindre alvorlige lovbrudd, slik som tyveri og brudd på seksuallovgivningen. Se Ulvlund (2002)

¹⁰³ Fra og med straffeloven av 1842 gikk tukthuset over til å bli ren straffeanstalt. (Ulvlund 2002).

¹⁰⁴ Anstalten ble da gjenopprettet som kombinert fattighus og tvangsarbeidsanstalt

gjennomført som et administrativt vedtak. Som følge av det nye styringsidealet var "arbeidsu villighet" noe som ikke lengre skulle straffes men administreres. Styringsmyndigheten ble deligert og kommunale embetsmenn ble i økende grad ble satt til å kontrollere og innhente opplysninger om de fattige som forvaltningen trengte. Nasjonaløkonomiens økning, velstandens utbredelse, og moralsk fremskritt ble sett som ulike sider av samme sak.

3.2. Familien som styringsinstrument

Befolkningsperspektivet endret synet på familien. Den kunne ikke lengre bare ses som en idealmodell som staten skulle styres etter. Det var trekk som var særegne for befolkningen; den hadde sine egne regulariteter; en mortifikasjonsrate, en sykdomsrate, og en kriminalitetsrate. Statistikken viste at familien var bærer av fenomener som ikke kunne reduseres på familienivå, eksempel epidemier. Den viste også at befolkningens forflyttet seg og hadde måter å opptre på som gav spesifikke økonomiske effekter. Selv om familien i stor grad forsvant som styringsmodell, ble dens moralske og religiøse betydning ikke svekket. Det var heller det motsatte som skjedde. Foucault hevder at familien fra dette tidspunkt ble det mest sentrale bindeledd for styringen av befolkningen. *"Familien går altså fra å være modell til å bli et instrument, et privilegert instrument for å styre befolkningen i stedet for en tenkt modell for et godt styre"*¹⁰⁶

Familien trådte fram som et av befolkningens indre elementer; som et vitalt instrument som kunne øke de kollektive og individuelle krefter. Som instrument i forhold til befolkningen, ble familien ikke bare noe som skulle dømmes, den måtte administreres. Familien skulle fra nå av bli objekt for en rekke sannhetsutvinnende diskurser. Via befolkningens politiske økonomi skulle det danne seg ett helt nettverk av observasjoner og intervensjonsstrategier som var rettet mot familien. Foucault beskriver konstitueringen av "befolkningsproblemet" som en "vilje til viten", som en styringsstrategi som foreskriver på en generell måte det tekniske nivå hvor kunnskapene må innlemmes for å være verifiserbare og teknisk nyttige. Denne viljen til sannhet støtter seg på et institusjonelt grunnlag, som forsterkes og videreføres i kraft av et tett vev av praksiser, skriftsystemer, ritualer og teknikker. Ideen om å styre befolkningen innebærer at man på en rekke politiske felt må avstå fra å herske direkte. Dette innebærer ikke at styret må trekke seg tilbake, men heller at det må finne ut nye teknikker for å intervensere på en indirekte måte. Å

¹⁰⁵ Norges første kombinerte barneasyl og redningsanstalt: Grønland Asyl ble opprettet i 1839.

¹⁰⁶ Foucault (2002:63) *"Forelesninger om regjering og styringskunst"*

forvalte befolkningen vil altså si å forvalte den i dybden, i detalj og med dyktighet. Med andre ord, det styret skal rette innsatsen mot er individene selv; det forholdet disse har til sitt selv, sin kropp, sin seksualitet og sine tenke- og handlemåter. Foucault hevder at fra det 18. århundre kom ”kjønnet” til å befinne seg i ”*hjertet av dette økonomiske og politiske befolkningsproblemet*”¹⁰⁷. Den moralske problematiseringen av kjønnet i samtidens politisk- økonomiske analyser var særlig rettet mot kvinnen. Mødrene ble gitt et biologisk-moralsk ansvar for å sikre samfunnslegemets regulerte fruktbarhet, styrke familiens indre bånd, og beskytte barna¹⁰⁸.

Med opplysningstiden ble familiens betydningsinnhold endret. Familien var ikke lengre bare ett system av relasjoner som skulle sikre sosial status, ett slektssystem eller en mekanisme for overføring av eiendom. Fra slutten av 1700 tallet ble det insistert på at kvaliteten i relasjonen mellom familiemedlemmene var avgjørende for å skape ett godt familieliv. Den følelsesmessige avhengigheten ble ett de viktigste kjennetegnene ved det nye familieidealet. Forholdet mellom foreldre og barn framstod med sine særegne problemer og styrke, og innebar at det ble stilt helt nye krav til hvordan foreldrene burde konstituere seg som moralsk subjekt i familierelasjonen. Foreldrenes lidelser, de lidenskapelige bevegelser de rives med av, det faktum at den enkelte styres av sitt begjær og sin sorg, anføres nå som positive garantier for den familiære lykke (atferdsformer som tilhørte det klassiske og negative bildet av lidenskapen ble fremstilt på en positiv måte)¹⁰⁹. Fokuset ble flyttet fra problematisering omkring den faderlige autoritet, til et krav om kjærlighetens renhet og den familiære lykke. Ett nytt begrep oppstod: ”morskjærligheten” noe som ble forbundet med naturlighet, renhet og ekthet¹¹⁰. Troen på den universelle menneskelige fornuft, på rasjonelle subjekter som foretok frie valg, inneholdt et individuelt frigjørende perspektiv. Disse idealene satte også sitt preg på den stadig voksende oppdragelseslitteratur som ble publisert fra slutten av sekstenhundretallet. En av klassikerne ble John Lockes; *Some thoughts Concerning Education* (1693)¹¹¹. Straffen overfor barn ble nedtonet, i stedet skulle foreldrenes innflytelse få avgjørende betydning for om barnet ville utvikle seg til en ”villmann” eller et fornuftig samfunnsnyttig individ. Oppdragelsen skulle tilpasses individuelt og det skulle legges vekt på barnets naturlige talent. Idealet ble nå en beskyttet barndom. Barna var ennå unge nok til at de kunne reddes ved at de ble ført inn i et ”nettverk av god innflytelse”. Den franske revolusjons egen oppdragelsesfilosof, Rousseau, vant

¹⁰⁷ Foucault (1999:58) ”*Seksualitetens historie I*”

¹⁰⁸ ibid

¹⁰⁹ Foucault (2001) ”*Seksualitetens historie II*”

¹¹⁰ Badinter (1980)

innflytelse i denne perioden. Den tidlige danske utgaven av *Emilie* (1804-1806) tyder på interesse i nordiske land. Rousseau gav kvinnene framtrekkende posisjon i oppdragelsessammenheng. I følge Rousseau var fedrenes ambisjoner, griskhet, tyranni og misforstått forutsetning, forsømmelse og strenghet, - hundre ganger mer til skade for barnet enn morens "blide hengivenhet".¹¹² I stedet for formaning og korporlig straff, skulle oppdrageren være en usynlig tilrettelegger av begivenheter som skulle få barnet til å lære av naturen.

En videreføring av Rousseaus ideer finner vi i Johann Heinrich Pestalozzis (1746-1827) forfatterskap. På gården Neu Hof oppretter Pestalozzi i 1770 sin første mønsteranstalt, en institusjon for 40-50 fattigbarn. Erfaringene derfra ble formidlet i hans forfatterskap, som vakte stor interesse i Europa. Pestalozzi åpnet etter hvert flere anstalter i Tyskland og ble folkeskolens grunnlegger i Burdorf og Munchenbuchsee. De norske filantropene tilkjente han æren som redningsideens "egentlige" opphavsmann, en ide som med Pestalozzi hadde "folkedannelsens" mål for øye.¹¹³ Der Rousseau hadde vært skeptisk til institusjonsbarna som han mente la "den kærlighed, de skylder hjemmet, andre steder, eller rettere sagt: de medbringer til hjemmet den vane at ikke fæste sig ved noget"¹¹⁴, er institusjonen i Pestalozzis perspektiv beskrevet med hjemmets ideale kvaliteter. Med basis i en morskjærlighet som ikke setter grenser ved sine egen barn, tjener familien som symbolinstitusjon i Pestalozzis pedagogikk. Siktemålet med oppdragelsen er å gi naturen en håndrekning slik at menneskets intellektuelle, moralske og religiøse anlegg får sitt utløp.

Den franske sosialhistorikeren Philippe Aries¹¹⁵, tolker sine kilder dit hen, at småbarn før 15-1600 tallet ble oppfattet som et annet slags vesen enn mennesker. De var nærmest for små husdyr å regne, de var uberegnelige og irrasjonelle, de kunne ikke strukturere og forandre verden ved hjelp av menneskelig fornuft. Denne oppfatningen av barn kan føres tilbake til Aristoteles teologi som var ett dominerende forklaringsprinsipp gjennom antikken og middelalderen. Barnets hensikt, eller innebygde formål, var å bli voksen. Før dette eksisterte det bare som potensialitet. På den tid stod Augustins skrifter sentralt. Her var budskapet om barnet entydig; barnets egenvilje var forbrytersk. Barnet var styrt av det ondes vilje, det var lunefullt og

¹¹¹ Skirbekk og Gilje(1996:404-416, bind I)

¹¹² Badinter (1980)

¹¹³ Ideene ble videreført til Norge via nordiske reiseberetninger. På oppdrag fra regjeringen reiste de to lærerne C.L. Strøm og J.H.A. Torlitz til Burgdorf for å studere Pestalozzis metoder, og som et resultat av dette ble det opprettet et "Pestalozzi-institutt i København i 1804, som senere ble flittig besøkt av tilreisende fra hele nordn (Thuen 2002)

¹¹⁴ Rousseau 1762, referert i Thuen (2002:138).

¹¹⁵ Aries (1980)

uvitende. Lot en denne barndommens syndefullhet få fotfeste, ville det føre til hele menneskeslektens forbannelse. Med opplysningstiden ble oppfatningen av barnet endret. Ondskaper var ikke å finne i menneskets natur, men i de omgivelser som menneskene levde i. Ondskap var noe som kom utenfra; fra samfunnets bunnlag. Det onde representerte en negasjon av naturen; en slags motnatur, og som noe som truet mennesket utenfra. Ufornuften som klassisismen hadde forsøkt å sperre inne bak de store interneringsmurene kom snart tilsyne igjen. Foucault hevder at den uoversiktlige massen av fattige, landstrykere, forbrytere og "sinnsforvirrede" siden det 16.-17. århundre gradvis overtok den rollen som den spedalske hadde hatt i middelalderen.¹¹⁶ En uklar forestilling om "forråtnelse" ble fremherskende i løpet av 1700 tallet. Minnebildet av den tegnmerkede og sykdomsbefengte personen forsvant, og ble erstattet av en udefinerbar frykt for sosial smitte.

"Familien" i den positive betydning som 1700 tallet gav dette begrepet, ble først og fremst assosiert med borgerlige idealer. Privatisering av familiesfæren var en prosess som hadde pågått siden 1600 tallet, og skjedde samtidig med at skillet mellom de ulike sosiale klasser og lag ble gjort tydeligere¹¹⁷. Familien og hjemmet fremstår i løpet av 1800 tallet som mønsterdannende for bilde i det moralistiske prosjektet som borgerskapet skulle føre i kampen mot de samfunnsødeleggende krefter. I "familien" fant man de primitive verdiene som ennå ikke var kompromittert i det sosiale. Familien spilte en forenende rolle og dannet således en harmoniserende maktstruktur. Den liberalistiske økonomien opprettet familien som sete for det sosiale ansvar, - ikke ved å trekke seg tilbake, men ved å sørge for at styringsprinsippene kunne virke indirekte, *gjennom* familien, på en måte som ansvarliggjør familien overfor samfunnet.

3.3. Oppsummering

Ved å støtte seg til legevitenenskapens "objektive" legitimitet, kunne prestene, lærerne og legene, godt hjulpet av "brave borgere" og politiets myndighet, intensivere kontrollen overfor den fattige delen av befolkningen. Legevitenenskapens "vilje til viten" stemte godt overens med de forestillinger som på det politiske felt var bærende for konstruksjonen og organisasjonen av relasjonene mellom nasjonalstaten, statsapparatet og borgerne. Foucault betegner dette

¹¹⁶ Foucault (2001) "Overvåkning og straff"

¹¹⁷ Aries (1980)

fenomenet som en ny økonomisering med maktmidlene¹¹⁸. I stedet for å straffe eller styre direkte, oppstod det et brennende ønske om å måle, vurdere og erkjenne det ”sunne” og ”normale”, og det blir ærefult å ha helbredet og ført et ”fordærvet” barn tilbake til samfunnet. Lovene satte riktignok begrensninger for myndighetenes inngripen overfor enkeltindividet. Utbredelsen av den normaliserende myndighet fungerte derfor som en kompensasjon for autoritetstapet. I stedet for å basere seg ensidig på lovttekster, ble herredømme i større grad knyttet til en helhet av observerbare fenomener. Normer for helse og koder for oppførsel skulle gradvis erstatte lovtteksternes enkle skille mellom påbud og forbud. Oppdragelsens mester skulle ikke straffe, men korrigere avvik og legge til rette for at de minste biter av oppførselen ble tilgjengelig for atferdskontroll. *”I likhet med bevoktningen blir normaliseringen et av de store maktmidler ved slutten av den klassiske tidsalder. Tendensen er at de merker som uttrykte status, privilegier og underkastelse, erstattes med eller i det minste tilføyes et system av normalitetsgrader”*¹¹⁹ Denne normalitetskontrollen var på sin side omgitt av en legevitenskap som garanterte dens ”vitenskapelighet”. Den moderne legevitenskapen lå tett opp til samtidens moralfilosofi. Ut fra et sett av vitensformer og regler skulle den definere en levemåte, et gjennomtenkt forhold til en selv, til kroppen, til kostholdet, til ulike aktiviteter og til omgivelsene. Når legevitenskapen ble knyttet til spørsmålet om staters skjebne, kom den til å fremstå i et positivt lys. *”I stedet for at forblive det, den var- en trist analyse af millioner af svageligheder”, den tvilsomme negation af det negative- fik den overtaget den smukke opgave at indskrive sundhedens, dyden og lykkens positive figurer i menneskenes liv; det blev op til lægevidenskaben at placere festdage i arbejdsperioder, at fremhæve fordelene ved neddæmpe lidenskaber, at overvåge, hvilke bøger folk læste og hvilke stykker de så i teatrene, at sørge for at ækteskaber ikke blev indgået for vindings skyld eller på grundlag av kortvarig forgåelse, men byggede på den eneste varige forudsætning for lukken nemlig nytteværdien for staten.*¹²⁰ Legevitenskapen og moralfilosofiens var mot slutten av det 18. århundre knyttet til samme tema: kjennskap til det *sunne og forbildelige menneske*. I forvaltningen av medmenneskelige relasjoner tiltok humanvitenskapene en normativ funksjon, som ikke bare dreide seg om å gi gode råd om det sunne liv, men også å bemyndige den til å fastsette normer for fysiske og moralske relasjoner, både hva angår den enkelte og det samfunn han eller hun lever i¹²¹ Makt og viten er gjensidig konstituerende. Teoretiske kunnskaper danner utgangspunkt for praktisk handling, og omvent; praksis er en måte å organisere viten på slik at det kan produseres ny kunnskap.

¹¹⁸ Foucault (2001:270) *”Overvåkning og straff”*

¹¹⁹ Foucault (2001:166) *”overvåkning og straff”*

¹²⁰ Foucault (2000:74) *”Klinikkens fødsel”*

Foucaults poeng er at humanismens og opplysningstidens universelle begreper om menneskets psyke, personlighet og subjektivitet er ikke virkelige substanser som ble ”oppdaget” på et gitt tidspunkt i historien, men er det element ”*hvor på den ene siden virkningen av en viss type makt og på den andre siden henvisningen til en viss type kunnskap griper inn i hverandre.*”¹²² Det 19. århundredes ”oppdagelse” av det ”forsømte barnet”, var ikke først og fremst et resultat av at en mer praktisk måte å forholde seg til fattigdom og sykdom på seiret over tidligere teoretiske konstruksjoner. Filantropenes selvproklamerte forkastelse av det de oppfattet som straffende og ”inhumane” behandlingsmetoder avspeiler heller de ikke-verbale omstendigheter som gjorde diskursen mulig; dens fellesstruktur, som utgrenser og artikulerer det som kan sees og settes ord på. Det panoptiske blikket som det 18. århundre innførte som et av sine viktigste maktmidler, er ikke først og fremst noe som reduserer menneskets erfaringer, men en faktor som ”etablerer” individet på en slik måte at det er mulig å organisere en rasjonell diskurs om det. Oppkomsten av sosialt arbeid som erfaringskunnskap var helt fra begynnelsen uløselig knyttet til en rekke strukturelle forhold: en ny politisk- økonomisk status for fattige og syke, en reorganisering av institusjonsfeltet, et nytt forhold mellom offentlig og privat forsorg; mellom hjelp og viten, og et nytt syn på familien som styringsredskap. Sosialt arbeid ble fra begynnelsen av rotfestet i en bestemt måte å tenke om, og forsøke å utøve, politisk makt. Interneringen av de fattige skulle etter hvert tjene mange funksjoner. Den skulle ikke bare forhindre sosial uro eller smittespredning, men også få orden på en uoversiktlig befolkning. Autoritet var ikke lengre forbeholdt enkeltpersoners suverene makt, men viste til ”objektive” sannheter om mennesket og til mestring av ”forbedrende” teknikker vedrørende menneskers oppførsel. Hospitalene, asylene, redningsbevegelsens og fattigkommisjonens institusjonelle foretak ble steder der kunnskap kunne oppstå, samles og bli anvendt til fremtidig formål.

Dette kapitlets siktemål har vært å beskrive den teoretiske og praktiske situasjonen som beredte grunnen for at det kunne utvikle seg en bestemt type makt-viten i tilknytning håndtering av fattigdomsproblemet i norske byer omkring 1840. Det har vært et forsøk på å beskrive den praktiske rasjonaliteten som lå bak de sosialt definerte måtene å se og forholde seg til praksis og praksisformer via en språklig artikulering. Foucault beskriver perspektivet slik: ”*Det som teller i de ting som sies om mennesker, er ikke så mye hva de måtte ha gjort seg av tanker omkring dem, men det som fra starten av systematiserer tankene, slik at de blir tilgjengelig for en uendelighet*

¹²¹ ibid

¹²² Foucault (2001:31) ”*Overvåkning og straff*”

av nye diskurser og mulighet til å transformere den”¹²³. Innføring av frihetsbegrepet i den økonomiske tenkningen omkring politisk lederskap ved slutten av 1700 tallet, var ingen frihet fra myndighetenes inngripen. Det var derimot en systemisk nødvendighet for at subjektene kunne individualiseres. Indirekte styring av individer forutsetter at disse blir oppdratt til å fylle den samfunnsmessige funksjon som liberalismen tillegger dem. I praksis fikk dette styringsperspektivet en rekke konsekvenser hva angikk muligheten for og ønskeligheten av å intervensere. Det var et avgjørende sammenfall mellom de tema og den måten problemene omkring offentlig hjelp og forsorg ble avspeilet på i den politiske tenkningen. Forsorg skulle knyttes til det som produserer rikdom, nemlig arbeid. Ved å få de fattige til å arbeide, kunne man bistå dem uten å gjøre nasjonen fattigere. Neste kapittel vil vise hvordan de liberale styringsprinsippene kom til uttrykk i kritikken av fattigvesenets organisering, i forkant av den nye fattigloven som var under utarbeidelse. Noen sentrale spørsmål i denne sammenheng vil derfor være; hvilken funksjon ble de frivillige foreningene gitt som ledd i fattigdomsbekjempelsen? Og hvilken funksjon skulle barneasylet ha vis a vis familien som omsorgsalternativ?

4. Kritikken av fattigvesenet

Den frie meningsdannelse kom til uttrykk i idealet om å: omforme de *cirkulerende Synsmaaders Uddannelse til en fast offentlig Espirit*”¹²⁴. Pressen ble som følge av grunnlovens påbud om trykkefrihet gitt en demokratisk funksjon. Den skulle ikke bare være et annonseorgan, ved begynnelsen av 1800 tallet rådet en optimistisk tro på pressen kunne fungere som et organ for det offentlige resonnement. Pressen må være ”*Statslivets Inderste*”, ”*Centeret av vort offentlige Liv*”, ”*paa dens kultur pleier man å se Folkets*”, skrev Welhaven på slutten av 1830 tallet.¹²⁵ Den offentlige meningsutveksling skulle virke samfunnsdannende- en ny sfære for den ”*social Sammennyden*”. Det store gjennombruddet for den liberale presse kom på 1840 tallet med mer enn 40 nye aviser.

¹²³ Foucault (2000:35) ”*klinikkens fødsel*2

¹²⁴ Slagstad (1998:28)

¹²⁵ Ibid

Utover 1700 tallet hadde interneringen av de fattige blitt mer og mer kritisert blant annet på grunn av tilbakeslagene den kunne forårsake på arbeidsmarkedet, og at den i liten grad tok hensyn til å skille mellom verdige og uverdige fattige¹²⁶. Denne kritikken ble fulgt opp i de norske avisene som ble utgitt omkring 1840. Et av de tiltakene som ble foreslått endret, var innsettelse i arbeidshus. Ordningen var for tilfeldig praktisert, hevdet kritikerne;

”i Selve den saakalte Arbeidsanstalt huses nu Personer, som ere i stand til fortjene full Dagløn, og som med Opsætsighed nægter Fattigvæsenet selv en haandsrekning, for hvilken der ikke bydes dem fuld Dagløn, uagtet de dog maatte erkjenne, at deres Ophold i Fattighuset paalagte dem at gjøre den hjælp de kunde, uden forøget Godtgjørelse. Medlidenhet med slike personer er meget ille anbrakt”¹²⁷.

Som vi så i forrige kapittel hadde den vanskelige økonomien gjort det nærmest umulig å drive noen form for produktivt arbeid i den tidligere arbeidsanstalten. Fattiglemmer kunne dessuten be fattigkommisjonen om å bli innsatt i mangel på husvære. Dette ble av samtidens kritikere fortolket som en altfor lettvint løsning; noe som fremmet latskap og resulterte i at mange fant grunn til å ”lægge sig inn på Fattigcassen.”¹²⁸. Implisitt i kritikken var en påstand om at det var arbeid nok til alle, men at de fattige som regel var for late til å gjøre de nødvendige anstrengelser for å skaffe seg det. En arbeidsanstalt burde derfor kreve større anstrengelse og gi mindre lønn enn det man kunne oppnå utenfor institusjonen ”ved ærlig Streben”¹²⁹ ble det sagt.. De engelske arbeidshusene, *workhouses*, ble trukket fram som forbilde og det ble understreket av de fattige der kunne nektes almisser utenfor arbeidshuset;

”Understøttelsen utenfor Arbeidshuset bliver der kun tale om; forsaavidt den langsomme Overgang til det nye system og i særdeleshed den paa mange Steder endnu herskende Mangel paa Midler til dets Gjennomførelse endnu gjør den hidtil værende Understøttelse nødvendig”¹³⁰.

Tanken om at arbeidskravet skulle knyttets til håndteringen av fattigdomsproblemene, finner vi igjen i Gulatingslovene fra 1100 tallet som gav bestemmelser om at bøndene hadde en lovfestet

¹²⁶ Foucault (2000) ”Galskapens historie”

¹²⁷ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 19

¹²⁸ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 19

¹²⁹ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 19

¹³⁰ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 19

plikt til å gjøre opp for seg dersom de kom i nød. Dersom de satte seg i skyld, måtte de utføre pliktarbeid på andre gårder for å kjøpe seg fri¹³¹. Arbeidskravet i tukthusene hadde utover 1700 tallet mistet sin produktive verdi. I stedet skulle det fungere som etisk eksersis; som en botsøvelse. Siden stolthet ikke lengre var menneskets største synd, men lediggang derimot; måtte straffen være at den uvirksomme ble tvunget til å arbeide¹³². Straffearbeidet skulle ikke lengre tjene som eksempel for allmennheten eller som samfunnsnyttig erstatning, men ble vurdert i forhold til i den grad det gav en gunstig virkning på individene selv. Lediggang ble forstått som et opprør; noe som ble assosiert med å ta avstand i den enkeltes Gudsforhold. Foucault skriver at de gamle utstøtingsritualene ble fornyet i forhold til handelen og produksjonens sfære. Forvisningen av de spedalske ble erstattet av en interneringspraksis som fra nå av ble knyttet til de arbeidsudyktige eller til de som viste manglende evne til å la seg integrere i arbeidsfellesskapet¹³³. Det økonomiske argumentet for interneringen bortfalt, eller ble erstattet av et krav om at oppholdet skulle ha en innvirkning på de innsattes oppførsel. Interneringen var ingen garanti for økonomisk rehabilitering av den fattige, men skulle først og fremst tjene en moralsk funksjon.

Internering av de fattige ble i det store og hele forsøkt unngått over hele det europeiske kontinentet fra slutten av 1700 tallet. Samtidens økonomiske betraktninger fant at fattigdommen ikke ble fjernet ved at man forflyttet en fattig *befolkning* og holdt liv i den ved velgjerninger. På denne måten ble fattigdommen kunstig maskert, og i virkeligheten fjernet man den del av *befolkningen* som var en rikdom som alltid var gitt¹³⁴. Ordningen med forstandere og rodemestere som ble innført i Norge fra 1755 skulle tjene to siktemål; forsterket kontroll med midlene og moralsk rehabilitering av de fattige¹³⁵. Den daglige kontakten mellom forstanderne og de fattige ble regnet som langt mer virkningsfullt i moralsk henseende enn de mer tilfeldige inspeksjonene i anstaltene. Likevel hadde ordningen på langt nær vært et tilstrekkelig middel til å få bukt med de økende fattigdomsproblemene, hevdet kritiske røster i avisen: ”*Efter at de Fattiges Mængde i saa uoverordentlig Grad er tiltaget, vilde dette være for Forstanderne næsten uoverkommelig arbeide*”¹³⁶. Det kom også påstander om at Overkommisjonen gradvis hadde innskrenket deres virksomhet, som nå i all vesenlighet besto i å innkreve fattigskatten og føre regnskap med den. I tillegg ble det anført som uheldig praksis at forstanderne var utelatt fra å

¹³¹ (Helle 2001: www.fattigkassa.no jf. ”Gulatingslovene og de fattige”.)

¹³² Foucault (2000:65-66) ”*Galskapens historie*”

¹³³ Foucault (2000) ”*Galskapens historie*”

¹³⁴ Se også Foucault (2000.248 og 252) ”*Galskapens historie*”

¹³⁵ Se forrige kapittel 3, side 38

innvirke på beslutningene om tildelingen av fattighjelp.¹³⁷ En utbredt oppfatning om at fattigdommen var i ferd med å ta overhånd i byene sammen med en generell misnøye med fattigkommisjonens arbeid, gav grobunn for tiltagende uro blant byens borgere. Oppfordringen var klar; forfallet måtte forhindres, med andre ord; flere hender burde settes i arbeid. Fattigkommisjonen fikk riktignok hovedskylden for at fattigdomsproblemene hadde utviklet seg, men det ble likevel gitt gjentatte henstillinger til frivillige velgjørere om å bidra.

Det 19. århundre skulle på mange måter markere et tydelig oppsving i den frivillige virksomheten knyttet til fattigdomstruede i Norge¹³⁸. Den første foreningen i Norge ble opprettet i Trondheim. "De nødlidendes venner" ble stiftet i Trondheim 8.november 1827, og hadde mellom 100-200 medlemmer og en direksjon på 12 hvorav seks av dem var kvinner¹³⁹. I utgangspunktet skulle foreningen hjelpe de som trengte det, dels ved pengegaver, dels ved å skaffe dem arbeid og sørge for at barna fikk skolegang. En gikk snart bort fra pengegaver og foreningens midler ble brukt på følgende måte: omtrent halvparten gikk til sko og klær til fattigbarn slik at de kunne komme seg på skolen, en fjerdedel ble brukt til å lindre brå nød, enten ved lån eller pengegaver. Den siste fjerdedelen gikk til "Bestridelse af omkostninger ved forvildede Børn og Unge menneskers redning". Når politiet så barn og unge i "daglig lediggang" ble direksjonen varslet. Barnet ble "reddet" ved at det ble plassert hos en "Brav mann på landet"¹⁴⁰. Foreningen fikk ett godt omdømme og ga inspirasjon til foreningsdannelser over hele landet. Blant de mest engasjerte tilhengene var rektor Holmboe og sykehuslege Wisbedy i Bergen. I 1838 fikk de opprettet en Fattigforsørgelsesforening i Bergen. Formålet var å: "Tilveiebringe opplysninger om de Trængendes Stilling". Foreningen var dannet etter mønster fra Trondheim. For å organisere arbeidet, ble byen delt inn i ti distrikt med en formann i spissen for hver. Distriktene ble igjen delt inn i 50 underdistrikt. Til sammen 110 borgere var beskjeftiget med denne kontrollvirksomheten. På særskilte trykte skjemaer rapporterte de til Overkommisjonen alle opplysninger av verdi om de fattige: alder, bopel, forsørgelsesbyrde, grad av arbeidsførhet, husleiens størrelse, hvorvidt barna gikk på skole osv. Fant de misligheter, for eksempel drukkenskap, lediggang eller forsømmelser av barna, skrev de det ned og overlot forføyninger til Overkommisjonen"¹⁴¹

¹³⁶ Bergens Stiftstidende, 1840, nr 18

¹³⁷ ibid

¹³⁸ Etresvåg (1982)

¹³⁹ Sletvold (1977)

¹⁴⁰ ibid

Sammen med kritikken av fattigkommisjonen gav avisen en tydelig påminning om hva fattigforsørgelsesforeningen vil kunne bidra med.: ”Eftersom Forsørgelsesforeningen frivilligen er sammentraadt og har tilbuden sig at gaae Overkommisjonen i haande med alle mulige Oplysninger om de Almissesøgendes Kaar”. De frivillige ville kunne føre tettere kontroll med de fattige enn det fattigvesenet så seg i stand til ble det hevdet, ettersom: ”Tilsynsmedlemmene i Regelen hav et speciellere Kjenskab til de Fattige i deres District”¹⁴².

Overkommisjonen hadde ikke akkurat tiljublet innsatsen til Fattigforsørgelsesforeningen, noen hadde til og med ytret at den var av liten nytte¹⁴³. I avisen blir det presisert at foreningen selv hadde uttalt at deres hensikt var begrenset til å: ”tilveiebringe opplysninger om de trengendes stilling”. Hvis man fordret noe mer direkte virksomhet av foreningen, ja ”saa forlanger man for meget”.¹⁴⁴ At foreningens innberetninger ikke var like pålitelige som de rodemesterne kunne anskaffe, var en påstand som også ble kraftig imøtegått. Dessuten måtte en ta i betraktning at foreningen bare hadde bestått i om lag et år, og at det dermed var for tidlig å avgjøre dens hensiktmessighet. Avisen begrunner dette med at i Hamburg hadde en lignende forening bestått i over 100 år, hvilket kunne tale for dens gavnlighet. I avisen blir det argumentert for å bedre samarbeidet mellom fattigvesenet og de frivillige foreningene: ”Man må virke til eet Maal, og være lige tilfreds naar det naaes, hvad enten det skjer ved egen eller den Andres virksomhed”. Det var dessuten i tråd med foreningens hensikt å oppfordre til at ”flere tænkende Mænd” gjorde seg bekjent med fattigvesenets anliggende, og dermed at flere av kommunens ideer fikk hjelp til å bli realisert¹⁴⁵.

De private velgjørerne fikk rosende omtale i bergensavisen. Byen måtte være dem stor takk skyldig for de mange ”Tilfluktsteder for værdige Trængende” og ”Indretninger for Oplysningens Fremme”. Det var ikke mangel på givervilje eller den høye fattigskatten som var ankepunktet i kritikken, men at almissen ”ikke synes å bære gode Frukt”¹⁴⁶. Velledighet måtte ikke forveksles med ”overflødig at ivre imod letsindig Uddeling af Almisser”¹⁴⁷. Et av de tiltakene som Fattigforsørgelsesforeningen ønsket å bidra med, var å føre tilsyn med den såkalte ”bespisningsanretningen”. Assessor All, rektor Holmboe, Provisor Tøren og sykehuslege

¹⁴¹ Etresvåg (1982, kap. 9)

¹⁴² ibid

¹⁴³ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 18

¹⁴⁴ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 18

¹⁴⁵ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 18

¹⁴⁶ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 87

¹⁴⁷ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 87

Wisbedy, hadde på forreningens vegne sendt et forslag om dette til overkommisjonen. Det hadde resultert i at *"et Dampkogningsapparat er bestilt, og snart kan ventes fra Altonia"*.

Overkommisjonen hadde dessuten anvist et *"passende Locale"* for virksomheten i den *"saakaldte Arbeidsanstalt"*. I avisen blir det presisert at *"Saavel i Arbeidsanstalten, som til dels i Asylerne maa det Offentlige sørge for Bepisningen"*. Fattigforsørgelsesforeningens bidrag skulle være å sette innretningen under tilsyn av *"borgere som velvillig påtok seg denne uleilighet"*. Dermed ville man sørge for at den ble vedlikeholdt uten altfor store utgifter, og uten at det ble til en *"handelsspekulasjon til tap både for fattigvesenet og for dem som skulle benytte det"*¹⁴⁸.

Forslaget møtte motbør, med begrunnelse om at det ikke gav anledning til at de fattige kunne inndras de penger som gikk til underhold. Noen hevdet også at fattige ville selge spisetegnet for å komme i besittelse av penger. Kritikken ble kraftig imøtegått. Det ble presisert at denne formen for fattighjelp ikke var et supplement til de fattiges underhold, men utgjorde en helhet til de fattiges livsopphold. Dessuten hadde det vært bevist at den maten som var levert fra innretningen, var den billigste, og dette ville både de fattige og fattigvesenet ha fordel av. Det at noen kom i fristelsen for å selge en matseddel, kunne man ikke utelukke, men ved å tillate at hele understøttelsen skulle gis i form av penger ville være som å *"skyte seg selv i frykt for å dø av kolera"*¹⁴⁹. Det ble i skissert et helt mønster av ulike institusjoner som skulle kunne utfylle hverandre; asyler, bespisningsinnretning, arbeidsanstalt og fattighus. Påstanden var at; *"Ethvert foretag til Fattigvæsenets bedre Indretning, som staaer isolert, er i høi Grad mangelfuldt"*¹⁵⁰.

Fattigvesenet fikk kritikk for mangelfull kontroll med pengeutdelingen og for at pengene som ble anvendt var av liten nytte. Disse oppgavene ønsket de frivillige foreningene å bistå med. Strategien skulle være strengere kontroll, samtidig som at tvangspreget i arbeidsanstalten ble forsterket. I tillegg måtte man forhindre at det vokste opp en ny generasjon av fattige. Til tross for at fattigpolitikken eksisterende anstalter og virkemidler ble kraftig kritisert, var de ingen som insisterte at de måtte opphøre. Det ble i stedet krevd bedre *"økonomisk"* nytteverdi av tiltakene, blant annet ved at de skulle inngå i et samspill med konstant og effektiv kontroll av befolkningen. Moralene skulle administreres på samme måte som handelen og næringslivet. Filantropene påtok seg rollen både som formidler av den medisinske erfaring og som moralske

¹⁴⁸ Bergens Stiftstidende 1840, nr.20

¹⁴⁹ Bergens Stiftstidende 1840, nr.86-87

¹⁵⁰ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 87

kontrollører av den sosiale struktur. På et kroppslig- sunnhetsmessig plan søkte de samme myndighet som prestene hadde hatt over folks sjel.

4.1. "Forebygge forarmelse"

*"Al grundig Forbedring ved Fattigvæsenet bør begynde med Omsorgen for Børnene"*¹⁵¹

I Bergens Stiftstidende ble det hevdet at fattige foreldre tok for lett på oppdragelsesansvaret, og dette fikk konsekvenser for barna når de kom til skolen. Barna var ofte; *"svage og uimottakelige"* for den lærdom som skulle gis dem senere¹⁵². Et av poengene ved å "forebygge", var at pregningen av barnet skulle starte så tidlig som mulig. Det 18. århundres moralfilosofier hadde sett at dannelsen av barnets karakter var noe man ikke kunne utsette til skolealderen. I Bergens Stiftstidende ble det presisert at for å lykkes burde man helst utnytte den viktige livsperioden før det syvende året: *"under Leeg og under Snakken med Børnene, naar deres Taleorganer er nogenlunde uddannede"*¹⁵³. Dette oppnådde man best innenfor "familielivet", der de "sundere" oppdragelsesprinsipp rådet¹⁵⁴.

I det 19. århundres romantiske forestilling om barndommen, var bildet av barnet noe som representerte uskyld og renhet. Troen på arvesynden var på vikende front, i hvert fall hersket det en mer optimistisk oppfatning om at alle barn var født med noe godt i seg. Dette forutsatte imidlertid at man sørget for at ikke dets *"Arvelod forøges"*¹⁵⁵. Det er "Livsomstendighetene"¹⁵⁶ og generell uvillighet som oppgis som forklaring på hvorfor familiene, og da særlig kvinnene, kunne svikte. Det 18. århundre kom til å tillegge "miljøet" en avgjørende betydning for at den lykken som tilhører naturen og fornuftens orden skulle kunne utvikles¹⁵⁷. Det unaturlige eller irrasjonelle vrengebildet til denne naturens orden ble først søkt i klimatiske ytterligheter, i naturens avvik fra sin likevekt og harmoniske tilstand. Men i stadig større omfang vendte en seg mot økonomiske og politiske forklaringer, rikdommen, framskrittet og institusjonen ble

¹⁵¹ Bergens Stiftstidende 1840 nr. 21

¹⁵² Bergens Stiftstidende, 1840, nr.3

¹⁵³ Bergens Stiftstidende 1840, nr.10

¹⁵⁴ Bergens Stiftstidende, 1840, nr.10

¹⁵⁵ Asyl og Skoletidende, 1841, 9-10

¹⁵⁶ Asyl og Skoletidende, 1842, nr.1

¹⁵⁷ Foucault (2000:229-230) "Galskapens historie"

determinerende elementer.¹⁵⁸ Filantropenes reisebeskrivelser fra utlandet, og da særlig fra England, kunne fortelle om en industrivekst som frembrakte urovekkende mørke skyer, som til tross for framskrittet i stadig større grad førte til ulykke for ett stort antall mennesker;

“*en talrig Arbejderklasse, der i sine faae hviletimer søger i raae Nydelser erstatning for Livets besværligheder under det iderlige Fabrikarbeidet..- her var Fordærvelsen mellem de lavere Folkeklasser vokst til en fryktelig høyde*”¹⁵⁹.

For filantropene var botemiddelet å finne i naturens umiddelbare nærhet og de enkleste og naturligste av alle sosiale omgangsformer, nemlig familien. Siden klassisismen hadde familien vært oppfattet som galskapsens antitese, som det miljøet som ikke kunne frembringe galskap¹⁶⁰. Det som måtte til var en fornuftig kristelig oppdragelse innenfor ”de bedre familier” eller som erstatning for dette, innenfor barneasylet. Ved å plassere de minste barna innenfor et avgrenset område, ville en unnsnippe smitte-effekter fra eldre omstreifende barn og lettsindige foreldre. “*Asylene er bevaranstalter – ei alene mot legemlige men også i endnu høiere Grad, mod sjelig fare og skade*”¹⁶¹. Det som skulle skape de rette omgivelser for barn, var et miljø som var så naturlig som mulig ved at det var så lite sosialt som mulig. Alt som kunne ha en forstyrrende innflytelse skulle så lang som mulig fjernes. “*Asylets egentlige Væsen*” var å gi et bilde av det “*frie huusliv og Børnenes flytende Tumlen i den frie Natur*”¹⁶². Barnets gode natur var på mange måter noe som måtte innpodes i barnets kropp tidlig i oppveksten, og i den grad man hadde lykke kunne man fremvise “*venlige aabne og uskyldige Børneansikter, i den Alder, da endnu ingen Lidenskab har misdannende foretruffet dem*”¹⁶³. Barnets er uskyldig i sitt vesen blir det sagt, men for at denne “*Uskyldighetens Charakter*” skal bevares må barnet beskyttes mot “*angreben av slette Bekjentskabers Smitte*”, og da i første omgang “*Fædrehusets Fordærvelse*”¹⁶⁴. Byens landskap ble på mange måter stående som kontrast til romantikkens bilde av naturbarnet. Asylens forkjempere fremhevet gatens ugunstige virkning på barna og barneasylet ble det som kunne ivareta naturbarnet på en bedre måte.

¹⁵⁸ samme sted

¹⁵⁹ Asyl og Skoletidende 1842, nr.1

¹⁶⁰ Foucault (2000: 269) “*Galskapsens historie*”

¹⁶¹ AST nr. 8, 1843

¹⁶² samme sted

¹⁶³ Bergens Stiftstidende nr. 34, 1842.

¹⁶⁴ Bergens Stiftstidende nr. 34, 1842.

Makt forutsetter motstand. Interessen for befolkningen ble farget av den trusselen som den fattige massen ble assosiert med. Epidemiene; den udefinierbare og truende smitten som rammet stadig flere mennesker og som ikke lot seg forhindre av verken lover eller fysiske foranstaltninger, gav de politiske stemninger næring. Den store reformbevegelsen som utviklet seg i annen halvdel av 1700 tallet, hadde sin opprinnelse i forsøket på å redusere smitten ved å drive ut ”urenhetene” og ”dampene”, dempe ”gjæringer”, hindre ondene og sykdommene i å forpuste luften og spre smitten i byens atmosfære. Hospitalene, forbedringsanstaltene, alle de andre interneringsanstaltene måtte bli bedre isolert og omgitt av renere luft; denne epoken fremkalte en hel litteratur som behandlet lufting av hospitalene, og som var det første skrittet mot det medisinske problemet smitte. Foucault hevder imidlertid at på et mer underliggende nivå var den drevet fram av frykten for moralsk smitte; *”irrasjonaliteten ble konfrontert med den medisinske tanke som et resultat av denne reaktiveringen av forestillingene mer enn gjennom økt kunnskap*¹⁶⁵. I asyldidsskriftet finner vi igjen medisinske metaforer som *”smitte”*, *”Lægemidler”* og *”Modgift”*, men det er først og fremst den sosiale avleiring som blir bemerket; barnas hullede og skitne klær, deres uvørne tale, og foreldrenes manglende ordenssans¹⁶⁶. Det var på høy tid, mente mange å; *”sette en dæmning for en Strøm av Elendighed der truer med at bryde ind og overfylle os, grundet af fylderie og alskens Utterlighed”*¹⁶⁷.

Gjennom flere avisinnlegg ble leserne i Bergen advart mot å overse de første årene i barnets liv. Det er særlig fattigbarna som vekker bekymring, ikke først og fremst fordi de ofte ble vanskjøttet av sine foreldre. Det er den tilfeldige eller usystematiske stimulering barnet blir utsatt for som virker urovekkende; at de gjennom barndommen; *”hengaae i intellectuel og moralsk Lediggang”*¹⁶⁸. En slik frihet ville kunne sette en *”dæmning”* ikke bare mot den intellektuelle dannelse, men føre til at *”onde lidenskaper”* ville slippe inn i barnets hjerte og grunnlegge moralsk *”fordærvelse”*¹⁶⁹. Frykten for ufornuften vokste fram, sammen med den romantiske forestillingen av barn som uskyldige og rene. Det barnlige sinn var noe som måtte gis næring og beskyttes fra samfunnets ødeleggende krefter. Men skulle dette lykkes, måtte man starte så tidlig som mulig. For å understreke dette poenget, valgte Bergens Stiftstidende å gjøre leserne kjent med de erfaringer man kunne trekke fra Arbeidsanstalten i Köln. Anstalten som

¹⁶⁵ Foucault (2000:222) *”Galskapens historie”*

¹⁶⁶ Jf. Asyl og Skoletidende nr.3-4, 1842

¹⁶⁷ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 5

¹⁶⁸ Bergens Stiftstidende 1840, nr.3

¹⁶⁹ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 10

først og fremst tok imot tiggere, hadde gjennom mange år hatt en stor mengde barn i forvaring. Direktørens nylig utgitte skrift, ble i denne anledning referert i avisen:

”Denne mand siger; De sædelig fordærvede Børn, som i en Alder av 6 til 8 Aar indkom Anstalten, ere paa faa Undtagelser nær samtlige komne godt frem. Annerledes er det med de Børn, som i en mer fremrykket Alder indtraadte; deres Opdragelse var for det Meste forbunden med uendelig mange Vanskeligheder, og ofte, uagtet alle Anstrængelser, lykkes det ikke at give deres Gemytter den ønskede Retning”¹⁷⁰.

Det er to sider ved denne institusjonen som ble fokusert; barnas unge alder ved ankomst og overvåkingen av barna. De tyske erfaringene ble sammenlignet med norske forhold, der det offentlige tilsynet med fattigbarna var begrenset til et par timers skolegang. I arbeidsanstalten derimot, ble barna dag og natt underlagt kontinuerlig tilsyn, alle forhåndsregler var truffet, og alle ytre hindringer ble utryddet. Sammenlignet med en slik ”totalinstitusjon”, kunne man vanskelig forvente at noen timers skolegang skulle kunne:

”oprykke alt det Utskud, som tidligere har slaaet Rødder, at bearbeide Jordbunden og at udsaae den gode Sæd og skaffe den Vækst og modenhed, meddens den langt større Deel af Dagen Klinte udstrøes blant hveden, og Storm og Slud quæler enhver ædel Spire?”¹⁷¹.

Barneasylets fortrinn var at det kunne føre tilsyn med barna fra de var ganske små, og det store deler av dagen. Her kunne de ”nyde en Barndom”, som til tross for man savnet noen av de ”sanselige Behageligheder” som rikfolkenes barn fikk ta del i. Som motvekt til dette, ville fattigbarna få en mer ”omhyggelig behandling”, og da i åndelig henseende, noe som selv de rike ikke alltid hadde evner til å gi sine barn. Barn som kom gjennom en slik velorganisert innretning ville ”avgi ædle Skud, hvoraf den dugelige Gartner vil uden vanskeligheter fremvise lifflige Frukter”¹⁷² Oppdragelsen av barna fremstår som en slags sosial ingeniørkunst: autoritetspersonen får oppgaven med å foredle potensiale, og som en gartner holde orden på ”ædle” skudd og ugress.

¹⁷⁰ Bergen Stiftstidende nr. 1840, nr. 3.

¹⁷¹ Bergens Stiftstidende nr. 3, 1840

¹⁷² Bergens Stiftstidende 1840, prøvenummeret.

Bildet av fattigbarnet bidro til å aktualisere en frykt for hva denne “barnenaturen” kunne innebære av potensielle moralske farer både for enkeltindividet og fellesskapet. Det er først og fremst familien som blir gjort til gjenstand for moralsk bekymring, og som legitimerer en sterkere inngripen. Barna blir betegnet som ”uskyldige ofre” for foreldrenes umoralske livsførsel; *“Det er en uimotsigelig sannhet, at Aarsagen til Forbrydelser i den unge Alder og derav følgende Ulykker for den Enkelte som for det hele, er at søge i Forældrenes Forsømmelser og Lastefullhed ”*¹⁷³. Foreldrenes unnfalleshed gis vidtrekkende konsekvenser; *”det opvokste en paa Sjæl og Legeme svækket Arbeidsklasse ”*¹⁷⁴.

Den type svikt som foreldrene blir gjort ansvarlig for, refererer ikke til en type oppførsel som henviser til sosial status eller tar utgangspunkt i alderforskjellen mellom voksne og barn. Det handler ikke om spesifikke handlinger som blir slått ned på, men tar form av en fordømmelse av foreldrenes “*unaturlige,*”¹⁷⁵ oppførsel. Mange fedre blir beskyldt for å vise “*Fullkomne mangel på humanitet*”, og deres oppførsel kunne beskrives som verre en “*umælede Dyrs*”¹⁷⁶. Som vi har sett tidligere, var tilhengerne av barneasylet opptatt av at arbeidshusene måtte ha sterkere preg av tvangsarbeid. De skulle først og fremst virke som “*tvangsmiddel for samvittighetsløse Fædre*”¹⁷⁷. I likhet med barnet beskrives moren som et “offer” for ektemannens “*tøylesløshet*” og manglende pliktfølelse; “*De stakkers Mødre havde sædvanligt det Svar, at Mændene drak og op hver Skilling som oftest, naar de fikk Afregning, og enkelte Mødre beklagede sig endog over disse Umenneskers Hugg, Slag og anden Mishandling.*”¹⁷⁸

Asylet profileres som et tiltak som vil styrke det sosiale ansvaret hos foreldrene fra lavere kår, da de altfor ofte; “*innlate sig letsindigen i Forbindelser, og ere altfor tilbøvelige til at betrakte Børnene som tilhørende kommunen enn dem selv*”¹⁷⁹., Asylet blir fremmet som et “tilbud” og siktes mot de ”rette fattige”, den; “*christeligsindede, vindskabelige og strebsomme Mand og Kvinne*”¹⁸⁰ som ser sine forpliktelser med å delta i arbeidslivet og ikke kommer det offentlige til byrde. Et av Asylets siktemål, skulle være at tiltaket ville virke oppdragende ikke bare på barna, men også på foreldrene som det var håp om gradvis ville ta et større foreldreansvar; “*eftersom Forældrene vinde Erkjendelse af deres Nytte og Viktighed, faae Sands for Orden og*

¹⁷³ Asyl og Skoletidende 1842, nr.3

¹⁷⁴ Bergen Stiftstidende (prøvenummer) 1840

¹⁷⁵ Asyl og Skoletidende nr. 3, 1842

¹⁷⁶ Asyl og Skoletidende nr. 3, 1842

¹⁷⁷ Bergens Stiftstidende nr. 19, 1840

¹⁷⁸ Asyl og Skoletidende nr. 3, 1842

¹⁷⁹ Bergens Stiftstidende nr. 21, 1840

*Lyst til Børnetugt, at de selv til Asylene bestaaen ofre en større Deel av den forøgede Fortjeneste, disse have skaffet dem*¹⁸¹. Det var et viktig poeng at foreldrene skulle betale for oppholdet i barneasylet, noe som ble forventet ville føre til en viss tilbakeholdenhet. Likevel rådet det en optimistisk tro på at de fattige ville endre syn etter hvert; *“når Nyttten er bleven følt, Sansen for Orden vakt og, -tør jeg vel sige- Vanen indkommen,*”¹⁸². “Tilbudet” kunne dessuten legitimere en strengere praksis fra fattigvesenet, som kunne true med å ta barna fra de foreldre som av ulike grunner kom til å søke om pengehjelp¹⁸³. Motstanden ble forventet å ville avta, især hvis det ble satt i sammenheng med strengere former for reguleringstiltak; *“naar et Skarpt Fattigtilsyn, virksomt Politie og strenge Fordringer baade på Skoletugt og Lærdom, før de sendes til Confirmasjon, kommer til*”¹⁸⁴.

Oppdragelsen i barneasylet skulle ikke først og fremst være en forberedelse til et fremtidig yrkesliv, men ble gitt en rent undertrykkende karakter. Barna skulle tjene som eksempel for andre og for et flittig liv, og dermed stimulere til arbeidslyst og virketrang. Forbedringens virkning ville slå inn ved at tidligere unnfalighet ble gjort til skamme og dermed ledet henimot kjærlighet til pliktene. Den oppdragende effekten var nådd idet foreldrene gledet seg over at deres egen inntektsgivende arbeid kom barna til nytte. Fattigbarnas oppdragelse var ikke bare moralsk begrunnet. Det hadde også et økonomisk aspekt; en investering som ville gi gevinst i framtiden. Avisen minnet om at klok sparsommelighet vil tilrå en satsing på de unge, fordi utgifter de første barneårene ville koste mindre enn utgiftene til et langt fengselsopphold. Dessuten ble det hevdet at en økt satsing på de unge gjennom skoler og barneasyl ville minske behovet for straffeanstaltene: *“disse Straffeanstalter kunne efterhaanden forminskes, eller lettere gjøres til Forbedringsanstalter*”¹⁸⁵ Straffeanstaltene ble regnet som lite egnet for barn, først og fremst fordi man fryktet den sosiale smittet som ville oppstå ved at barna kom i kontakt med eldre og mer hardbarkede kriminelle. Dersom omstreifende barn som allerede *“ere blevne fordærvede”*, ble sendt til straffeanstaltene, ville *“fordævelsen”* bli *“fuldkommen”*¹⁸⁶. Uten direkte henvisning til den pågående debatten om reformering av straffeanstaltene¹⁸⁷, blir det påpekt at det ikke ville være tilstrekkelig å bedre forholdene for de innsatte fangene, selv om det var en god tanke bak det. Det å satse på forebygging ville gi økonomisk gevinst, men ikke minst

¹⁸⁰ Asyl og Skoletidende nr. 7, 1841

¹⁸¹ Asyl og Skoletidende 1841, nr 7

¹⁸² Asyl og Skoletidende nr. 7, 1841

¹⁸³ Bergens Stiftstidende nr. 21 1840

¹⁸⁴ Asyl og Skoletidende nr. 7, 1841

¹⁸⁵ Bergens Stiftstidende 1840, nr.5

¹⁸⁶ Bergens Stiftstidende, 1840, nr.3

fremstod en slik innsats som ”*edlere og mer menneskekjærlig*”¹⁸⁸. Barneasylet ville være ett stort skritt i retning av å motvirke ”*dette onde*” som en voksen kriminell representerte. Av den grunn burde kommunen vise interesse for; ”*den Kraftløse alders pleie*”¹⁸⁹. Og som det blir understreket; ”*det gjælder at frelse Sjæle*”¹⁹⁰. I den grad oppdragelsen ble rettet mot fremtidige utsikter, skulle det handle om ”*den invortes Forbedring i Aand og Sandhet*”¹⁹¹

Til tross for at asylet ble knyttet opp mot skolevesenet, ble det lagt vekt på at institusjonen ikke skulle drive noen ”*egentlig undervisning*”¹⁹². Det var den moralske dannelsen som skulle stå i sentrum, og den behandling barna skulle motta, måtte begrenses til ”*de legemlige og aandelige Kræfters Opvækkelse til liv og Virksomhed*”¹⁹³. Asylene skulle fungere som et redskap til å bearbeide barnekroppen slik at den lettere kunne tilpasse seg skolesituasjonens krav. Det skulle handle om en type atferdsmessig tilvenning; en kompensering for den type dannelsen som barn fra borgerlige hjem fikk;

”*Asylene vilde kunne fremskynde en raskere Gang i Vekselunderviisningsskolene, og kommer saa Dette til, at Børnene kunne formedes at ville gaae med en nogenledes vakt Tænksomhed, og med et bedre moraldannet Sindelag, fra Asylerne gjennom Vekselunderviisningsskolene over i de egentlige Almueskoler, saa maa Fordelen ansees Stor*”¹⁹⁴.

Som følge av dette kunne barna se sin ”*opdragelse og Skolegang fullendt*”¹⁹⁵. Etter dette innlegget går det lang tid før asylene blir omtalt i noen nevneverdig grad¹⁹⁶. I avisens nummer 33, blir saken trukket fram i lyset igjen. Det er en tidligere anonym innsender som etterlyser engasjement for saken. Kort tid etter gis det en tilbakemelding, undertegnet ”*en geistlig*”¹⁹⁷, som hevder at innretningen vil være ulønnsom og heller ikke er av tvingende nødvendighet. Det er mange andre innretninger som måtte komme i første rekke, slik som den nevnte

¹⁸⁷ Se Thuen (2002)

¹⁸⁸ Bergens Stiftstidende 1840, nr.3

¹⁸⁹ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 5

¹⁹⁰ Bergens Stiftstidende 1840, nr.3

¹⁹¹ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 92

¹⁹² Bergen Stiftstidende (prøvenummeret 1840)

¹⁹³ Bergen Stiftstidende (Prøvenummeret, 1840)

¹⁹⁴ Bergen Stiftstidende 1840 nr.11

¹⁹⁵ Bergens Stiftstidende, 1840, nr.11

¹⁹⁶ Asylene blir nevnt i forbindelse med en artikkelserie som omhandler fattigvesenet generelt. (Bergens Stiftstidende 1840, nr.19-21)

¹⁹⁷ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 36

bespisningsinnretning, bedre ordinger for utsendelse av barn på landet, og tvangsarbeidsanstalt. Det ville også være tvilsomt om barna ville søkes dit dersom de ikke fikk det daglige måltidet ved institusjonen. I det hele, ville ikke innsenderen anse barneasylet som en fattigvernsak.

Kritikken blir besvart, og det ble atter en gang presisert hvilken sammenheng asylene inngår i. Det påpekes at barneasylet måtte regnes i sammenheng med, ikke i tillegg til, arbeidsanstalten. Mens arbeidsanstalten ble regnet som det viktigste middelet for å stanse betleriet, ville barneasylet kunne forebygge problemet. Barneasylet ville ikke være til hinder for at begge foreldrene tjente penger på riktig vis. Asylene blir omtalt som et forebyggende tiltak som skulle inngå i rekken av organiserte tilbud slik som bespisningsinnretning, fattighus og arbeidsanstalt. Før disse innretningene ble satt i verk, var det ikke håp om å få slutt på det omfattende betleriet ble det sagt. Det advares imidlertid mot å bare se på asylet ut fra en økonomisk vinkling, som en forøkt fattigskatt og en økonomisk byde. Asylet hadde fremfor noen et “*ædelt og menneskekjærlig Preg*”¹⁹⁸, som gav velgjørerne en anledning til å utøve barmhjertighet både overfor Gud og menneskeheten.

Barneasylets oppgaver skulle dreie seg om noe langt mer enn omsorg og tilsynstilbud for arbeidende mødre. Fra begynnelsen var virksomheten knyttet til en bevisst politisk-økonomisk strategi om å økonomisere fattighjelpressursene gjennom indirekte styring: styrke familiens sosiale ansvar; stimulere til arbeidslyst og gjøre foreldrene moralsk ansvarlig for barneoppdragelsen gjennom hele oppveksten. Fattighjelp måtte først og fremst “*forebygge forarmelse*”¹⁹⁹.

Barneasylet skulle fungere som et verktøy; et middel til å omdanne de fattige til teknisk og moralsk nyttige samfunnsborgere og til å fremskaffe “*ædle skudd*”. I neste kapittel vil jeg gå nærmere inn på hvilken funksjon institusjonen ble gitt i så måte; vis a vis familien.

4.2. Institusjonen og familien

Katolske land hadde vært tidlig ute med å etablere institusjoner for småbarn. Den første institusjonen for omsorgstrengende barn som vi hører om, ble opprettet i 1180 Montpellier. For protestantene ble institusjonene sett på som et nederlag og som påminnelse om menneskets

¹⁹⁸ Bergens Stiftstidende 1840, nr.38

¹⁹⁹ Bergens Stiftstidende prøvenummeret 1840

skrøpelig. De hadde større tro på vekkelse.²⁰⁰ Institusjonens fortrinn skulle vise seg å gjelde for en avgrenset gruppe, og da først og fremst som et nødvendig “*Surrogat for hva det huslige liv burde være*”²⁰¹. I en negativ betoning blir barneasylene sammenlignet med de Frøbelske “lekeskolene”, som i løpet av få år hadde spredt seg på kontinentet. Det bemerkes at selv om barnas første år er viktig for hele den følgende utvikling, ville slike lekeklasser for barn fra deres tredje til deres sjette år ikke være “*ubetinget ønskelig*”²⁰². Det kan virke nokså paradoksalt at tilhengere av asylinstitusjonen gikk i mot en lignende institusjon for “*mere Formuede børn*”.²⁰³ Gjennom kritikken mot lekeskolene, får vi kjennskap til hvilke utfordringer barneasylet blir stilt overfor når det gjaldt å danne ett kompenserende alternativ til familiehjemmet.

Den største utfordringen var å finne en brukbar foreldreerstatning. Det måtte stilles store krav til oppdragerens personlige evner. Det ble stilt tvil om man i det hele tatt vil kunne finne en dugelig person som både hadde de brede kunnskapene og det pedagogiske talentet som var nødvendig. En slik erstatning måtte ha alle de kvaliteter som man forbandt med det naturlige foreldreforholdet; “*et kraftig og likevel barnlig sinn, varme for sitt kall, en selvbeherskelse, en utholdenhet, - ja en ”forvarende Begeistring, som sjelden findes forenede hos noget Individ*”²⁰⁴. Filantropene kom til å spille mye på dikotomier som naturlig versus unaturlig. De biologiske bånd mellom familiemedlemmene fremstår som naturgitte og “ekte”, alternativet ville i beste fall bli en brukbar etterligning. I følge resonnementet er de relasjonelle bånd mellom foreldre og barn noe som naturen selv har skapt, og derfor vil oppdragelsens mål være å dyrke frem det som naturen selv hadde innpodet i kroppen. Når institusjonen derimot får rollen som den “innsatte” oppdrager, kan man aldri vente; “*bedre Frukter av hans virksomhed enn den faderlige og moderlige Omgang vilde formaae at fremkalde*”²⁰⁵. Oppdragelsen måtte på ingen måte overlates til institusjonen, med mindre det var strengt nødvendig. Asyltilhengerne fryktet at institusjonen skulle bli sett på som en lettvint løsning og til svekkelse av de “naturlige bånd” mellom foreldre og barn. Derfor blir det presisert at; “*de [foreldrene²⁰⁶] kunne om de ville, og de bør ville*”²⁰⁷.

²⁰⁰ Thuen (2002)

²⁰¹ Bergens Stiftstidende nr. 9, 1840

²⁰² Bergens Stiftstidende nr. 9, 1840

²⁰³ Bergen Stiftstidende nr. 10 1840

²⁰⁴ Bergens Stiftstidende nr. 9, 1840

²⁰⁵ Bergens Stiftstidende nr. 9, 1840

²⁰⁶ Min tilføyning

²⁰⁷ Bergens Stiftstidende nr. 9, 1840

Barneasylet skulle ikke fremstå som en overtagelse av oppdragelsesansvaret, men derimot som et redskap til å intensivere de følelsesmessige bånd mellom barnet og foreldrene på den ene siden, og mellom familien og asylinstitusjonen på den andre. Det er derfor positivt at foreldrene opplevde kvaler ved å delta i arbeidslivet; *“Kunne vi altsaa sørge for, at Børnene blive tilseede og pleide, medens Faderen og Moderen utenfor huset skulle besørge deres Gjerning, at de uden engstelige Sorger for deres kjære små kunne erverve, hva de selv og disse tiltrængte, da ville vi afvende den indtrængende armod”*.²⁰⁸ For de norske filantropene framstod de Pestalozzi-inspirerte institusjonene som ett retningsgivende ideal. Til tross for at de tyske og sveitsiske institusjonene var blitt større og kanskje hadde et varierende innhold, ble det hevdet at de likevel hadde klart å vedlikeholde sin tidligere og mer *“naturlige”* retning sammenlignet med de engelske småbarnskolene; *“at tage mer hensyn paa Sjæleevnernes og Legemskræftenes Udvikling, Orden og Reenlighedens Fremme end paa egentlig undervisning”*.²⁰⁹ Asyl eller *“Bevareanstalter for Smaabørn”* presenteres som en vaksine mot de *“omstendigheter”*²¹⁰ som truer modernaturen, og som vaksine ville dens virkning reduseres hvis den ble brukt til overmål. Derfor burde Asylenes opprettelse være begrunnet med en bestemt nødvendighet; *“for ei at understøtte det Onde som fremkaller dem”*²¹¹. Filantropene forsvarte seg mot kritikken om at asylet ville svekke familiebandene; *“De ere ikke blevne til for at berøve moderen denne dyrebare beskjeftigelse”*²¹². Asylene skulle betraktes som et *“Nødmiddel”*, men først burde man overveie om *“det huuslige Liv til Fordeel saavel for Forældrene som Børn ikke kunde forandres”*²¹³ Asylene skulle ikke erstatte familiehjemmet, men tvert imot fungere som mors hjelpende hånd i oppdragergjerningen; *“naar hun arbeide for Brødet, og Andet til den legemlige Pleie, for at sende hende Barnet sundt og godt, naar hun om Aftenen vender hjem for med aapne Arme, med Brød i hendene og Glæde i Sind at omfavne det, at hun skal glæde sig ved dets Sundhet og dets gode Lærdom,”*²¹⁴. Barneasylet skulle fungere som en nødvendig hjelp til fattige mødre som av tvingende årsaker må arbeide for å forsørge familien. Dermed unngikk man å utfordre idealet om den hjemmeværende mor; *“de, hvem Næringsdriftens travle Liv ikke forbyder den tilbørlige Pleie og Omsorg for deres Børn, bør derfor saameget som mulig fjernes fra disse Anstalter; og*

²⁰⁸ Asyl og Skoletidende nr. 7, 1842

²⁰⁹ Asyl og Skoletidende 1842, nr.1

²¹⁰ Asyl og Skoletidende nr. 1, 1842

²¹¹ Asyl og Skoletidende nr. 1, 1842

²¹² Asyl og Skoletidende nr. 7, 1841

²¹³ Bergens Stiftstidende 1840, nr.9

²¹⁴ Asyl og Skoletidende nr. 7, 1842

hvor sadanne Familier ei findes i nogen synderlig grad, der er ei Stedet for Asylers opprettelse ”
215

Det blir advart mot å la tilfeldighetene råde ved å overlate hele ansvaret for barnas behandling og oppdragelse til fattige foreldre. Ett av argumentene var at; *“forsømt og fordærvet Opdragelse fra den tidligste alder, der hine legger Byrder på kommunens Skuldre”*²¹⁶. Oppdragelsen måtte ses som ett offentlig ansvar, og som; *“Ethvert Fornuftsvæsen er Statens forsorg undergivent”*²¹⁷. Barneasylet ville kunne danne grunnlaget for at det ble utviklet en bestemt moralsk karakter hos den fremtidige generasjon av fattige arbeidere, og for derigjennom å skape; *“en forædlet Slægt, som vil lære at agte det forhæderligt at anvende sin arbeidskraft og vinde brødet på lovlig maade”*²¹⁸. Asylforkjemperne ønsket å gjøre asylinstitusjonen til en offentlig oppgave på linje med skolene. Det filantropene skulle samle seg om, var å gjøre anstalten kjent og viderebringe de gode erfaringene man kunne høste av den; virkninger som ville gi en positiv gunst for kommunens økonomi og som nødvendig ”motgift” i kampen mot de samfunnsødeleggende krefter.

Barneasylets virksomhet skulle på ingen måte begrenses til nødvendig hjelp slik at fattige foreldre kunne ta et selvstendig ansvar for oppdragergjerningen. Foucault har flere ganger understreket at de disiplinære virkemidler som får den nye maktstrukturen til å fungere, kan verken identifiseres med en særskilt institusjon eller et særskilt apparat. *“Den er en type herredømme som innebærer et helt sett av instrumenter, teknikker, fremgangsmåter, anvendelsesnivåer og angrepsmål ”*²¹⁹. Barneasyldiskursen satte i spill en rekke disiplinerende praksiser og teknikker hvis siktemål var å opprette ”familiære” forbindelser mellom asylobarnet, foreldrene og asylinstitusjonen. De personlige avhengighetbåndene som samfunnsutviklingen hadde svekket, ble forsøkt erstattet med en pastoral eller individualiserende maktstruktur. Familiens virkning som styringsinstrument overfor befolkning skulle utløses gjennom en styrking og omorganisering av dens indre maktmekanismer. Individene selv skulle virke som motgift mot *“det Onde som plager samfunnet”*²²⁰. Det kvinnelige kjønn representerte i denne sammenheng et ubrukt potensial; en kraft som var langt mer anvendelig i oppdragelsessammenheng enn mannens formanende autoritet.

²¹⁵ Asyl og Skoletidende nr. 7, 1842

²¹⁶ Bergens Stiftstidende, 1840, nr.8

²¹⁷ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 8

²¹⁸ Bergens Stiftstidende, 1840, nr.8

²¹⁹ Foucault (2001:192) ”Overvåkning og straff”

4.3. En kjærlighetsfull moderhånd

Mer enn noe annet skulle 1800 tallet hylle ”moderskapet”, og det i en bestemt mening. Moren ble knyttet helt og holdent til hjemmet og barneoppdragelsen. På den måten stod hun nærmere “naturlilstanden” enn mannen som deltok i produksjonsarbeidet utenfor hjemmet. Kvinnen og barnet ble på mange måter idealbildet på de “naturlige” samværsrelasjoner som samfunnstilstanden burde vende seg mot. Kvinnen fikk en fremtredende rolle i oppdragelsessammenheng. Rousseau hadde riktignok stilt seg kritisk til at mødrene deltok i oppdragelsen. Alt fra fødselen av er kvinnene der med sin mangel på konsekvens og fasthet skriver Rousseau.: ”*Snart vugger, snart klapper man det, for at paalægge det Taushed*”²²¹ Den uberegnelighet som man tidligere hadde forbundet med den ”føydale oppdrageren”, ble nå framstilt som typiske kvinnelige egenskaper. Samtidig finnes det ingen tvil hos oppdragelsesfilosofene om at disse fruentimmer tross alt er de som bør ta seg av barna i praksis. ”*Det er til deg ømme og forsiktige Moder, jeg henvender mig*” skriver Rousseau²²². ”*Den første oppdragelsen- den som er ”uimodsigeligen Fruentimmerets Kald*”²²³.

Den moderlige kjærlighet ble sagt å være av avgjørende betydning for barnets framtidige skjebne. Et stort ansvar hvilte på hennes skuldre. Det skulle ikke bare dreie seg om å gi barna nødvendig omsorg, men hun måtte også være moralsk forpliktet til utføre oppgaven med uforbeholden glede. Fordi det handlet om en religiøs begrunnet naturlighet, kunne hun ikke legge skylden på andre enn seg selv hvis hun ikke lyktes i gjerningen. ”*Det er det Moderlige der er Qvindelige; det lever i hver Qvindes Bryst*”²²⁴ Ved å vende tilbake til denne kraftens kilde; hjemmet med den gode mor i midten, ville man kunne redde ikke bare barnet, men hele nasjonen. ”*Det er det Moderlige, som her fremfor alt bør blive virksomt, som bør ved sitt Hjerte, i sin Favn opløfte den Forvildede, den synkende Unge Slægt*”²²⁵ Innenfor familien fantes en kraft som var sterk nok til å stå imot den demoraliserende samfunnsutviklingen. I den ”moderlige” natur fant ”*Menneskevennen*”²²⁶ den viktigste kilden til en forbedret befolkning. Denne kilden er ikke skapt med et kunstgrep som reguleres utenfra, men henter sin kraft fra

²²⁰ Asyl og Skoletidende nr. 1, 1842

²²¹ Rudberg (1983: 90)

²²² ibid

²²³ ibid

²²⁴ Asyl og Skoletidende 1843, nr.24

²²⁵ ibid

²²⁶ I de tekstene jeg har analysert har jeg ikke funnet begrepet ”filantrop”, men asyltilhengerne brukte i stedet et begrepet ”Menneskevenn” som ordet ofte har blitt oversatt med. Se for eksempel Bergens Stiftstidende 1842 nr. 34.

menneskets indre; “de Legems og Sjæls kræfter og alle de ømme og stærke følelser som ville opflamme henne og sette henne i stand til dette ophøiede og vanskelige Kald”²²⁷. Kvinnens kjønn kom til å representere en altomsluttende form for bevoktning og kontroll, ikke fordi ekteskapet gav henne en særlig myndighet over husholdet. Det handler mer om et biologisk-moralsk begrunnet herredømme, og ble ofte omtalt i nærmest panegyriske vendinger;

*“I Moderens Favn har derfor Barnet sit naturligste og tryggeste Vern imod alle ydre Farer, på hennes kjød sitt kjæreste Sæde, i hendes Blikk sin kraftigste irettesettelse og Formaning, eller sin herligste belønning; og fra ingen Andens Læber vil Lærdommen om Religionens glæder og trøsterige Sannheder, eller om Tingene i Verden uden om hos Tone saa sødt og inderlig tiltalende som fra hennes. Hvor lykkelig er det Barn for hvem moderen er, hva hun bør, den trofaste, aarvåkne, Altoppofrende Kjærlighed, hvis skarpe Blikk ingen Truende Farer undgaaer, hvis inderlige Omhu ikke skyer nogen Besværlighed for at skjænke Barnet Glæder, men som heller ikke ømmes ved at nægte det Glæden, naar det behøves for at refse dets Feil, og gjøre det fortrolig med Savn. Hvor gledes Menneskevennen ved Synet av en sådan Moder- thi er der noget stort skjønnere paa Jord.”*²²⁸

Det pålegges moren å beskytte barnet mot “ytre farer” i oppveksten, samtidig må hun forhindre at hennes barn ikke representerer de onder som i framtiden vil slå tilbake på samfunnet. Kvinnens kjønn skulle fungere som et styrkende element i forhold til å iverksette regulerende tiltak overfor enkeltindivid. Den autoritet kvinnen kunne utøve, ble satt i direkte forbindelse med samfunnets øvrige maktapparat; “Intet kan være tjeneligere en Blanding af Communeautoritetene med den moderlige Autoritet”²²⁹. I filantropenes diskurs kom det kvinnelige kjønn til å fremtre som familiens mest styrkende og funksjonelle bestanddel. “For selv om hennes sorg og fortvilelse over mannens tilstand i enkelte tilfeller resulter i at hun kan ta til sterkere drikke, er fordervelsen på mødrenes side sjelden i sammenligning med mennene”, blir det sagt. Hennes gode innflytelse ville også kunne påvirke mannen i riktig retning ble det hevdet; “den moderlige Ømhed og Kjærlighed udøver dog, Gud være lovet! Saa meget Magt over dem”²³⁰.

²²⁷ Asyl og Skoletidende nr. 1, 1842 s.97

²²⁸ Asyl og Skoletidende nr. 1, side 1-2, 1842

²²⁹ Asyl og Skoletidende nr. 1, 1842

²³⁰ Asyl og Skoletidende nr. 3, 1842

I følge filantropene hadde samfunnsutviklingen ført til at den naturlige moderlighet var blitt svekket hos allmuens befolkning. De hadde sett at mange mødre manglet både evne og vilje til å vise barna den rette oppmerksomhet. For at barna ikke skulle bli lidende måtte omsorgen overtas av andre mer dugelige kvinner. Det var en slik kvinnelig naturlighet filantropene så på som ett av sine viktigste prosjekt å gjenreise. Moderlig kjærighet og omhu fra mer dannede kvinner, ville være et særlig egnet middel til å knytte følelsesmessige bånd til forsømte barn, og til å styrke de rette båndene mellom mor og barn. Filantropene hadde store forventninger til den nytten barna kunne få ved at kvinner fra gode hjem viste dem oppmerksomhet. Ved en slik daglig kontakt var det håp om å legge *“en Sæd til det Gode i Børnenes hjerter, som forhaapentligvis aldre vil uddøe”*²³¹.

Når “moderskapet” kunne fremstå som naturskapt, måtte de tegn på avvik fra denne naturen være av et annet slag; en slags “motnatur”. Den moderlige kvinnens motbilde ble derfor den uansvarlige og følelseskalde kvinnen; *“Mødre, der betrakter deres Børn som byrde og kjende ingen Moderplikt og ingen Moderglede”*²³². Sammen med 1700 tallets hyllest av moderskapet, ble kvinnens kropp i økende grad gjenstand for moralske og mistenkeligjørende problematiseringsformer²³³. På den ene siden representerte hun en styrkende og beskyttende kraft som samfunnet burde utnytte bedre, og på den andre siden ble denne kroppen analysert, definert og erklært som uskikket. Barneasylet skulle nytte kvinnens positive kraft i oppdragelsen av barna og hadde store forhåpninger når det gjaldt å skape kjærlige bånd til de aller minste. Verre var det å gripe tak i problemet hvis ”fordærvelsen” allerede hadde slått rot i sjelen. Bildet av de omfartende barna skapte uro, men påkalte også en form for medlidenhet; *“At moralsk fordærvede Børn, i deres altid ulykkelige og som oftest forladte Tilstand, opvækker enhver tænkende Menneskeevners Medfølelse er naturlig”*²³⁴

Den kjærlige moderlige autoritet trengte ingen annen henvisning enn til *naturen* selv, men når denne naturen ikke strakk til måtte det skapes en fullverdig erstatning. Den kristeligsinne familien ble bildet på den primære sosiale institusjonen som all forbedring av individet burde ta utgangspunkt i. I denne forbindelse fikk fattigvesenets praksis med utplassering av barn fornyet legitimitet. Det båndet som knytter familien sammen kunne ikke lengre hvile på fedrenes status. 1700 tallets oppdragelsesfilosofer hadde sett at et slikt bånd hadde helt andre kvaliteter. Mange

²³¹ Asyl og Skoletidende nr. 89, 1842

²³² Asyl og Skoletidende nr. 89, 1842

²³³ Foucault (1999) *“Seksualitetens historie I.”*

²³⁴ Bergens Stiftstidende 1842, nr. 78

mente at samfunnsutviklingen hadde bidratt til en svekkelse av de relasjonelle båndene mellom menneskene. Dette påkalte en bestemt årvåkenhet hos dem som skulle hjelpe. Det beste ville være å ta parti med de gode og milde emosjonene som kunne oppstå i forholdet mellom familiemedlemmene, men hvis ikke det lot seg gjøre måtte båndet brytes. Med andre ord skulle barna snarest mulig fjernes fra sine foreldre og sitt nærmiljø i byen. Det var ikke uvanlig at fattigvesenet henvendte seg til middelstanden i byen for å skaffe slike barn bo- og lærlingplass, men denne praksisen ble nå kritisert. Det var ikke et tilstrekkelig middel til å løsrive barna fra de mange skadelige forbindelser som barnet hadde vært i kontakt med²³⁵. Det ville være vanskelig å skaffe barna nyttig sysselsetting i byen ble det sagt, men hensynet til at ”lastefulle” foreldre fortsatt kunne ha innflytelse på dem måtte veie tyngst. Bergens Stiftstidende trakk også fram det økonomiske aspekt ved å bryte båndene; *”børnenes Utsettelse er uden tvil den hensigtsmessigste og i Grunde minst bekostelige Fattighjelp, som derfor bør anvendes i det Store”*²³⁶. Det ble opplyst at mange bønder i landdistriktene utenfor Bergen hadde sagt seg villig til å motta barna for en betaling av 10 til 12 spesidaler årlig, og overkommisjonen hadde kunnet meddele *”hvilken paafaldene Forandring til det Bedre der sedvanligen foregaar med de saaledes udsatte Børn”*²³⁷.

Fattigvesenet fikk kritikk for å utvise dårlig skjønn, ved ikke å være konsekvente i sin holdning til familier som søkte hjelp. Hensynet til barnet måtte veie tyngst, noe som ble begrunnet med at *”børnene tilhøre først og fremst seg selv, men under ”Statens beskyttelse”*²³⁸. Selv om ansvaret først og fremst måtte påligge de ”lastverdige” foreldrene, burde ikke dette bli en unnskyldning for fattigvesenet og skolevesenet, ble det sagt. Foreldrene kunne karakteriseres som ”offer” for tidligere mangel på ”hensiktsmessig innretning”, og av den grunn burde saken være kommunens anliggende. Av hensyn til barnet, burde fattigvesenet vise strenghet overfor foreldrene, noe som innebar at barna alltid ble tatt fra dem når de søkte pengehjelp. Ett av argumentene som kunne underbygge dette, var at pengehjelpen nesten aldri strakk til, og derfor ble barna fort lært opp til å tigge. Filantropene var ikke bekymret for at det ville vekke sterk motstand hos foreldrene når barnet ble tatt bort fra dem. De fant sin støtte i at ”fornuftige” foreldre ville tenke på barnas vel, og dermed være enig med fattigforsørgelsen om at det var til barnas beste at de ble satt ut til

²³⁵ Samme sted

²³⁶ Bergens Stiftstidende 1840, nr.12

²³⁷ ibid

²³⁸ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 21

gode mennesker på landet. Foreldre som utrykte sorg ved at barna ble satt bort, var ikke sjelden et uttrykk for tapt inntektskilde ble det sagt, og dette burde ikke vises medhold²³⁹.

Overkommisjonen fikk også kritikk for bare å ha henvendt seg til de nærliggende distrikter, med begrunnelse om at det vil være lettere å kontrollere pleieforeldrenes forhold til barna. Som en kommentar til dette, blir det understreket at det vesentlige vil være å tilveiebringe riktige opplysninger om pleieforeldrenes karakter, og derfor ville det også være tilrådelig å henvende seg til fjernere distrikter. Frykten for at oppdragelsen av barna kunne forfeiles og dermed belaste landkommunene, hadde vært den viktigste grunnen til manglende samarbeidsvilje, ble det sagt. Det at fattige skulle være *"ligesom Stavnsbunde"*, ble i denne forbindelse karakterisert som en uting, og hindre den *"frie anvendelse av deres kræfter på det sted de best kunde benyttes"*. Det ble advart mot at barna ville *"henslenges.. deres Barndom i Byen, blive jo saa alligevel til Byens Fattige at henregne"*²⁴⁰. Avisen minnet om at det ville være mer lønnsomt å plassere barna hos fosterforeldre, framfor å beholde dem i byen; Men fremfor alt, barna ville forhåpentligvis bli reddet fra: *"den visse Fordærvelse og gjengivne til Samfunnet som nyttige Medlemmer, i stedet for at avgive en Planteskole for en stedse tiltagende Betlerirase"*²⁴¹.

Bergens Barneasyl ble etablert 1. november 1841, men når det gjaldt de eldre og mer "fordærvede" barna hadde de frivillige velgjørerne i Bergen fremdeles mye å utrette. I Bergens Stiftstidende nr. 78, 1842, kunne byens borgere opplyses om at nå var det kommet i gang et nytt "Velgjørenhetssselskap" under navnet; "Foreningen for moralsk Fordærvede Børns og unge Menneskers frelse, samt til menneskekjærlig Omsorg for de fra Straffeanstaltens løsladte Forbrytere". Blant de faste medlemmene var både rektor Holmboe, fengselspresten og politimesteren representert. Foreningen skulle blant annet bistå fattigvesenet ved å få flere barn utsatt på landet. Det rådet særlig stor optimisme når det gjaldt pikebarnas forbedring:

"Det blødere qvindelige Gemyt tør lade forudsætte at det ikke vil være saa vanskelig at føre et forvildet Pige barn tilbage til en renere Tænkemaade og Vandel, naar man har fjernet de Fristelser som udsætte for saa mangfoldige Farer. Det turde være forbundet med mindre Bekostning at see nogle Pige børn saaledes heldigen anbragte hos en

²³⁹ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 21

²⁴⁰ Bergens Stiftstidende 1840, nr. 21

²⁴¹ ibid

*samvittighedsfull Husmoder eller flere saadanne, end opforstrede i et eget Redningshus.*²⁴².

For guttene sin del håpet foreningen å kunne åpne en redningsanstalt etter samme mønster som i Christiania. Barneredningen skulle først og fremst gå ut på å styrke de eksisterende familiebåndene, eller opprette nye ”familiære” bånd hvis det ikke lot seg gjøre. For de barna som allerede var blitt ”fordærvede” var ”menneskeevnens medfølelse” likevel ikke nok ble det sagt:

*”det moralske Fordærvede Børns nærværende beklagelige Tilstand just består deri, at det selv som oftest ei seer, stundom ei engang selv ander den Afgrund av alslags Fordærvelse og Elendighed, hvortil det gaaer, at Forældre selv er fordærvede, ofte ei ville see deres Børn Fare, og at Foreldrene, der ere retskafne og hæderlige, men fattige, og de endog see den, dog ei kan redde deres forvildede Børn . Den alminnelige Skolegang vil heller ikke hjelpe stort, hvor flittig den enn bliver besøgt og hvor vel dets enkelte timer blir benyttet, thi Lediggang den øvrige Deel av dagen, det fordærvede ofte hemmelige Selskab af ældre og jevnaldrende Lærere i Last, tillige med de utallige Fristelser til Lovovertrædelser, der hyppigen i en større Bye tilbyde sig, tilintetgjør i det allerede fordærvede Sindelag de ædleste og beste Frø, som den beste Skole formaae at udsaae”*²⁴³.

Begrunnelsen for at byen burde opprette en egen redningsanstalt var at disse barna krevde ”en stor og forstandig Omsorg”²⁴⁴, og det ble derfor sådd tvil om at sognepresten kunne avgi tilstrekkelig vitnesbyrd om hvem som kunne være de rette fosterforeldrene med ”alle de personlige egenskaper og ytre forhold som her må komme i betraktning”. I en redningsanstalt derimot, ville selskapet eller dets direksjon ha den ”tilstrekkelige Magt til at vaage over Barnet så vel middelbart som umiddelbart”. Barnet ville kunne gis den fornødne undervisning og venne seg til et ”regelmessig, arbeidssomt og tarvelig Liv”, men fremfor alt ”avsøndre det fra alt, som før har, og fremdeles kan indvirke fordærvende paa dets Moralske og Religiøse Tilstand”²⁴⁵. Når en slik anstalt etter noen år hadde fått virke på barnets ”gjenfødelse”, så ville man ikke bare ha noenlunde sikker kunnskap om ”dets forskjellige tilbøyeligheter og Anlegg”, men man ville ha det i sin makt å kunne avgjøre om den unge burde bli lengre i anstalten, eller om han med

²⁴²Sitat fra forreningens årsberetning 1842. (Bergen Byarkiv)

²⁴³ Bergens Stiftstidende 1842,78

²⁴⁴ ibid

større letthet kunne settes ut til en husbonde, som fremdeles kunne innvirke ”forbedrene og styrkende på den Unges Sjæl efter hans særegne Natur”²⁴⁶. For å dekke utgiftene til redningsanstaltens virke, ble det foreslått å la utgiftene til et tukthusopphold som fattigvesenet ellers måtte betalte, bli overført til redningsselskapet²⁴⁷.

Den ”moderlige behandling” ble regnet som grunnleggende virkemiddel i oppdragelsessammenheng, men barnets alder, kjønn og oppførsel var likevel utslagsgivende for valg av kvinnelig eller mannlig oppdrager. For de minste barna; hvis ”venlig, aabne og uskyldige Børneansigter, i den Alder, da endnu ingen Lidenskaber har misdannende foretruffet dem”²⁴⁸, var den moderlige påvirkning ett uovertruffent alternativ uavhengig av barnets kjønn.²⁴⁹ Den milde moderlige behandlingen var en nødvendig betingelse for at barnets moralske karakter kunne avmerkes på kroppen. De litt eldre jentene ble ansett å være lettere å forme med moderlig omhu enn jevnaldrende gutter; ikke fordi de sannsynligvis ville tilbringe mye tid sammen med husmoren hjemme på gården de ble sendt til, men på grunn av deres ”blødere qvindelige Gemyt”.²⁵⁰ For de eldre mer ”fordærvede” guttene var den faderlige autoritet fremdeles å foretrekke, fortrinnsvis i en redningsanstalt.²⁵¹

I Bergens Stiftstidende får kommunen refs for at den ikke har maktet å sette i verk tiltak som kan stoppe betleriets utbredelse på en effektiv måte, og at den ikke ser verdien av forebyggende tiltak slik som barneasylet og bespisningsinnretning. Den frivillige innsatsen skulle virke ansporende og utløse kommunale midler på sikt, samtidig som den ville kunne forsterke kontrollen og tilsynet med de fattige som et kommunalt fattigvesen så seg tjent med. Asylinstitusjonen var ikke først og fremst et middel til å styrke allmuens skoleferdigheter, men skulle fungere som et redskap til å forme et fremtidig atferdsmønster hos den oppvoksende generasjonen av fattige arbeidere. På samme tid skulle den virke inn på foreldrenes holdning til arbeid og på oppdragergjerningen i sin helhet. Barneasylet, bespisninginnretningen, og den nye

²⁴⁵ ibid

²⁴⁶ ibid

²⁴⁷ ibid

²⁴⁸ Bergens Stiftstidende 1842, nr. 34

²⁴⁹ Undervisningen i Bergens Barneasyl ble likevel organisert med tanke på at guttene og jentenes hadde ulike behov for opplæring: jentene ble satt til lettere håndarbeid, mens guttene fikk grunnleggende lese og skriveundervisning tilpasset deres alder. Jf. Bergens Stiftstidende 1842. nr. 34

²⁵⁰ Redningforreningen satte en aldersgrense på 8-9 år for å oppta ett barn. Jf. Forreningens årsmeldinger de første årene (Bergen Byarkiv).

²⁵¹ Bestyrerposisjon i redningsanstaltene ble vanligvis besatt av en mann. Jf. Thuen (2002).

arbeidsanstalten kom til å operere innenfor det felt som ikke ble berørt av loven²⁵². Det var ikke lovbruddene, men en rekke atferdsmåter som ble slått ned på; foreldrenes ”unaturlige” væremåte, manglende ”moderglede”, uhøflighet, uakseptabel frimodighet osv. Møtet mellom filantropen og den fattige skulle ikke være av tilfeldig karakter; ”en magelig Tilfredstillelse av Medlidenhetsfølelsen”²⁵³, men vurderes ut fra den oppdragende virkning møtet ville ha på den trengende.

4.4. Oppsummering

I 1800 tallets standsamfunn skulle hver stand sørge for sine fattige. Eldre og syke fra embets- og borgerstanden fikk hjelp fra mange hold. De hadde gode muligheter til å bli pleiet i sine egne hjem, av slekt, venner eller tjenestefolk. De aller fleste legater byen rådde over, var forbeholdt trengende fra disse stendene. Håndverkslaugene hadde en viktig sosial funksjon. Dens patriarkiske struktur gav støtte til mestre under sykdom og alderdom. Håndverkstanden utgjorde et bo og arbeidsfelleskap, med opprykk og opplæring i en bestemt orden. Kjøpmenn hadde hushold som minnet om håndverkerne, de skulle sørge for løsarbeidere, sjøfolk og enkelte fattigunderstøttede. Ettersom stadig flere måtte inn til byene for å finne seg arbeid, ble det vanskelig å ta hånd om alle som av en eller annen grunn trengte hjelp. Den liberale økonomien bidro dessuten til at laugene mistet mye av sin makt og sine rettigheter²⁵⁴. Det var den uklare massen av fattige som fattigforordningen av 1755 først og fremst skulle gjelde; den del av befolkningen som var uten midler, uten sosiale bånd, en klasse som den nye økonomiske utviklingen hadde gjort til vagabond for en tid.

”Gatebarna” utgjorde en stadig større del av befolkningsmassen, og selv om de lenge hadde vært gjenstand for offentlig bekymring, var responsen nå farget av romantikkens ønske om å redde barn. Ved begynnelsen av det 19. århundre spredde det seg en allmenn oppfatning av hva man begynte å referere til som ”ungdomskriminalitet”²⁵⁵. Det som denne frykten ble assosiert med,

²⁵² Loven fra 1846 laget et skille mellom den ”frivillige” og den tvangsmessige delen av arbeidsanstalten, og gav følgende grunnlaget for innsettelse i den ”frivillige” delen av anstalten; ”*Mistanke om at Ørkesløshed eller Drukkenskap er tilstede, men hvor Politiet dog, ikke er fundet saa meget Vished, at samme har turdet indsætte dem i Tvangsarbeidsanstalten*”(Ulvlund 2002).

²⁵³ Bergens Stiftstidende, 1840, nr. 87

²⁵⁴ Håndverksloven av 1839 gav bestemmelser om at ingen nye laug skulle opprettes, og at eksisterende mestre skulle legges ned etter hvert som mestrene ble enig om det eller avgikk ved døden. Jf. Bergen Bys historie bind III (1982) s. 273)

²⁵⁵ Cunningham (1995:146)

var at disse barna hadde mistet alt som det som hadde blitt barns aksepterte karakteristika. Noe av dette var deres uavhengighet av voksne. De ble kjent som ”villdyr” eller ”gatearabere”, en benevnelse som stemplet dem som: ”dovne og uvillige til å ta mot ethvert stabilt arbeid eller imøtekomme noen former for forpliktelser”²⁵⁶. Gatebarnas frihet hadde fjernet ethvert spor av barndom, noe som kom tydelig fram i deres kroppsspråk ble det hevdet. Foucaults analyser viste at i løpet av det 18. århundre tenderte kriminaliteten mot å spesialisere seg, mot å bli et fag, og til dels bli utført av personer i samfunnets randsone, isolert i en fiendtlig befolkning²⁵⁷. I sine forklaringer på dette fenomenet, snur Foucault tradisjonell kriminalitetsteori på hodet. Det er ikke manglende integrasjon som skaper kriminalitet, men tvert imot; kravet om at individene underordner seg en bestemt samfunnsstruktur, skaper en særegen form for kriminalitet. En rekke konstituerende faktorer danner grunnlaget for og anledningen til en ny type lovovertrедelser: de nye rettsformene, de strenge reglene, kravene fra staten eller eiendomsbesitterne, eller arbeidsgiverne, og de mer nøyaktige metodene for bevoktning. Foucault hevder at på dette grunnlag kunne ”myten” om ”den barbariske samfunnsklasse” oppstå²⁵⁸. I lovgivernes tekster ble fokuset flyttet fra lovbruddet til forbryteren, og gav grunnlag for en ny type viten. Kriminalitet handlet ikke lengre om egeninteresse eller lidenskaper som er nedlagt i ethvert menneske, men om at forbryterne nesten utelukkende holdt til på samfunnsstogens nederste trinn. Det var det klare bruddet med samfunnsorden gjennom mangel på disiplin heller enn selve lovovertrедelsen som gav den offentlige forargelse næring; det udisiplinerte språket, frihetstrangen, sorgløsheten og utsvevelsene. Samfunnslivets strukturerte organisering tålte ikke omstreiferlivets uorden. Alle burde ha en fast stilling og en foresatt, tenke på sin framtid, og innta en plass i et hierarki. Når det gjaldt de omstreifende barna, var løsningen klar; ”utskuddet” måtte gjøres til et barn igjen. Unge forbrytere måtte behandles som barn, og de måtte plasseres i barndommens rette sted; i en familie. Dette var ikke bare en sentimental følelse for barnet som hadde mistet de verdier man forbandt med en ”barndom”, men også fordi man mente at dette tapet ville få en avgjørende betydning for vedkomnes framtid. En god barndom var den eneste garanti for et verdig voksenliv. Barndom ble forbundet med avhengighet og beskyttelse innenfor *familien*, eller i et substitutt for familien. De store interneringshusene som vokste fram i Europa i det 17. århundre, hadde i oppgave å nøytralisere farer; fiksere grupper av befolkningen som ikke kunne gjøre nytte for seg eller skape uro, eller motvirke ulempene ved altfor store menneskeansamlinger. Befolkningsperspektivet gjorde at disiplinen nå kom til å skifte funksjon.

²⁵⁶ *ibid*

²⁵⁷ Foucault 2001:245) ”*Overvåkning og straff*”

²⁵⁸ Foucault (2001:244) ”*Overvåkning og straff*”

Den fikk spille en positiv rolle, ved om mulig øke individenes nytte. Foucault sier det slik: ”Forbedringsteknikkene og kriminaliteten som kategori dukker opp sammen og i forlengelsen av hverandre”²⁵⁹.

Asylet og redningsanstalten ble profilert som ”milde stiftelser”. Den moralske redningen skulle bestå i oppdragelse, ikke straff. De filantropiske foreningene ble holdt utenfor organiseringen av de ”strengere” interneringshusene, men skapte stiftelser med samme formål som arbeidsanstaltene; de skulle forhindre lediggang.

De milde institusjonene kunne ikke fremstå som ett legitimt alternativ uten at de kunne støtte seg til strengere former for kontroll og sanksjonering. Foucault brukte begrepet ”det fengselsaktige”²⁶⁰, for å vise hvordan ulike straffe- og bevoktningsmekanismer spredte seg til en rekke institusjoner i løpet av 1800 tallet. Fra de ubetydelige avvik kunne sanksjonene bli stadig strengere. Det var ikke lengre synden eller anslaget mot allmenne oppfatninger om rett og galt som virket opprørende eller truende, men ufornuften, avviket og anomalien. ”Kongens motstander, og samfunnets fiende er blitt forvandlet til avvikerer som på forskjellig vis medfører fare for uorden, forbrytelse og galskap”²⁶¹. Som vi ser ble det trukket klare forbindelseslinjer mellom barnasylet på den ene siden og tvangsarbeidsanstalten på den andre; fra ”tilsyns eller oppdragelses” -institusjoner som hadde som formål at man skulle unngå de mer strengere anstalter, og til de mer rendyrkede som skulle ha en avskrekkende funksjon slik at man lettere tilpasser seg de førstnevnte. Den ”milde” anstaltens historiske ankomst kunne derfor fungere som en legitimering av strengere kontroll og tvangstiltak fra offentlige myndigheter. Ved å la barneasylet fremstå som ”tilbud” eller ”valg”, og alternativene som uønskede ”tvangsmidler”, underkommuniseres det førstnevnte tiltaks tvingende karakter.

Med det nye industrisamfunnets sosial struktur ble det søkt etter kompensierende maktmekanismer rettet mot individene. Foucault bruker skipsmetaforen²⁶² for å illustrere den nye styringskunsten som etter hvert skulle erstatte standsamfunnets personlige avhengighetsbånd. Å styre et skip, betyr selvsagt å ta kommandoen over sjømennene, men for å nå fram til sikker havn kreves det noe langt mer. Sjømennene må kunne samarbeide og navigere, ta hensyn til værforhold og beskytte lasten. Styring av et skip handler om å skape nødvendige og sammensatte forbindelser mellom sjømennene og det fartøyet de skal ta vare på. Det

²⁵⁹ Foucault (2001:227) ”Overvåkning og straff”

²⁶⁰ Foucault (2001, kap.III) ”Overvåkning og straff”

²⁶¹ Foucault (2001:266) ”Overvåkning og straff.”

²⁶² Foucault (2002:52)

grunnleggende for menneskers styring av mennesker er nettopp komplekset av mennesker og ting, der territoriet er bare en av variablene det dreier seg om. Foucault hevder at den nye styringskunsten hentet sine ressurser fra i den tidlige kristendommens ideer om hyrdemakt²⁶³. Den type undersøkelsesteknikker som filantropene kom til å utvikle skapte en helt spesiell form kunnskapssystem og maktstruktur: mellom total lydighet, selvbevissthet og skriftemålet for en annen²⁶⁴. Dette vil bli belyst nærmere i kapittelet om ”filantropen og barnet”. Poenget her er at kristendommens ideer om ”hyrdemakt”, lot seg lett forene med den nye styringskunstens politisk- økonomiske aspirasjoner om å involvere seg i og dra nytte av nær sagt alle sider ved menneskelivets eksistens. Et tett samarbeid mellom fattigvesenet og de frivillige skulle sikre at felles målsetning ble nådd: bedre kjennskap til behovet ved å innhente mest mulig opplysninger om de trengende, og en bedre tilpassing av hjelpen med utgangspunkt i opplysninger som ble innhentet. Fattighjelpen skulle innrettes mot det enkelte individets behov; den ”*sande Godhet*” var å finne sin ”*gjenstands sande Gavn*”²⁶⁵. En styrking av fattigvesenets innsats var ikke i konflikt med den fattigforsørgelsesforeningens og barneasylforkjempernes målsettinger, de frivilliges bidrag ble presentert som en hjelpende hånd som dro i samme retning.

Den økonomiske liberalismen ga privatlivet høy verdi. Privatlivet ble både beskyttet og organisert, men først og fremst skulle det utgjøre et referansepunkt for atferdsformene og en målestokk å vurdere dem etter. Barneasylet skulle på mange måter representere samfunnsmoralens store kontinuum. Den borgerlige familiens verdier fikk herske i barneasylet. Som vi skal se i neste kapittel innebar den moralske behandling at barnet måtte tvinges til å situere seg selv sosialt i forhold til religionens Gud, og i forhold til asyl- ”moderen”. De moralske synteser skulle tre i kraft gjennom konkrete handlinger ikke formaning. For å konstituere seg selv som etisk subjekt for sine egne handlinger krevdes det noe mer enn gode gjerninger. Dette etiske regimet påkalte en intensivering av selvforholdet. De selvforholdspraksisene som barneredningsdiskursen satte i spill, innebar at relasjonene ble realisert gjennom det herredømmet man utøver overfor seg selv. Velgjerninger skulle utløses som en viljessak ikke som følge av en religiøs plikt. Velgjerningen skulle ses på som et fritt og forsettelig valg basert på dømmekraft og fornuft. Det var forholdet mellom en selv og den praktiske virksomheten som konstituerte en selv som moralsk subjekt. Det måtte først og fremst

²⁶³ Foucault(2002:92) ”Forelesninger om regjering og styringskunst”

²⁶⁴ ibid

²⁶⁵ Bergens Stiftstidende, 1840, nr.87

være en personlig handling. De ulike praksisene og teknikker som asylinstitusjonen tok i bruk var organisert med sikte på at barnet skulle ta seg selv som subjekt på alvor ved å forholde seg til de praksisene som institusjonen iscenesatte. Det var menneskenes væremåte som fornuftige vesener og ikke ens statusmessige kvalifikasjoner som skulle ligge til grunn for og bestemme over forholdet mellom styrer og styrte. Filantropiens barnreddende virksomheter gav den borgerlige moral fornyet status, en status som organiserte det erkjennelsesmessige forholdet mellom fornuft og ufornuft. Forholdet mellom voksne og barn ble ikke lengre strukturert med utgangspunkt i en lærlingkontrakt, men som et forhold mellom fornuftige og ufornuftige individer. Oppdragelsen skulle ikke først og fremst ta hensyn til barnets fremtidig yrke eller sosial posisjon. Oppdragelsens siktemål skulle være å anlegge en ”barnlig karakter” ved hjelp av den ”moderlige hånd”. Oppdragelsen skulle med andre ord tjene et moralsk formål. Neste kapittel vil være en nærmere analyse av den moralske behandling slik den ble presentert i asyltidsskriftet.

5. Filantropen og barnet

Den religiøse formaning om enkeltindividets moralske plikter og trussel om korporativ straff ved arbeidsnekting hadde ikke vært et tilstrekkelig middel i kampen mot omstreiferlivets gunst. 1800 tallets reformivrige tilhengere hadde sett at ”gatebarnets” redning forutsatte at det helt eller delvis måtte rykkes ut av dets omgivelser. Barnets svake karakter ble bare en oppmuntring til synd, og måtte derfor i størst mulig grad skjermes fra alt som kunne ha en uheldig innflytelse på den. Bare da kunne man ha muligheter til å innvirke på barnets moralske dannelse. Den sosiale forflyttingen skulle ta form av en tilbaketrekning fra den sosiale verden, til naturen og dens umiddelbare sannhet. De moralske teser skulle settes i kraft ved en organisering av hverdagslivet, bestyrerinnen og hennes medhjelpers oppførsel. Idealet var en ”*huuslig Familiekreds, hvori de kunne finne sig hjemme og idelig pleies og paavirkes, mer ved huusligt arbeide og den daglige Leveorden end ved Lærdom, og hvor de kunne være i en bestemt Afsondring fra den ytre Verden*”²⁶⁶. I de rådene som ble formidlet i Asyl og Skoletidende, var det særlig tre momenter som man måtte ta hensyn til ut fra et dannelsesperspektiv; lidenskapens bevegelser, tilværelsens forestillinger og opptatthet av nytten. Like lite som kroppen burde løpe løpsk uten forbindelse med et begjær i sjelen, måtte ikke sjelen overskride det som kroppen

²⁶⁶ Asyl og Skoletidende, 1841, nr. 6

krever og behovene dikterer. Kroppen og sjelens bevegelser måtte samordnes og tilpasses på en så nøyaktig måte som mulig. Oppførselen skulle ta utgangspunkt i naturens lov, heller enn sosial status. Slik dyr følger kroppens behov i sin kjønnslige livsførsel, men aldri noe mer og aldri noe annet, - burde sjelens begjær underordne seg kroppens naturlige behov. Oppdragelsens kunst skulle bestå i “å følge Naturen, vite og adlyde dens Love”²⁶⁷. Kroppen måtte med andre ord underlegges et moralsk regime.

5.1. Tilbakevendingen

Den naturlige oppdragelse var grunnfestet i en sivilisasjonskritikk. Rousseau og flere av hans samtidige så at opplysningstidens tanker om menneskehetens utvikling og fremskritt, basert på fornuftens frigjøring, toleranse og likhet hadde sine begrensninger. Det var ikke nødvendigvis samsvar mellom vitenskap og moral, mellom kunst og personlig dannelse, mellom vitenskaplig og økonomisk fremskritt - og et bedre samfunn. Rousseau mente at bak borgerstandens høflige fraser skjulte det seg mistenksomhet og misunnelse, frykt, hat og forræderi²⁶⁸. I den grad vitenskaper og kunstarter hadde nådd det fullkomne, var menneskets sjeler likevel blitt korrumperte mente han. Denne kritikken ble fulgt opp i Asyl og Skoletidende, der det ble påstått at; ”*Det er at foretrekke det vilde liv for det selskabelige i civiliserede Nationer*”²⁶⁹. De ”ville” som ikke hadde annen læremester enn naturen, stod jo mye sterkere utrustet både fysisk og moralsk sett; ”*og vi vide jo, at skarpe Sandser, hurtige bevegelser, hærdet Legeme og kraftfuldt Constitusjon, ja Udholdenhet i alle Besværligheder, hunger tørst og Arbeide, overganger disse de civiliserte Nationer.*”²⁷⁰.

Rousseaus terapeutiske credo var likevel ikke en tilbakevending til det i naturen som skriver seg fra lidenskapen og dets opprivende krefter. Han så at innbillingskraft var moralsk viktig og hadde ett enormt mellommenneskelig potensial; “Den som ikke forestiller seg noe, er bare seg selv bevisst; han er isolert blant mennesker”²⁷¹. Likevel var det nettopp innbillingskraftens enorme fruktbarhet og kraft som hadde brakt mennesket lengst bort fra dets tilhørighet til naturen. Bare naturen og dens umiddelbare verdier hadde makt nok til motstå lidenskapens opprivende krefter. Når menneskets sinn ble fylt av milde følelser og glede over virkelighetens umiddelbare nærvær, ville de kunstige verdiene bli overflødig. Naturen, som den konkrete form for det

²⁶⁷ AST nr. 3-4 1841

²⁶⁸ Rousseau (2001)

²⁶⁹ AST nr. 5, 1842

²⁷⁰ ibid

umiddelbare, forutsatte en utelukkelse av begjærets voldsomhet og fantasiens innbilte gleder. Mennesker som levde i pakt med naturen stod for det 19. århundre som idealet; bondens innhøsting av sin avling, måten han dyrket jorden på og sådde nye frø ble brukt som metaforer i filantropenes dannelsesprosjekt. Barnet skulle føres inn i en verden fullstendig omsluttet av visdom og måtehold. Tilbakevendingen skjedde ved at det på nesten umerkelig vis ble bundet til et system av naturlige forpliktelser, nesten som om det skjedde i det indre. Tilbakevendingen skulle ikke innebære en mekanisk tilpassing til ytre krav, men bli båret fram av en kraft som gav seg til kjenne ved “*det frie uttrykk*” fremkalt av “*den indre Trang*”.²⁷²

5.2. Filtrering av forestillingene

*“Det sanselige Preg af reeen og fromt hjerte, eller af en ophøyet og kraftig Vilje, vil i en alder hvor alt lettere oppøves ved Anskuelse enn ved begrebsevne, ofte gjøre et dypere Indtrykk end den forstandige Lære”.*²⁷³

Asyltilhengerne var nøye med å understreke at barneasylet skulle gi en begrenset form for undervisning. Det rendyrkede moralske fellesskapet skulle være institusjonens absolutte kjennetegn, dessuten var det vanskelig å gi en tilpasset undervisning til de aller minste ble det sagt. Anskuelsesundervisningen var det mest foretrukne pedagogiske virkemiddelet i barneasylet, og fikk mange nye tilhengere. Målet var å frembringe barnets moralfølelse ved bruk av eksempelets makt. Forbilledlige fortellinger, sanger og ritualer skulle gjentas så ofte som mulig. Asyldireksjonen var nøye med å velge ut oppbyggelige sanger og fortellinger som kunne brukes i undervisningssammenheng. Lærerne måtte søke direksjonen først hvis de hadde ideer om å ta i bruk nytt undervisningsstoff. Wilderspin rådet småbarnskolelærerne til å unngå bøker og tunge læresetninger. Barna skulle stimuleres til å tenke selv, undersøke, sammenligne og bedømme²⁷⁴. I stedet for å bruke lærebøker, foreslo Wilderspin at bilder med passende motiver ble hengt opp på veggene, for dermed å gi inspirasjon til samtale. Læreren kunne vise fram bruksgjenstander og sende dem rundt slik at barna selv fikk holde og kjenne på de ulike tingene. Det fortellende og eksempelvis ville være det beste middel for varig inntrykk.

²⁷¹ Rousseau (2001, side XXII)

²⁷² AST nr. 7, 1842

²⁷³ AST nr. 8, 1843

²⁷⁴ AST nr. 3-4. 1842

Barneasyltilhengerne var opptatt av at barnet skulle skjermes for alt det stygge som gaten representerte. I følge klassisismens tenkning er synet av det onde en lidelse for enhver følsom sjel, og opprinnelsen til alle skjebnesvangre og sterke lidenskaper²⁷⁵. Legene hadde lenge vært mistroisk til ”forestillingsbildene” og oppfordret til å avholde seg fra skuespill, tanker og minner som kunne vekke kjønnslig begjær. Man forestilte seg at bildene ville innprente seg i sjelen, forbli der og dukke opp på ugunstige måter²⁷⁶. Asyls uteområde skulle være prydet med blomster og frukttrær. Vakre omgivelser ville ha en positiv innvirkning på barnets sjelelige dannelse ble det sagt. Det skulle lære å nyte og forstå ”naturens” umiddelbare skjønnhet og ordnede struktur, men uten at det fremkalte et begjær om å eie noe. ”*Det vil gi læreren anledning til å vende barnas blikk mot alle tings opphav og søke aktelse for eiendom og rettskaffenhet. Barna må ikke få plukke blomster eller epler, men oppøves til å betrakte det hele som hellig og uantastelig*”²⁷⁷.

Metoden fulgte et strengt økonomisk prinsipp. Fortellingene skulle virke belærende; være en lignelse som hadde overføringsverdi til det virkelige liv. Barna skulle kunne velge den riktige veg i livet ved at kartet med de oppmerkede ruter var prentet inn i hukommelsen fra den tidligste barndom. Loven skulle bare ikke huskes, den måtte være billedlig og pratsom. Konsekvensen ved ulike handlingsvalg måtte alltid være synlig i minnet. Barneasylet skulle fungere som en skueplass for dyd og avstraffelse; lignelsene skulle tjene som eksempel til etterfølgelse eller virke avskrekkende; ”*slik at de onde fristelser til det motsatte tape deres Makt i deres efterligning*”²⁷⁸. Ved å begynne tidlig ville erfaring kunne sette seg; fordeler og ulemper ved ulike handlingsvalg ville være innprentet i tankemønster, noe som igjen gav mindre rom for samvittighetsnag. Dette spillet som gjaldt frembringelse av ulike forestillinger, skulle ikke først og fremst ramme det uskikkelige barnet, men var siktet mot alle de andre, på alle potensielle opprørske barn. Hensikten var at disse tegnhindringer sakte men sikkert skulle bli en del av det forsømte barnets forestillingsverden, bli godtatt og videreformidlet av alle, bli en del av hverdagspråket, og således bevirke at enhver forbyr seg selv å gjøre straffbare handlinger.

Ved å påvirke forestillingene kunne man spille ulike krefter ut mot hverandre; ved å iverksette tegnhindringer vil barnet motstå fristelser som ikke er forbundet med noe godt eller nyttig.

²⁷⁵ Foucault (2000) ”*Galskapens historie*”

²⁷⁶ Foucault (2002) ”*Seksualitetens historie III, omsorgen for seg selv*”

²⁷⁷ Asyl og Skoletidende, 1842, nr. 3-4

Kjernen i den legemlige tortur hadde vært å gjenopprette herredømme ved å spre frykt: bildet av den brennemerke kropp skulle skape kollektiv forferdelse. Det vesentlige med den korrigerende behandling, er at moralen iscenesetter resonnementene og de tydbare tegn som resulterer i en kollektiv styrkning av båndet mellom forestillingen av om lovbruddet og forestillingen om konsekvensene av lovbruddet.²⁷⁹ Avstraffelsen skal ikke spre skrekkvirkninger, men være lett tilgjengelig tekst; som en åpen bok som alltid vil kunne leses. Ved at forestillingen om en ugjerning fremkaller tegnet på straff, unngår man også det ubehagelige ved å måtte straffe. Forbrytelsens moralske effekt øker, og det blir mindre nødvendig å straffe. For å motvirke at gatebarnas ugjerninger ble forherliget, måtte forbrytelsen fremtre som en ulykke og lovbrysteren som en fiende som på nytt hadde lært å bli et samfunnsnyttig individ. Forestillingen om ugjerningen og straffen på den ene siden og kjærligheten til lovene og fedrelandet på den annen skulle innprentes i sinnet og dermed forebygge ugunstige handlinger: *“Barndommens første følelser forblir uutslettelig i Gemyttet og er ofte avgjørende paa vor Tænkemåte hele livet”*²⁸⁰ ble det sagt.

Ved å virke inn på forestillingene oppnår man flere ting, man unngår at impulsiviteten tar overhånd eller at handlingsvalg blir tilfeldig, ikke fordi avgjørelsene tas på bakgrunn av en fornuftsmessig overbevisning, men fordi et fastlagt tanke- og handlingsmønster får dominere. Forestillingene filtreres og blir gjenstand for en smaksdom; en type ”nytte- estetikk” som samtidig bekrefter kategoriens dikotome status. Dette kom tydelig til uttrykk i Asyltidsskriftet. Anskuelsesundervisningen skulle lære barnet å skille mellom; *“prektige men lite hensiktsmessige eller smakløse klær, møbler osv. på den ene siden og simple hensiktsmessige og smakfulle ting på den andre. Det må lære at nyte Natur og kunst, skjønt må samme tid som det lærer at unnvære dets besittelse, hvor den er overflødig eller uoppnåelig, overdådig, eller besværlig, farlig eller skadelig”*²⁸¹.

Den moralske forbedring skulle innvirke på forestillingene; individets interesser og begjær samt fordeler og ulemper ved ulike handlemåter. I den grad straffen virker på kroppen, skjer det bare i den grad den er gjenstand for forestillingsevnen. Oppdragelsen skulle ikke bestå i å formane om rett og galt. Barnet måtte selv få erfare forskjellen. På denne måten ville man se en forandring

²⁷⁸ AST nr. 3-4 1842

²⁷⁹ Foucault (2001:101) ”Overvåkning og straff”

²⁸⁰ AST 1842 nr. 7

²⁸¹ AST 1843 nr. 8

hos barnet; ikke som følge av ytre krav, men ved at institusjonens normer og lover gradvis ble internalisert;

“I førstningen er dette et Værk af Sympatie og Efterlignelse, siden blir det en bestemt Grundsetning for Barnet. Således overvinder lidt efter lidt den naturlige Gjenstridighed og hang til Ulydighed mod givne Befalinger. I førstningen vil Barnet sitte eller stå opp, tale eller tie stille, alene fordi de andre Børn gjør saaledes; nu efterhånden vil de innse Grunden dertil. De vil forstå hvorfor det må sidde, stå op, tale eller tie stille. Det vil dømme for sig selv, at Ting er Uret fordi den er forbudet, en ande er Ret, fordi det var befalet saaledes, eller fordi det Ene gjør det lykkelig og det Andet ulykkelig”²⁸²

Det var viktig at tilfeldige hendelser ble gjort til samtaleemne. På den måte ville moralfølelsen utbres. Barna ville få erfare gleden i det moralske samholdet og samtidig kunne utpeke sine fiender. Asyltidsskriftet kunne gi mange eksempler på hvordan dette kunne settes ut i praksis. Bestyrerinnen og hennes medhjelpere skulle ikke gripe forstyrrende inn, men helst la barna ordne opp seg i mellom. Den beste måten å utvikle den moralske følelse hos barnet, var å la den bli utløst av jevnaldres misbilligelse eller aktelse; ”*Thi Børn ere Børns beste lærere, og den raae Tone falder snart bort når en bedre kommer til at prævalere*”²⁸³.

Asyltidsskriftet ga mulighet til å utveksle erfaringer og spre kunnskap fra land som hadde lang erfaring med anstaltsvirksomhet. På den måten virket fortellingene også anskuende for uerfarne institusjonsledere. En av fortellingene som ble fyldig presentert, var hentet fra den tyske anstalten Das Raue Haus²⁸⁴. En gutt som der var blitt grepet i et forsøk på å rømme fra anstalten ble raskt innhentet. Som vanlig var, ble de eldste barna straks pålagt å bedømme rømlingens straff. Bestyreren gav guttene litt betenkningstid, og han syntes at de kom fram til en riktignok streng men gjennomtenkt avstraffelse. Men da en som selv hadde begått noe enda verre, begynte å be for ham, fulgte alle de andre etter. I stedet for straff ble han til sin forundring, som om intet var hendt, sendt av gårde for å gjøre et ærend på egenhånd. Hendelsen hadde gjort et slikt uutslettelig inntrykk på den ulydige gutten blir vi fortalt, at han siden den tid aldri kom til å misbruke sin frihet. Det hører også med til historien at gutten senere tok til tårer hver gang han

²⁸² AST nr. 3-4 1842

²⁸³ Bergens Stiftstidende nr. 8, 1840

²⁸⁴ AST 1842 nr. 15

hørte barna øve på juleviser, fordi det minnet ham om hendelsen. Bestyreren kunne konkludere med at *“de aller glædeligste Inflydelse havde denne Tildragelse på Angjældende selv”*.

I stedet for straff fikk barnet fornyet tillitt, eller slik framstilte i alle fall bestyreren det. Rømningsforsøket ga ingen ny frihet, men resulterte i en erkjennelse av isolasjonens truende nærvær. Gutten ble verken møtt med tvang eller sarkasme, men ble berørt av ensomhetens grenser. Synet av fellesskapets lykkelige samvær minnet ham om hendelsens ydmykende dom. Etter hendelsen gjenopptar gutten samværet med de andre barna. Erfaringene hadde gitt ham en lærepenge; en motivasjon til å vende tilbake til fornuftige og sannere ideer.

Anskuelsesøvelsene skulle innvirke på barnets tilbøyeligheter. Det skulle svekke det begjær som gjør forbrytelsen forlokkende, styrke det i menneskesinnet som får straffen til å virke skremmende- slik at forestillingen om straffen og dens ubehag blir mer intens enn forestillingen om forbrytelsen og dens gleder. Det gjelder å manipulere de stridende interesser i menneskesinnet, forestillingen om disse interesser og disse forestillingers styrke. Det gjelder å gi ny kraft til en gagnlig moralsk interesse, hvis svekkelse forbrytelsen jo er et bevis på. Fristelsen til lediggang og tiggeri kunne derfor ikke møtes med en passiviserende internering. Mot en slett lidenskap setter man en god vane. For å forhindre at omstreiferlivets gunst og de forbrytelser dette ville medføre skulle virke forlokkende, måtte barnet få erfare den ”familiære” gleden og fellesskapsfølelsen som nyttige og gagnlige aktiviteter kunne gi.

*“De ældre bringe ham en ny kledning; See! Det have Dine Brødre gjort; de have elsket Dig, førend de saae Dig. Det første Maaltid, som bydes ham i kjærlighetens bolig have hans søstre tillavede. Saaledes træder Barnet i Forbund med Anstalten, hvis Liv paa den Maade uimotstaaelig lære ham, hvad godhet og kjærlighed er.”*²⁸⁵

Behandlingen skulle fungere i et omvendt tidsperspektiv; ikke ved å vise tilbake på en forbrytelse som man ønsker å utslette, men ved å forhindre at den begås. Den skulle virke fremtidsrettet; sette en stopper for gjentagelse og forvandle en aktuell eller potensiell forbryter.

5.3. Forbrytelse og straff

²⁸⁵ AST 1842 nr. 17

Vekselundervisningen var en annen læringsmetode som også var utbredt i barneasylene. Den dro blant annet nytte av sosial anerkjennelse som motivasjonskraft. At behovet for respons fra andre ikke bare er en kunstig teknikk, men noe som er nedlagt i menneskets natur blir understreket i tidsskriftet; ”*Naturen viser sin hensigt ved at Menneskelig Opdragelse skal understøtte dem, i at danne Mennesker, gjennom deres medfødte hang til efterlignelse*”²⁸⁶. De to britene Andrew Bell og Joseph Lancaster, hadde utviklet en undervisningsmetode som systematisk benyttet dette prinsippet. Tanken var ”*at det ene barn er det andets Leder og Lærer*”. Metoden hadde vært kjent i Norge i en ti års tid, og det hadde vært enkelte spredte forsøk på å anvende den i allmueskolen²⁸⁷. Bell og Lancasters skoler var fundert på vekselundervisningsprinsippet, og den var ikke bare velegnet til å undervise en stor barnegruppe med minimale ressurser, den dannet til sammen et helt apparat for bevoktning og relasjonell maktutøvelse. Et av prinsippene den satte i system var gradering av ære. De flinkeste av barna ble valgt ut til å være bihjelpere. Deres oppgave kunne være å stå for deler av undervisningen, hente fram nødvendig utstyr, og passe på at de andre barna oppførte seg bra og fulgte anvisningene. Biskop Neumanns beskrivelse av et av sine besøk i Bergens Barneasyl, viser at metoden kunne tilpasses selv de minste barna;

“Jeg fant 102 Børn forsamlede, alle beskæftigede, alle livlige. I Drengbørnenes Værelse saae jeg en Læsesirkel, hvor en Dreng på 4 – 5 Aar forestod som Bihjælper, med mænge Graviditet og Anstand, Læseøvelsene, og fandt Meget Lærevillighed hos sine jevnaldrende kamerater”²⁸⁸.

Bihjelperen ble jevnlig skiftet ut, slik at denne ikke selv ble hindret i sin egen fremdrift. Barna skulle hele tiden kunne konkurrere om å inneha den ærefulle oppgaven, og dermed satte den et konstant press på barna til å innordne seg, være oppmerksomme og føyelige. I stedet for å straffe barna for deres feil, skulle de oppmuntres med ros, opprykk, eller ting som kunne symbolisere ære for eksempel ved at de ble gitt litt finere klær enn de andre.

Det er viktig å merke seg at de disiplinære straffer har en helt annen funksjon og virkemåte enn det man forbinder med legemlige straffer. ”*Det gjelder på samme tid å gjøre den minste bit av*

²⁸⁶ AST 1842 nr. 5

²⁸⁷ Den aller første studiereise i sakens anledning ble foretatt av ”en person ved navn Sølling” i 1814. På bakgrunn av Søllings erfaring ble biskopen i Telemark anmodet av Norges regent, Cristian Frederik, om å prøve metoden i Larvik (Yormeland 1956), ref. i Thuen 2002 s.406).

oppførselen tilgjengelig for straff, og gi det disiplinære apparat en straffende funksjon"²⁸⁹.

Forbedringen av individet tar sikte på å skape et altomfattende nett av relasjoner som definerer straffbare og straffende handlinger. *"Ved ordet avstraffelse må man forstå alt som kan få barnet til å kjenne at det har gjort noe galt, alt som er i stand til å ydmyke dem og gjøre dem usikre: en viss kulde, en viss likegyldighet, en krenkelse, en avsettelse"*.²⁹⁰ Avansementsystemet gjør det mulig å stige i gradene eller oppnå bedre plassering. Sanksjonen skaper orden og fungerer hergjennom som straff. Ett av prinsippene som ligger i bunn er sammenligning; ikke av individenes handlinger men individene selv, deres natur, deres muligheter, nivå og verdi. Ved å sanksjonere handlingene nøyaktig, bedømmes individene slik de "virkelig" er, slik fungerer det disiplinære straffesystemet som en kilde til kunnskap om individene.

Systemet blir holdt oppe av uoverstigelige asymmetriske relasjoner; voksne overvåker barn, dannede eller skolerte kvinner overvåker mindre dannede og skolerte kvinner, flinke barn blir satt til å overvåke mindre flinke barn osv. Sanksjonen slår ikke ned på de formelle lovbruddene, men straffer heller alt som kan utfordre konformitetens strukturerte orden; tidsforsømmelser, uoppmerksomhet, mangel på iver, uvanlige bevegelser, urenslighet, ubluferdighet, uhøflighet osv. Barnet begår en "feil" hver gang det ikke når opp til det forventede nivå. Avvik i form av manglende ferdigheter korrigeres med intensive øvelser. *"Å straffe en person er å eksersere ham"*²⁹¹ Den orden disiplinærstraffen skal opprettholde respekten for, er ikke en orden som er definert i et universelt lovverk (for eksempel Guds ufravikelige bud) eller en orden fastsatt av en formell domstol. Det er en "konstruert" orden; fastsatt i forskrifter (for eksempel ett bestemt tidspunkt for frokost) eller prosedyre (for eksempel fastlagt rutine for morgenstell). Det er også en orden som defineres med observerbare prosesser; øvelsens etapper, ferdighetsnivået, utviklingstrinnet henviser alle til en regelmessighet som også er en norm. Asyltilhengerne la vekt på at barna ikke måtte lære noe som var for vanskelig for dem, eller som krevde mer anstrengelser enn hva kroppen naturlig kunne tåle. De normative sanksjonene henviste således både til "lovene" og til naturen. Straffens funksjon var å redusere avvikene, den skulle først og fremst være en korreksjon.

Eksersisen eller øvelsen som metode (for eksempel i form av vaner eller ritualer som innøves) skaper et helt spesielt forhold mellom den som vokter og den som bevoktes, i dette tilfellet mellom oppdrageren og den som oppdras. Teknikkene den tar i bruk kan synes helt uskyldige,

²⁸⁸ Bergens Stiftstidende nr. 34, 1842

²⁸⁹ Foucault (2001:162) "Overvåking og straff"

²⁹⁰ Foucault (2001:162) "Overvåking og straff"

²⁹¹ Foucault (2001:163) "Overvåking og straff"

det er snakk om ørsmå virkemidler; oppdeling av tiden i stadig mindre enheter og som knyttes ”nyttige” aktiviteter samt gitte kriterier for måloppnåelse (ikke nødvendigvis i form av konkrete ferdigheter, men som tegn på ønskelig atferd). Formålet er ikke er å skape et sluttprodukt i form av ett eksamensbevis, en lærlingkontrakt eller lignende, men å produsere mennesker hvis automatiserte atferdsrepertoar gjør at det opptrer i tråd med en gitte kriterier som kommer til uttrykk i dagsplanen (for eksempel at barnet møter opp til en bestemt tid, vasker hender før måltid osv), eller i form av innøvde gester som blir nøye observert i en samhandlingssituasjon (venter på tur, takker for maten, svarer høflig) osv. Metoden definerer sine egne regler, sine teknikker og form for kunnskap. Den kan selv fast sette sine normer (f. eks god hygiene eller pro-sosiale ferdigheter) og ta stilling til resultater. Den fungerer som et særskilt straffeapparat ved å oppheve skille mellom den rettlige instans som avgjør skyldspørsmålet og den myndighet som iverksetter straffen. På den ene siden vil den ikke oppfattes som visse menneskers makt over andre, men som en umiddelbar reaksjon fra alle vis-à-vis enhver (den henviser ikke til guddommelige påbud eller juridiske lover, men tar gjerne utgangspunkt i generelle dyder eller ”allmenne sosiale normer”). På den andre side en kompakt myndighet; en nøye kontroll over den ”innsattes” kropp og tid, en innramming av hans gester og øvrig atferd ved et system av autoritet og kunnskap, en samordnet behandling av individet, med en individuell forbedring for øye, en autonom myndighet som isoleres like mye fra samfunnsstrukturen for øvrig, som fra det egentlige rettsvesen²⁹². Det er snakk om et totalt herredømme; ingen tredjemann kan gripe forstyrrende inn, og den som oppdras blir fullstendig omsluttet av dette herredømme Det var ikke lengre kongens fiender som 1800 tallets straffemyndighet ville ramme, men det brede lags lovstridige virksomhet. Dette kunne lettes nås ved å la straffemyndigheten spille en allmenn sosial funksjon, enten i et asyl, forbedringsanstalt eller som en intensivert kontroll av allmuens barneoppdragelse og levevaner.

Organiseringen av sykehuset som et ”eksaminasjonsapparat” dannet vilkårene for den erkjennelsesteoretiske forvandling av legevitenenskapen mot slutten av det 18. århundre. Visittitualene ble mer regelmessig, nøyaktig og omfattende. Hospitalet var ikke bare et sted man ytte bistand, men i stadig større grad et sted hvor kunnskap oppstår og samles. – Ikke ved at det henvises til de store forfatterne, men ved at kunnskapen henviser til et felt som hele tiden lar seg eksaminere. Overført til undervisning- og oppdragelsesanstaltene, gjorde en slik type viten det mulig for læreren å samle inn systematiske kunnskaper om sine elever mens han underviser

²⁹² Foucault (2001:155) ”Overvåkning og straff”

dem. Som vi ser blir bevoktningen en særskilt arbeidsoppgave som integreres i selve læreprosessen, en teknikk som manifesterer underkuelsen av dem som oppfattes som objekter, og objektgjøringen av dem som underkues. I de store manufakturhusene øvet inspektøren en ytre kontroll som bestod i å påse at reglementet ble etterfulgt. I asylene dreide det seg mer om en intens og vedvarende kontroll av barnets legemlige og sjelelige fremtoning. Det var ikke først og fremst deres formelle kunnskaper som skulle testes, men deres ferdigheter, deres håndlag, tempo, iver og oppførsel. Det var dessuten ikke bare barna som ble overvåket, vokterne ble satt til å overvåke hverandre. Foucault hevder at bevoktningens funksjon er blitt noe langt mer enn det som kunne ligne husherrens kontroll over tjenestefolket. Siden slutten av det 18. århundre er den blitt en særegen funksjon og en integrert del av oppdragelsens kunst²⁹³. Med andre ord en metode som innebærer et helt kunnskapsområde og en form for makt

5.4. Oppvåkningen

Den moralske transformasjonen ble gjerne beskrevet som en oppvåkning. I barneasylet skulle undervisningen begrenses til; ”*de legemlige og aandelige Kræfters Opvækkelse til liv og Virksomhet*”²⁹⁴. Klassisismen tegnet vrangforestillingen som det sovende menneskets drøm²⁹⁵. I følge dette resonnementet, skulle den ”forvildede” rives ut av denne halvsøvnen, og kalles tilbake fra denne drømmetilstand med dens forestillinger og til en virkelig våken tilstand, hvor drømmen viker plass for persepsjonens objekter. En slik villfarelse ville bare oppløses i lyset av en ubestridelig sannhet; en visdom slik man ville finne den i det velordnede liv. En av historiene som ble fortalt i asyldidsskriftet, var en videreformidling av det bestyreren ved ”Das Rauhen House” i Hamburg hadde valgt å presentere fra sin oppsamlede viten. En av guttene ved anstalten hadde vært uvanlig stri og umedgjørlig i begynnelsen, men etter en tid i anstaltens varetekt, skjedde det en nærmest mirakuløs forandring; ”*han vaagnede ligesom op af en Drøm, vendte sig ganske sagtmødig udmyg til mig med Spørsmåale om sin Tilstand, og lidt efter lidt blev han saa tillidsfuld, kjærlighedsindet, fredsommelig, ordentlig og arbeidsom*”²⁹⁶.

I asyldidsskriftet finner vi mange eksempler på hvordan asylinstitusjonens brå eller gradvise ”oppvåkning” hadde forvandlet barnets karakter. Den forsømte skikkelsen hadde sine tydelige

²⁹³ ibid

²⁹⁴ Asyl og Skoletidende, prøvenummeret, 1840

²⁹⁵ Foucault (2000:199) ”*Galskapens historie*”

²⁹⁶ Asyl og Skoletidende nr.17, 1842

tegn, noe som lett kunne avsløres idet barnet besøkte anstalten for første gang: ”*deres Ansigter er blegt, deres Blikk utslukket, deres Mine folkesky, deres Svar uforståelig, og deres Gemyt arrig og uregjerlig*”, men etter en stund i asylts varetekt ”*aabenbare sig en Forandring hos dem, saavel i psykisk som moralsk henseende*”. Rapporten fra Vaterland asyl kunne vitne om en gradvis ”oppvåkning” som forvandlet karakteren til det forsømte barnet:

“*Det barn som før var guult og gustent, faaer nu røde kinder, det, som ei var i stand til at hænge sine Arme paa Skråstangen, klatrer nu uden hjælp op af et frithængende Toug. Og den der første Dag bed og slog sine Jevnlige, bøyer seg lydig under Asylts Regel, svarer høflig og fornuftig paa de Spørsmaal der gjøres ham, er hjælpsom mod mindre Børn, og fredsommelig mod dem der ere af samme alder*²⁹⁷”.

Slik fremstod barna som “*glædelig Vidner om Innretningens nytte*”²⁹⁸. Den friheten som barnet ble tilkjennegitt, kunne bare oppnås ved å gi avkall på den. Behandlingen tok utgangspunkt i at alt av inntrykk og virksomheter som individet blir presentert for vil enten styrke eller svekke legemet. Enhver last lot seg derfor seg helbrede ved fysisk og moralsk påvirkning. Bildet av det ”*arme*” og ”*ulykkelige*”²⁹⁹ fattigbarnet var uforenelig med tukthusets tvang.: ”*lange Dreng, som ikke kunne lese, som have vært straffede for Forbrytelser hvis liv og Idræt har været Betleri og tildeels meget grove og udtænkte Tyveri, har Asylbestyrelsen opdrevet fra deres Smuthuller for at holde dem i Skole og Arbeid*”³⁰⁰. Uskyldiggjøringen av barnet tok form av en skrøpeliggjøring av barnet i forhold til dets omgivelser. Som mottiltak ble det innført eksersiser og øvelser; timeplaner, obligatoriske bevegelser, regelmessige og nyttige virksomheter. Barna skulle møtes med aktelse og erverve seg gode vaner. De skulle med andre ord utsettes for vedvarende åndelig og pedagogisk påvirkning. Det moralsk forfallet skulle forhindres gjennom; ”*Fasthet i gode vaner, og Frihet fra onde Vaner*”³⁰¹. Barnekarakteren kunne bare frigjøres ved en kontrollert tilbakevending, en frigjøring som gikk ut på å utsette barnet for naturens milde tvang, et system av naturlige forpliktelser og indre trang.

²⁹⁷ AST nr 1. 1841

²⁹⁸ AST nr 1. 1841

²⁹⁹ Asyl og Skoletidende nr. 3-4. 1842 (basert på utdrag fra Wilderspains skrifter og oversatt i tidsskriftet)

³⁰⁰ Asyl og Skoletidende, 1841 nr. 1. Barneasylene tok vanligvis imot barn som var under skolealder (3-7 år). Noen anstalter drev imidlertid ett kombinert barneasyl og redningsanstalt for eldre barn (men passet på å holde små og store adskilt). For Norge sin del, var tilfelle for Grønland asyl.

³⁰¹ Asyl og Skoletidende nr. 6, 1843

5.5. Regulering av bevegelsene

Den moralske behandling skulle virke inn på hele kroppen; bevegelsesmønsteret, sanseropplevelsene og sympatifølelsen. *“Skjønt den bedre Legemspleie, som Børnene nyde i Asylerne, unægteligen har væsentlig Inflydelse, ei alene på deres Sundhed og Styrke, men også på deres Aandsfrihet og Livlighed”*³⁰². Barneasylet ble regnet som et egnet middel til å bevare barnets sunnhet og til å nøytralisere de ulempene som det sosiale livet i gaten representerte. Det var derfor ikke nok å gi barna mat og klær. Da ville de vokse opp som *”svaage og taabelige børn og Tienere. Berøve Børn dereres Lege og Fornøielser, og vi ville snart see dem mindre muntre, glade og lykkelige, efterhaanden ville de ble dorske, mismodige og sygelige”*.³⁰³ Behandlingen tok utgangspunkt i en moralsk oppfatning av legemet. Wilderspin mente at; *”dersom man tager Lekeplassen bort fra Børneskolen, vil den ophøre at være en Velsignelse for Børnene og tillige for Fædrelandet”*³⁰⁴ Øvelsene skulle herde ikke bare kroppen, men også sjelen, fordrive fordervelige tanker og rense usedelige behov.

Livsåndene mistet sin vitenskapelige prestisje utover på 1700 tallet. Sykdomsforklaringene ble nå søkt i kroppens faste og flytende elementer; en spenning som rammer nerver, blodkar og hele systemet av organiske fibre³⁰⁵. Den sykes fibre var enten for slappe eller gjort ubevegelig av for sterk spenning: sykdommen hadde med andre ord brakt individet i utakt med den ytre verdens rytme. Sykdomsfortellingene henviste til den syke personens egenskaper slik de ble oppfattet gjennom hans tilstand, atferd og ord. Det som kom til å betegne melankolien var ikke så mye vrangforestillingen, men uvirksomheten, tungsinnet og fortvilelsen. Det klassisismens medisin hadde søkt etter var noe som skulle gi åndene eller fibrene en rolig styrke, en kraft som ikke ble beveget av noen forstyrrelse, fordi den fra starten var underlagt naturlovens gang. Det måtte finnes en motstand som på den ene siden var tøyelig og lydige, men også temmet, en kraft innen naturen som kunne styrke naturen selv³⁰⁶. Gleden kunne tilby begjæret en fylde av tilfredsstillelse, for i en verden omsluttet av måtehold avskaffes begjæret og de lidenskapelige bevegelser som den forårsaker. En slik tilbakevending var mer egnet til å undertvinge lidenskapens vesen, enn det gamle og undertrykkende system. Utstøtelsen og innesperringen kunne dermed anta en positiv verdi. Ved å utsette åndene for sansinger og bevegeligheter som

³⁰² Asyl og Skoletidende nr. 6, 1843

³⁰³ Ibid

³⁰⁴ Asyl og Skoletidende nr. 3-4 1842

³⁰⁵ Foucault (2000:138) *”Galskapens historie..”*

³⁰⁶ Foucault (2000) *”Galskapens historie”*. Foucault refererer blant annet til Francois Boissier de Sauvages *“Nosologi méthodique”*, som kom ut i 1772

både var behagelige, regelmessige og passe sterke, ville man opprette en naturlig bevegelse. Behagelige lukter, turer i vakre omgivelser, møte med tiltalende mennesker og musikk, ville gi sjelene en mild og måteholden vellystfølelse. Dette argumentet ble fulgt opp i Asyl og skoletidende;

*"Uden passende Bevægelse kan ikke Blodets Omløb tilbørligen foregaae og ikke heller de forskjellige Livsfunksjoner befordres, som de skulle, for at bevare Legemets helbred og give det kraft og styrke"*³⁰⁷. Ideen bak de terapeutiske forestillingene var å gjenopprette en bevegelse som var i pakt med den ytre verdens måteholdne bevegelse. Trykket fra de sunneste behovene, dagen og årstidens rytme, ville tvinge barnenaturen inn i en ordnet regelmessighet. I løpet av 1840 årene ble det en utbredt oppfatning blant flere leger på kontinenter om at hjernen kunne utvikle seg ved sunnere leveforhold og god hygiene. Den sveitsiske legen Johan Jacob Guggenbühl etablerte en teori om at "kretinismen" skrev seg fra varmen i de dype dalene, og i 1840 anla han en anstalt om lag 3000 meter over havet. Gjennom sanseøvelser, gymnastikk, hage og jordbruk ville han bøte på en ufullkommen utvikling av hjernen og skape "nye mennesker av dem". Den franske legen Edouard Serguin hadde på denne tiden utviklet en teori om at det var mulig å øve opp en ufullstendig intelligens gjennom lek og gymnastikk, enkelt kroppsarbeid, tale og skriveøvelser. Som resultat av Sergins aktive formidling av sine erfaringer ble *"Helbrelesesanstalten for idiotiske, svagsindige og epileptiske Børn"* åpnet i København i 1855. De første tiårene etter 1830 markerte på mange måter et gjennombrudd for en mer optimistisk tro på at menneskets legemlige og sjelelige "svagheter" kunne bedres gjennom oppdragelsen³⁰⁸

Musikk hadde helt siden antikken blitt foretrukket som et terapeutisk middel. Når musikken helbredet, var det ved å virke på hele det menneskelige vesen, ved å gjennomtrenge kroppen like direkte, like virkningsfullt som den gjennomtrengte sjelen. De hemmelige dyder som var gjemt i selve instrumentets substans, kunne overføres via tonen til den pestrammede kroppen. En fløyte laget av kristtorn helbredet mange med lymfangitt, og melankolikere så man hjulpet av en "svak melodi spilt på en nyserotfløyte"³⁰⁹. Denne meningen mistet etter hvert sin verdi, og når ikke musikken lengre overførte egenskapene som lå skjult i substansen, virket den på kroppen takket være de egenskaper den brakte videre. Musikkens terapeutiske verdi skulle nå ene og alene knyttes til det sanselige behag den kunne skape, i form av sanselige vibrasjoner og

³⁰⁷ utdrag fra Samuel Wilderspains oppdragelseslære, oversatt i AST NR. 3-4 1842

³⁰⁸ Aass (1954:10)

³⁰⁹ Foucault (2000:194) "Galskapens historie.."

spenningslikevekt. I Asyltidsskriftet finner vi mange sanger til ulike anledninger. Henrik Wergeland var en ivrig bidragsyter, og sangøvinger inngikk som faste ritualer i asylhverdagen. Musikken umiddelbare virkning på kroppen gav den et pedagogisk fortrinn: *“Det der er bundet til Toner, knytts langt fastere i hukommelsen og glemmes vanskeligere enn anden lærdom”*.³¹⁰ Da biskop Iver Neumann besøkte Bergen Barneasyl var barnesangen noe av det han la best merke til:

”Endelig ble Maten innbrakt, men førend der anrettede, marsjerte hele Barneflokket under Sang og i avmålt Takt rundt om Bordene. Nu satte de seg, og et Sangkor istemmede og avsang med korrekt Tonehold en vakker Bordsalme, hvorefter en Skål med erter og to stykker med brød dertil synes å smake Barna foretreffelig”.³¹¹

Lydløse gester, voldsomheter uten ord, besynderlig oppførsel; disse små forandringer som man lett kan overse, hadde siden klassisismen blitt tolket som tegn på at sinnet var brakt ut av kontroll³¹². Dette er lett synlig i diskursen om barneasylet, også gjennom en søken etter tiltak. Asyltilhengerne hadde for eksempel sett at musikken kunne ha en nærmest helbredende virkning; tonene alene kunne snu utviklingen av en uheldig karakter.

*“Og man bliver overtødd herom, naar man hører den førstemmige Choral istemmedes af disse Børn, og seer dens virkning på hele deres Væsen, ser Uskyldighedens Udtryk tilbagevendes paa disse unge Ansigter, ofte tidlige Stemplede av Brødrers modbydelige Træk, seer og hører friske og vakre Følelser med Tonene gjennemstrømme deres Sind”*³¹³

Et viktig poeng med den disiplinære straffen, er at den må iverksettes umiddelbart: enhver utsettelse reduserer virkningen og muligheten til forbedring³¹⁴. Barnet må først ydmykes, deretter roses. Fordi musikken gav en umiddelbar effekt på sjelen uten at man trengte å ta i bruk andre midler, var den mer virkningsfull enn de rent undertrykkende framgangsmåtene. “Fordærvede” barn kunne ved hjelp av de milde toner plutselig føle seg ydmyket og oppgi sin motstand, og musikken fikk således en straffende funksjon. I barneasylet hadde man sett barn

³¹⁰ AST 1843, nr. 22,

³¹¹ Bergens Stiftstidende 1842, nr.34

³¹² Foucault (2000) *“Galskapens historie”*

³¹³ AST 1842, nr. 17

³¹⁴ Foucault (2001) *“Overvåkning og straff”*

bli så beveget av musikken at “*at de faldt i hinannens Arme, græd og sagde at de tænkte på deres Moder*”³¹⁵.

Religionsundervisningen var utvilsomt en viktig del av den moralske oppdragelsen i barneasylet. Den skulle riktignok formidles med alvor og ærefrykt, men det ble advart mot å overlese barnet med ”*aandelige Ord, anvende aandelig Skjenn og legge for mye vekt på aandelig talemåte*”.³¹⁶ Den religiøse oppdragelse skulle ikke bestå i å memorere bibelsetninger og salmevers. Ved å bare trene hukommelsen ville de ”*svakere sjelsevner*” bli kalt til virksomhet, på de ”*øvrige og høyere evners bekostning*”³¹⁷. Legene hadde lenge fryktet virkningene av altfor sterk fromhet og altfor levende tro. En overdreven streng moral og en for sterk engstelse for frelsen i det neste liv var ofte nok til å framkalle melankoli.³¹⁸ Religionen skulle derfor virke behagelig; ikke vekke usselhet og forrækt. Den skulle ikke først og fremst være forkynnende, men rettes mot dyden og det sosiale livets plan. Barnet skulle ”*vennes til at bøye sin vilje, lydighet til Sannhet, aapenhet, ærlighed, bekskjedenhet, høflighet og tjenestevillighet, flid og punktlighet*”, - ikke ved en mekanisk tilpasning, men som ”*det frie Utrykk fremkalt av den indre Trang*”.³¹⁹ Ved å organisere et religiøst miljø, med faste riter, ville religionen kunne legge beslag på lidenskapens unyttige virksomhet og komme synden i forkjøpet. I den klassisistiske interneringen ble religionen brakt inn utenfra, gjennom prestenes religiøse formaninger. I barneasylet derimot, skulle religionens prinsipper innlemmes i hele anstaltens organisering. De religiøse ritene, seremoniene og årsfestene gav liten tid til overs for tomme lidenskaper og kjedsomhet. Det ved religionen som kunne fremme ro og orden i en by, eller som kunne berolige sinnet ble valgt ut, alt annet som kom i strid med dette skulle barnet skjermes for.

I den klassisistiske medisin fant man at frykten hadde evnen til å få nervesystemets funksjoner til å stivne; til å få fastholde altfor bevegelige fibre og til å minske spenningen i hjernen³²⁰. Det karakteristiske for de “moralske metoder” var at redselen ikke lengre ble brukt som metode for å fastlegge bevegelsen, men som straff. - Og at gleden ikke lengre skulle tilkjenne en organisk oppløftethet, men forstås som belønning. Å benytte lidenskapen mot opprørske tendenser innbefatter at man setter ulike krefter opp mot hverandre. Angsten for straff og offentlig skam

³¹⁵ AST nr. 17, 1842

³¹⁶ Asyl og Skoletidende 1842, nr.7

³¹⁷ AST nr. 3-4 1842

³¹⁸ Foucault (2000: 231) ”*Galskapens historie*”

³¹⁹ Asyl og Skoletidende 1842, nr. 7

³²⁰ Foucault (2000:197) ”*Galskapens historie*”

knyttet opp mot raserianfallene, på den måten at ethvert raserianfall blir fulgt opp og oppveid av en fryktreaksjon. I klassisismens epoke representerte interneringen et forsøk på holde ufornuften på avstand. Utskillelsen av de “fordærvede”, var et synlig tegn på den menneskelige fornedrelse og en påminnelse om hvor dypt mennesket kunne synke. I barneasylet stakk frykten dypere. Frykten hersket ikke lengre på innsiden av anstaltens murer, den kom til å prente seg inn med samvittighetens stempel: *“thi Samvittigheten vil, naar den ikke dysses i Søvn, men kaldes til Virksomhed og levende Bevissthed, vise sig som en langt bedre Sikkerhetsvæker en Mure og Jerngitter”*³²¹.

Barna skulle ha muligheter til å bevege seg fritt; fremvise tegn på sunnhet og glede. Men lidenskapen egen kraft kunne på ingen utspille seg fritt, da ville den lett bli for voldsom og skape uro i flokken. Opphisselsen måtte derfor dempes og holdes i tømme. Til dette ble det krevd individuell oppfølging. For at behandlingen skulle virke forbedrende måtte den være åpen for individuelle variasjoner, og tilpasses den individuelle karakter. Barnet måtte med andre ord overvåkes kontinuerlig;

*“Barnets Bevegelser og foretagen må nøie iakttages; dets fremherskende Egenskaber må man vel merke sig, og deretter rette Oppdragelsen og dets Behandling slik at denne stemmer på det Nøieste overens med et Sundt Omdømme av Individets Karakter. Hvor dette bliver forsømt, vil altid et eller andet Onde derav opståe”*³²².

Barneasylets forkjempere hadde sett at den åpne gårdsplassen var ett mer egnet disiplineringsmiddel enn skolebygningens strenge arkitektur. Wilderspin var riktignok opptatt av at barnas leker og fornøyelser ikke måtte tas fra dem; da ville de bli både dorske, mismodige og sykelige. Men barnas “frie tumlen” var ingen unnslippelse fra tvang, tvert imot var det en nødvendig betingelse for at onde tilbøyeligheter skulle kunne fremvises og dermed “kureres”. De “onde spirer” var ikke noe man først og fremst skulle kvele, men noe som stadig måtte frembringes, for å kunne kontrolleres;

“Her vil Barnets Karakter vise sig i sin Sande Skikkelse; her vil vi se alle Virkninger som Opdragelsen har frembragt. De som de ere tilbøyelige til at trettes og slæes vil det

³²¹ AST nr. 3-4 1842

³²² AST. nr. 3-4 1842

*her vise sig, ere de listige ville de søge at anvende deres Sluhed, og for ethvert Tilfælde vil Læreren forstå at anvende de rette Lægemidler mod det Onde. Dersom lekeplassen mangler vil ikke deres lidenskaber aabenbare sig, før de er i frihet på gaten, og dermed ville man miste en anledning til å kjenne den og anvende den passende Modgift derimod.*³²³

En strukturert dagsplan ble regnet som det mest effektive hjelpemiddelet til å skape en jevn og behagelig livsrytme. Det ble likevel understreket at metoden ikke måtte overdrives; *“Alt under passende Tidsinndeling og Afvekslinger med Lege og Sangøvelser ved hvilke deres Aandsfrihed søges vedligeholdt og deres Smag saa vidt som mulig uddannet”*³²⁴. Dagsplanen skulle sørge for at barna ble aktivisert så lenge og så hardt som kreftene kunne rekke. Overdrivelse av aktiviteter ville gjøre barna utslitte og uoppmerksomme, likesom for mye frihet ville kunne fylle sinnet med forsløvende tankevirksomhet. Hvis barnet derimot vente seg til en konstant virksomhet av varierende art uten å overdrive, ville fristelsen til lediggang svekkes. Også det å sitte passivt ved skolebenken ble regnet som skadelig. Som vi husker ble arbeidsplikten i interneringshusene gradvis omformet til etisk eksersis i løpet av 1700 tallet. Denne lærdom tok man også nytte av i barneasylene. Regelmessige aktiviteter skulle fange oppmerksomheten og gjøre at individene ble bundet til et system av naturlige plikter. I barneasylet ble barna oppøvd i lettere militære øvelser slik som marsjering; *“ ind og ut af skolen, samt til de forskjellige øvelser i taktmessig orden”*. Det hele ble styrt av lærerens fløyte, som det korteste og mest forståelige tegn, dermed ville; *“ Intet øieblik spildes, og opmerksomheden holdes uafbrudt vedlige ”*³²⁵. Barna skulle lære å bruke deres krefter og oppmerksomhet på en hensiktsmessig måte *“uden Overdrivelse eller Ubesindig Driftighed”*³²⁶. Dagsplanens fortrinn var at den kunne fungere både som lov og orden. Ved å vise til dagsplanen unngikk man konfrontasjoner som kanskje ellers ville kunne oppstå mellom personalet og barna. Det var ett effektivt middel til å styre den enkeltes tid, kroppene og kreftenes forhold og for å utnytte tiden maksimalt.

³²³ AST. nr. 3-4 1842

³²⁴ Asyl og Skole Tidende 1842, nr. 10

³²⁵ AST nr. 17, 1842

³²⁶ Asyl og Skoletidende 1842, nr. 17.

5.6. Velgjørende kvinner og kjærlig kontroll

Ved de tyske og engelske anstaltene hadde bestyreren uovertruffen makt til å avgjøre hvilke barn som kunne opptas og hvordan behandlingen av barna skulle foregå³²⁷. I de norske asylene derimot, var denne myndighet lagt til asyldireksjonen, som kunne overprøve bestyreren eller bestyrerinnens avgjørelser. Menn fra de øvre sosiale lag av befolkningen dominerte det filantropiske miljøet i Norge tidlig på 1800 tallet. Hustruene kom etter, og deres innflytelse ble ikke ubetydelig. I asyldireksjonen i Bergen var halvparten av medlemmene kvinner. Innvelgelsen av kvinner i asyldireksjonen fikk ingen motstand. Kvinner ble regnet som særlig egnet til å ta seg av de minste barna, og dette var en sjelden anledning for kvinner til å engasjere seg i samfunnslivet. Kvinnene i foreningene kunne gjennomføre de tidkrevende inspeksjonene og samle inn alle de detaljkunnskapene som styret ville ha, men som de ikke så mulighet til å betale for. Ledervervet gav sosial anerkjennelse og hun kunne titulere seg som “*Administratorinde*” eller “*Directeur*”³²⁸. Damekomitéens faste møter med asylinnretningens mannlige representanter, ville dessuten bli oppfattet som en garanti for at samfunnets nyttehensyn ble fulgt, og tilintetgjøre de beskyldninger som til dels hadde vært ført mot asylene at de befordret; “*Ensidighed, Drivhuusvækst og Blødaktighed*”.³²⁹ Med et slikt verv ble hennes synspunkt respektert, også i asylselskapets tidsskrift som ellers var dominert av menn. Ett av de få innleggene som ble forfattet av en kvinne, var det “administratorinden” for Grønland Asyl som stod bak.³³⁰ Hun foreslo blant annet at årsmeldinger for asylene burde sendes inn til asylselskapets administrasjon, og dette ble fulgt opp i kommende år. Hun påtok seg oppgaven med å utarbeide en lang liste kriterier som burde gjøres gjeldende for dameinspeksjonen, også dette ble presentert i asyltidsskriftet.

Damekomitélederen hadde ansvaret med å organisere inspeksjonsrundene, og på den måte sørge for at barna skikket seg bra og at nødvendige behov ble dekket. De kvinnelige medlemmer av asylbestyrelsen tok del i lek og undervisning, spanderte gjerne ekstra bespisning og noterte forslag og inntrykk i inspeksjonsprotokollen³³¹. Mønsteret for dameforeningen var hentet fra utlandet. I Paris hadde noen fruer tatt initiativet til å danne en “*damecomitee*” under ledelse av

³²⁷ Thuen (2002)

³²⁸ Asyl og Skoletidende nr. 10, 1841

³²⁹ Asyl og Skoletidende nr. 1, 1841

³³⁰ Asyl og Skoletidende nr. 10, 1841

³³¹ Det hadde tydeligvis kommet klager på suppen som ble servert ved Bergen Barneasyl, for i en av protokollene kommer det fram at damene var begynt å smake på måltidet. De fant ingen ting negativt å bemerke og kunne betrygge alle med at “suppen smakte fortreffelig” (Bergen Byarkiv).

Marquite av Pastoret som hadde opprettet et barneasyl i byen.³³² Det var et tydelig sosialt hierarki blant kvinnene som engasjerte seg for barneasylsaken. I standsamfunnet kunne kvinner fra det øvre sosiale lag bære tittelen “frue”, mens kvinner fra middelstanden ble omtalt som “madam”. Bestyrerinnen som ble ansatt var gjerne en enke fra middelstanden. Øvrighetens kvinner så det nødvendig å overvåke hennes omgang med barna. Dameforeningen hadde i oppgave å gjøre seg kjent med ”*Børnenes livs Stilling og Trang til klæder o.s.v.*”³³³, det innebar at de i samarbeid med underordnede bestemte hvilke barn som skulle tildeles klær. Asylet tok ofte imot gaver fra enkeltpersoner, gjerne i form av klær som ble delt ut ved passende anledning, som regel ved asyls stiftelsesdag. I tillegg ble klær som de eldste barna i asylet produserte også delt ut. Dette skulle damene som var innom for å inspisere også holde rede på. Asyldireksjonen var nøye på at denne form for veidedighet fra bedrestilte givere ikke skulle føre til man ”*syer Puder under Armene på skjodesløse Forældre*”³³⁴. Bare de barna som var verdige trengende, og som hadde gjort fremskritt skulle få tildelt klær.

Den ekte naturlige kjærligheten var det bare foreldrene som kunne gi sine barn, og asylene kunne aldri bli noe mer enn en kompensasjon for dette. Ettersom en slik etterligning ikke var oppstått fra natur selv, kunne den aldri garanteres. Den måtte hele tiden holdes under oppsyn. Overklassens hustruer hadde den rette autoritet og et trenet blikk til å holde øye med at de kvinnelige underordede utførte de daglige omsorgsoppgavene. De høyt respekterte fruene kunne også passe på at kvinnenens uheldige karakter ikke ble for fremtredende; at kvinnene ble gråtmilde eller altfor sjenerøse. Ingen protesterte heller mot at de som best kunne overvåke kvinneligheten, var kvinnene selv. Bestyrerinnen ble ansett som “*Asylets Moder*” og den som skulle utøve den sterkeste innflytelse over barna. Asyldireksjonen så det derfor særlig maktpåliggende å; “*kjende Bestyrerindens og de hende Undergivnes Karakter og Opførsel*”³³⁵. Dette ble organisert ved at to og to Fruer om gangen oppsøkte asylet på ubestemte tider og ved forskjellige anledninger; under barnas mottagelse om morgenen, ved avslutningen av dagen, ved deres morgenbønn og aftenandakt. Dameinspektørene skulle også følge også med på om barna så ut til å nyte sin avmålte porsjon til middag, om det hersket orden ved deres bord, og om måltidende ble servert til riktig tid. Også barnas fritimer måtte overvåkes: ”*hennes Øie maa være henvendt paa Børnenes oppførsel, Fremdrift i Forstand og Lærdom og paa hvorvidt de*

³³² Asyl og Skoletidende nr. 1, 1842

³³³ Asyl og Skoletidende, nr. 11-12.1841

³³⁴ Asyl og Skoletidende nr 11-12, 1841.

³³⁵ Asyl og Skoletidende, søndag 26. februar 1841

aflægge eller fremture i sine feil”³³⁶. Damekomitéens medlemmer skulle også holde oppsyn med at pleiemoderen og eventuelt hennes barn, var et følgeverdig eksempel for barna; *“saavel paa Reenlighed og Orden, som paa Redelighed, Sandruhet og moralsk vandel*”³³⁷ Bestyrerinnen stod dessuten ansvarlig for alt som gjaldt inventar og hushold *“hun vaager over Lys og Ild som i eget Huus*”³³⁸.

På den ene siden skulle bestyrerinnen vise en kjærlig og spontan omgang med barna, likevel var hun klar over at det ble holdt nøye oppsyn med at hun passet de rutiner som var innarbeidet i institusjonens reglement. I instruksen het det at *“hun bør med velvilje motta de erindringer som medlemmene av asylets Dameforening gjør henne, om barnenes behandling og den indre orden*”³³⁹. Dersom selskapets bestyrelse ikke var fornøyd med henne, kunne hun få tre måneders oppsigelse uten rett til pensjon eller noen som helst understøttelse. Selv om bestyrerinnen måtte ha et visst overblikk over hva de enkelte ansatte eller medhjelpere foretok seg ved Asylet, var det viktig at hun ikke blandet seg for mye inn og skapte splid mellom ulike personer med ulike funksjoner. Hvis det oppstod forhold som var riktig ille og kunne gå ut over barna, måtte det rapporteres til direksjonen som stod som hennes foresatte. Damene som kom til asylet representerte moralsk orden og sosial kontroll. De skulle først og fremst vinne tillit og respekt gjennom overlegen klarsyn, god dannelse og gjennom verdige omgangsformer. Det personlige og uselviske engasjementet ville ha en moraldannende effekt ikke bare på barna, men også på velgjørerne ble det sagt: *“at folk i bedre vilkår tilsidesetter egen Nydelse og Bekvemmelighet for ikke blot med deres Penge, men også personlig Besvær at sørge for de Fattiges Tarv, at hjelpe og glede den opvoksne Slægt*”³⁴⁰

Dameinspeksjonen skulle ta rede på det som var hendt siden sist, forhøre seg om oppførselen til hver enkelt av barna, og utpeke dem som skulle tildeles straff eller privilegier. Barneasylet ble derfor sted for stadig observasjon, hvor det lot seg gjøre å notere former for laster og svakheter. “Familiens” overhoder eller nestkommanderende, mentor eller undervisningspersonale, skulle passe på barna kontinuerlig. De skulle utgjøre et permanent observasjonsnettverk. På denne måten kunne det oppstå en individualiserende viten, hvis fokus ikke er der enkeltstående

³³⁶ Asyl og Skoletidende, nr.11-12, 1841.

³³⁷ Asyl og Skoletidende nr. 11,1842

³³⁸ Asyl og Skoletidende nr. 11,1842

³³⁹ Asyl og Skoletidende nr. 8,1841

³⁴⁰ AST 1841, nr.1

handlinger eller ferdigheter, men de mulige farer individet skjuler i sitt indre, farer som kommer til uttrykk i den observerte daglige atferd. Slik kunne barneasylet fungere som et kunnskapsapparat. Asylets avgrensning mot omverdenen, den fysiske inndelingen av rommet, og organiseringen av undervisningen i samsvar med alder og kjønn, gjorde det lettere å skaffe seg et overblikk over en stor barneflokk. Rommenes inndeling gjorde det mulig å holde store og små, - gutter og jenter atskilt, hvilket kunne forhindre smitte eller ”moralsk utglidning”. Asylanstalten fungerte som et redskap til å observere og intervensjon omkring barnets kropp.

5.6. Den gode hyrde

Den arkitektoniske rominndeling og den strukturerte organiseringen av hverdagen hadde ett felles siktemål; å bevirke en forvandling av individene. Behandlingen skulle påvirke individenes atferd, gjøre dem til gjenstand for maktens virkninger og til gjenstand for kunnskap. Ved å isolere barna fra samfunnet og organisere et miljø rundt dem som var så homogent som mulig, ble det mulig å foreta sammenligninger og iverksette normative sanksjoner. I filantropenes dannelsesdiskurs er forbedringen noe som foregår mellom oppdrageren og den som oppdras. Det viktigste kriteriet for å kunne bevirke en forvandling hos barnet var at asylbestyrerinnen og hennes medhjelpere brukte sine personlige egenskaper for å nå frem til barnet. Det pedagogiske fortrinnet var knyttet til en ”kvinnelig teft”³⁴¹ samt en egen evne til å benytte tilfeldige omstendigheter til å vekke og lede den moralske følelse³⁴². De ansatte måtte ikke virke strenge, men ha et ”*livlig og muntert vesen*” kunne underholde og oppleve barna³⁴³. Selvsagt ikke på en slik måte at sinnets bevegelser kom ut av kontroll. Strenge krav til selvkontroll var nødvendig for dem som skulle lede den moralske dannelsen. Det er derfor typisk at det ble understreket at bestyrerinnen og hennes medhjelpere måtte ”*vokte seg for al Lidenskabelighed*”³⁴⁴. I vekslingen mellom rollen som stille iakttaker og aktiv tilrettelegger av omgivelsenes tilfeldigheter, skulle filantropen på en nærmest magisk måte fremkalle den moralske følelse hos barnet. Wilderspin uttrykte det slik; ”*det er ved denne magiske kraft at de sympatiske Følelser kan vekkes. Den*

³⁴¹ Asyl og Skoletidende 1843, nr.24

³⁴² AST nr. 9 1842 (Om ”normalasylene” i England)

³⁴³ Asyl og Skoletidende 1843, nr.24

³⁴⁴ AST nr. 8, 1841

virker som en Tryllekraft på sjelens inderste Følelser og fremkaller den viktige Børneopdragelse beskeftige personer”³⁴⁵.

Hva var denne magiske trolldomskraften som skulle virke på sjelens innerste følelser? Den naturlige oppdragelsesmetode skulle være et virkemiddel som på nærmest homøopatisk vis, vendte ondt mot ondt. For å gjenerobre den tapte uskyld, skulle mennesket vende blikket så langt innover som mulig for å finne det godes kilde. Gjennom en reflekterende bevegelse ville man finne de dypeste, autentiske følelsene. Barneasylet skulle ikke være et tukthus hvor barna ble utsatt for skjensel og straff. I denne “*kjærlighetsanstalten*” skulle barna “*skjenkes den Sande frihet som underordner seg den høie Vilje og elsker lydighet*”³⁴⁶. Bestyrerinnen skulle riktignok påpeke og irettesette barnas feil og mangler, men hun skulle fortrinnsvis opptre mildt og forsonende.

Det mest sentrale ordet i redningsbevegelsens retorikk var “kjærlighet”. Grunnsteinen skulle være barmhjertighet, ofte assosiert med mors-kallet. Barneasylet skulle først og fremst ha til hensikt å: “*erstatte den moderlige Pleie, forent med at fremme Børnenes Tenkning*”³⁴⁷ For filantropene var kjærlighetens budskap til enhver tid forankret i et geistlig innhold. Diskursen handlet aldri om verdsliggjøringen av asylanstalten, den lå alltid trygt innenfor religiøsitetens rammer. Det troende barnet var bevegelsens ypperste ideale mål. Det handlet ikke om noe ytre disiplin, en dressur eller kunstgrep som skulle temme menneskenaturen. Institusjonen skulle hente sin legitimitet fra Guds mening eller vilje. Uten gudstro kunne ikke kjærligheten nås. Kjærlighet uten Gud var utenkelig;

*“Troens Aand, der virker i kjærlighed, virker og beveger kjærlighed til kyskhed, Tuktighed, flid og trofasthet. Hjertet uten falskhed og hykleri, gjør igjen Pigernes Gemytter sædelige og kydske, fromme og sagtmodige, danner Drenger til rettsindige, brave, mandige og Sandhetskjærlige Mennesker”*³⁴⁸.

³⁴⁵ AST nr. 3-4, 1842

³⁴⁶ AST nr. 9 1842

³⁴⁷ AST, 1841 nr. 1

³⁴⁸ AST nr. 17, 1842

Det kristelige familiebåndet var oppnådd idet man vant barnas kjærlighet til asylet, under en moderlig og ledende hånd; ”det er altså til hjertet vi maa henvende al vor Opmerksomhet ved Børns moralske Undervisning”³⁴⁹. Bestyrerinnen skulle ta seg av barna som om de var hennes egne. Det som skulle virke samlende, var den moralske kraften som lå i trøsten og tilliten, samt en lydlig troskap mot naturen. Det var den medmenneskelige omsorgen som skulle stå i sentrum ikke religiøs formanings.

*”Børnene må derfor på alle Maader ledes til at betrakte Læreren som en Velgjører, som alene vil deres Vel og ønsker at fremme det paa en Kjærlig Maade ikke alene med venlige Ord, men ved velvillige handlinger, hvilket virker bedre på Barnet end et helt Bind af Ord og Regler”*³⁵⁰.

De ”kjærlige handlingene” ville virke på hjerte, ord derimot; ”vende sig til forstanden og går hurtig forbi med sin tomme lyd”³⁵¹.

Tålmodighet, mildhet og fasthet var absolutte dyder hos den ekte barnereddende filantrop. Hun skulle ikke følge noen doktrinær rutine annen enn ”kjærlighetens rene tilnærming” som via den innsatte foreldrerollen skulle nå ”barnekarakteren”. Først når man hadde oppnådd innflytelse over de forsømte barna, kunne deres atferd ledes og reguleres i riktig retning. Som ”edle skudd” skulle barnekarakteren frembringes, ikke ved formanende ord men med kjærlige handlinger; ”give den barnlige Natur, i sin egen Uskylighet, under Veiledning av en kjærlighetsfuld og ægte christelig Moderhaand sitt første Præg”³⁵².

Det ble anbefalt at det ble holdt en viss avstand til foreldre. Ett av argumentene var at man ikke skulle komme i fare for å behandle noen av barna mer fordelaktig enn andre og kanskje unnlate å påtale deres feil og uordenligheter. Bestyrerinnens råd og advarsler skulle gis til alle dem av foreldrene som på en eller annen måte viste forsømmelighet, og dersom dette ikke hjalp skulle hun melde fra til direksjonen. Et av prinsippene som lå til grunn var rettferdighet. Alle barna skulle ha like muligheter til å utvikle sin individuelle karakter uavhengig av statusmessig tilhørighet; ”la os glede oss over at vi har funnet et middel hvorved det kan lykkes os at stille alle

³⁴⁹ Asyl og Skoletidende 1842, nr.3-4

³⁵⁰ Asyl og Skoletidende 1842, nr 3-4

³⁵¹ Asyl og Skoletidende 1842, nr. 3-4

de fremvørend Sjæle omtrent på lik linje, - da må det være de kraftigste natur, til hvilke klasse de enn måtte tilhøre, forbeholdt at arbeide sig frem forran deres jevnlige”.³⁵³ De bedrestilte kvinnenes omgang med de forsømte barna skulle ha en indirekte virkning på foreldrene. Ved å fremtre som forbilde i oppdragelsessammenheng håpet man å vekke tillive de ”naturlige” følelsesmessige båndene mellom foreldre og barn.

De personlige egenskapene hos bestyreren og lærerne skulle ha forrang framfor formelle ferdigheter. I England ble det opprettet en egen instans for dem som hadde planer om å åpne et barneasyl. For å bli opptatt i stiftelsen måtte nye medlemmer gjennomgå ulike tester, som blant annet besto i å lede undervisningen ved det såkalte “Normalasylet”³⁵⁴. I Asyl og Skoletidende kunne man lese at 157 personer hadde bestått prøven, mens 61 personer hadde blitt avvist. I beskrivelsen av normalasylet får asylbladets lesere grundig kjennskap til hvilke krav som kunne stilles til en verdig institusjonsbestyrer. Innenfor det som skulle være en institusjon tuftet på et religiøst grunnlag, ble det forventet at aktuelle kandidater hadde god innsikt i bibelen og i tillegg kunnskaper om geografi, regning og skriving. Den ubestridelige kjerne i filantropens institusjoner var likevel den sanne, naturlige kjærligheten; “vi ansee den saa aldeles nødvendig, at ingen andre fortrinlige Egenskaber hos Lærere og Lærerinde kan erstatte Savnet av denne viktige Egenskab. La Børnene se at du elsker dem, så ville de snart lære å fatte kjærlighet både til deres lærer og hverandre innbyrdes”³⁵⁵. Omsorgsoppgaven måtte ikke ses på som en plikt som ville belønnes i det hinsidige, men en fullbyrding av kvinnens biologisk og religiøst betingede natur, en nærmest total selvoppofrelse. Bestyrerinnens viktigste egenskaper skulle være at hun var *besjælet med en oppriktig kjærlighet til barn*³⁵⁶. Alt bestyrerinnen tenkte og gjorde, måtte ta utgangspunkt i barneflokkens beste. Det eneste som kunne true eller besmitte kjærlighetens renhet var kjærligheten mot en selv. “Den største mangel og hovedfeil i den Menneskelige karakter er Egoismen. Å forminske eller fjerne den vil være oppdragelsens store Mål. Selvkjærligheten er en følelse som må undertvinges eller utryddes”³⁵⁷. Den ekte menneskereddende filantrop handlet ikke ut fra ufravikelige moralske påbud, men skulle heller rette oppmerksomheten mot sin egen selvformasjon; etablere bestemte relasjoner til seg selv og andre. Den årvåkenhet det er snakk om handler på den ene siden om å handle, arbeide og skjerpe

³⁵² Instruks for Bestyrerinnen, referert i Asyl og Skoletidende 1841.

³⁵³ AST, 1841, nr.1

³⁵⁴ AST nr. 9 1842

³⁵⁵ AST nr. 3-4, 1842

³⁵⁶ AST. nr. 8, side 61-63, 1841

³⁵⁷ Asyl og Skoletidende 1842, nr. 3-4

seg for dem man fostrer. På den annen side dreier det seg om kontinuerlig våking over hver og en uten å miste dem av syne: ”*hvilket haap er knyttet til Selyfornæktelse, Selvoppofrelse, upartiskhet, Taalmodighet, overbæren, sømmelig Alvor og Beslutsomhet*”³⁵⁸

For barneasylforkjemperne var det viktig å skape personlige avhengighetsbånd mellom det forsømte barnet og asylmoderen. Anstalten skulle oppfattes som et tilfluktssted som erstattet manglende omsorg fra foreldrene. Erfaringene fra redningsanstaltene på kontinentet ble brukt som illustrerende eksempel i asyltidsskriftet. Det anbefales at det nyankomne barnet gis en ny start ved institusjonen, nærmest som en gjenfødelse. Hans historie, sosiale bakgrunn og identitet måtte gradvis utslettes, for å skape rom for nye erfaringsmuligheter. Ved opptagelsen skulle det gis tilsagn om “*at alt Foregaaende var glemt og tilgivet dem, og det sagdes dem, at de derom skulle tale med mig og ingen anden*”.³⁵⁹ I tidsskriftet får vi høre om en gutt som hadde levd som et dyr fordi fosterforeldrene hadde behandlet ham slik. Hans ustyrlighet hadde gjort at de måtte holde ham i lenker. I anstalten ble han befridd fra disse lenker og i stedet møtt med vennlighet og kjærlighet. Ved den milde behandling hadde det fromme barnlige blitt anlagt i ham. Redningen hadde startet innenfra. Det var nå den “*høye Kjærlighet*” som holdt ham tilbake.³⁶⁰

Det var påkrevd at asylbestyrerinnen skulle lære å kjenne hvert enkelt barns karakter³⁶¹ For å sikre seg en slik individuell kunnskap, er det ikke nok å kjenne hvilke materielle behov den enkelte har. Bestyrerinnen skulle kjenne sin flokk i stort og smått; deres interesser, spesifikke behov, drømmer og aspirasjoner. Det som kreves er en inngående kjennskap om alt hva barnet tenker og gjør; deres skjulte synder og deres utvikling på frelsens veg. Barnets samvittighet måtte åpne seg helt for asylbestyrerinnen. For at redningen skulle tre i kraft, måtte den forsømte blottlegge dypet av sin sjel. De omgivelser som barneasylet skulle organiserte omkring barnet, var ikke først og fremst med tanke på at barnet skulle være beskyttet. Tvert imot, - det var et poeng at barnet skulle holdes i en stadig uro, uopphørlig truet av Loven og Synden. Oppdragelsen skulle: “*vekke den unge Sjæl til at kjende sine onde Tilbøyeligheder, for ved den daglige Vane bliver bekjent Lasten*”³⁶². Ondskapens bekjempelse innebar ikke at man erkjenner begjærets potensielle kraft og tar hensyn til dette, men at man underlegger seg vanene og

³⁵⁸ Asyl og Skoletidende 1842, nr. 7

³⁵⁹ AST nr. 15 1842

³⁶⁰ AST nr. 15 1842

³⁶¹ Asyl og Skoletidende nr 11, 1842

³⁶² AST nr. 9 1842

ritualenes milde tvang. Framgangsmåten var å oppnå innflytelse over barna, for derved å lede og regulere deres atferd. Til dette ble det krevd en fast karakter og en tvingende myndighet. Dette forutsatte at barnet lot seg lede til enhver tid.

Den udefinerbare redselen for at galskapen innhentet og fordunkle den sunne fornuft, skulle i løpet av det 18. århundre bli erstattet av ansvarets kvelende engstelse. Behandlingen gikk ut på å formidle trusler og løfter slik at barnet lover å legge bånd på seg. Trusselen om en hardere behandling gjøres nærværende. Barnets frykt er ikke knyttet direkte til avstraffelsens utspekulerte metoder, men til det som skulle komme til å manifestere opprør mot anstaltens lover og samfunnsморalen. I asylet ble barnet gjort til et straffeobjekt som alltid er utlevert til seg selv og andre. Den moralske omdanning skjer bare ved at barnet erkjenner sin skyld, ved at det vender tilbake til bevisstheten om seg selv som fritt og ansvarlig subjekt, følgelig til fornuften. Filantropene skulle opptre som fattigbarnas ”skytsengler”; i det daglige nærværet skulle de våke over og vise veg til en forbedring av livet og samvittigheten.

Den moralske behandling gjorde barnet ansvarlig for alt det kunne røpe av usømmelighet, uorden og klossethet. Barnets umiddelbare uttrykk skulle virke transparent i forhold til karakteren; *“Sjælens Bevegelse avspeile sig ei alene for Øieblikket, i tilsvarende aasyn; uttrykket i ansiktet, mimer, stemme, tale og holdninger”*³⁶³. Dermed kunne barn som besøkte asylet for første gang umiskjennelig bli avslørt; *“deres Ansigt er blegt, deres Blikk utslukket, deres Mine Folkesky, deres Svar uforstaaelig, og deres Gemyt arrig og uregjerlig”*³⁶⁴. I “klinikkens fødsel”³⁶⁵ beskriver Foucault hvordan den moderne legevitenenskap konstituerer seg som klinisk vitenskap mot slutten av det 18. århundre, og gav en ny forståelse av hva sykdom er. Den kliniske erfaring skulle få en avgjørende betydning for konstitueringen av vitenskapene om mennesket, ved at den tilkjennegir en bestemt måte tolke menneskets eksistensielle erfaringer. Foucault skriver at individualitetens skjebne skulle bli å alltid fremstå i en objektivitet. Siden slutten av det 18. århundre, har det tvingende *blikket* konstituert seg som en overlegen maktfaktor. For at observasjonen av mennesket; det *klare blikket* skulle kunne utgjøre en maktfaktor og kilde til kunnskap, må det ved mennesket som ikke entydig kan gjenkjennes eller tre inn i en bruksammenheng utelates.

³⁶³ AST nr. 8, 1843

³⁶⁴ AST ,nr.1, 1841 (Med referanse til Feddesen, 1836 “Asylenes viktighed for den arbejdende stand og deres betydning for staten.”)

De sosialt ekskluderte, var i klassisismens internering gjenstand for de andres blikk, men dette blikket nådde i grunnen ikke individet selv, bare dets avskyelige overflate, dets synlige animalitet. Og det bar i seg en viss form for gjensidighet, siden den "fordærvede", så å si var et speil hvor det sunne mennesket kunne se den bevegelse som true med å føre til dets eget fall. Det blikket som det 19. århundre nå innførte som et av den moralske institusjons viktigste trekk, var på en gang dypere og mindre gjensidig. Det skulle forsøke å forfølge den fordærvede i de innerste tegn på hans fordervelse, der den i det skjulte stiller seg i motsetning til fornuften og så vidt begynner å rive seg løs fra den. Dette blikket kunne ikke gjengjeldes i noen som helst form, fordi det ene og alene dreier seg om observasjon³⁶⁶. Den fysiske tvangen skulle så å si oppheves, og erstattes med selvkontroll. Det 18. århundredes "opdagelse" av barndommen, innebar at barnets frihet ble underlagt ett granskende blikk. Det handlet ikke om en frigjørelse av den barnlige natur, men om å lukke barnet innenfor ett system av belønning og straff som muliggjorde den moralske bevissthets bevegelse.

De moralske metoder begrenser anerkjennelsen til et verktøy; et middel til å påvirke den andres atferd. Nær kontakt mellom ledsager og den som ledsages anbefales fordi det gjør det lettere å oppdage små endringer i ord og gester hos den som observeres, og dermed kan man gripe raskt inn. De ansatte bør derfor være mest mulig sammen med barna. Observasjonen og den eventuelle samtals hensikt er å kunne kontrollere og samle inn opplysninger om den "innsatte". De nøye observasjonene gir grunnlag for å bestemme hvilken behandling som må til for å bryte ned de gamle vanene og å få lastene til å opphøre. Atferdsendringen ledsages av at det oppstår en kunnskap om individene, dette er på samme tid et vilkår og en virkning.

5.8. Oppsummering

Som prestens "medhjelpere" skulle den moralske oppdragelse komme til å bestå av "de legemlige og aandelige kræfters Opvækkelse til Liv og Virksomhed"³⁶⁷, observasjon av barnets bevegelser og sanselig påvirkning. Tidsskriftet inneholder utførlige beskrivelser av de teknikkene og metodene som anbefales, og hvordan disse virker på barnet. Observasjon er grunnleggende, og pleiemoderen og hennes medhjelpere må være damedireksjonens "øyne og ører", når ikke disse er til stede. Den religiøse formaning skulle vike plassen for nøye

³⁶⁵ Foucault (2000) "Klinikkens fødsel"

³⁶⁶ Foucault (2000) "Galskapens historie"

³⁶⁷ Bergens Stiftstidende nr. 1 (prøvenummeret), 1841

observasjoner av barnets, slik at oppdragelsen og dets behandling kan foregå på den måten at det ”stemmer på det nøyeste overens med et sunt omdømme av individets karakter”³⁶⁸.

Observasjonene skal foregå diskret og i forbindelse med lek og daglige ruter, helst uten at barna merker noe. Av mer spesifikke handlinger kan nevnes anskuelsesøvelser, renslighetstrening, musikkøvelser og lettere bevegelsestrening (marsjering). Målet for behandlingen, er å gi den ”barnlige natur, i sin uskyldighet, underveiledning av en kjærlighetsfull og ekte kristelig moderhånd sitt første preg”³⁶⁹

De er et poeng at overvåkingen av barna foregår diskret, da lærdommen ligger i at barna samarbeider uten å være for mye avhengig av de voksnes innspill. Pleierne ser til at ikke barna innbyrdes ”forurette hverandre” eller ”fremture i lettsindige eller skadelige vaner, og foreholde dem deres Feil med Blidhet og alvor”³⁷⁰. Den moralske påvirkning av barna oppnås ved gode rutiner og jevn dagsrytme, som med tiden vil danne gode og sunne vaner. Pleieren må være over barnet hele tiden, hver time bør være planlagt. Avdelingene må derfor være innrettet slik, at barna har mulighet for at ta del i de daglige rutinene sammen med pleierne. Utfordringene ligger i å skape et godt institusjonsmiljø, som mest mulig ligner de omgangsformer som utspiller seg innenfor en ” kristen familie”. Bestyrerinnen omtales blant annet som ”moder”. Institusjonen er åpen for å ta i bruk nye undervisningsmetoder, men bare for å oppnå avgrenset virkning på kroppen: på sansene, bevegelsene og sympatifølelsen. I barneasylet skulle det være en husorden, som ble styrt med en smidig disiplin. Der må i det hele tatt være gode muligheter for å være i aktivitet. Pleierne kan således gjennom miljøet skape en oppdragelsesmessig ramme for barna. Begrunnelsene for behandlingen hviler på antagelsen om at alle opplevelser påvirker sinnet, og alt det i omgivelsene, som påvirker sinnet i positiv retning, kan kalles og anvendes som moralsk oppdragelse. Av personlige kvaliteter må pleierne ha "kristent og sædelig levnet, samt en forstandig og beskjeden Opførsel"³⁷¹. Hun må være et følgeverdig eksempel så vel på ”renlighed og orden, som på redelighed, sandruhet og moralsk vandel”³⁷². Med ro, vennlighet og fasthet skal hun vinne barna sympati og tillit. Troen og den guddommelige kjærlighet til barna skal lede henne i arbeidet, ikke vitenskapen. Livskunsten slik filantropen formidlet den, var ikke først og fremst en henvisning til religiøse påbud, i økende grad skulle de henvise til naturen og fornuftens universelle prinsipper som alle mennesker burde bøye seg for uavhengig av status. Det som går igjen i den kristne moralen og den medisinske tenkingen var redselen for de individuelle

³⁶⁸ Asyl og skoletidende, nr. 3-4, 1842

³⁶⁹ Instruks for bestyrerinnen, referert i Asyl og skoletidende, 1841

³⁷⁰ Asyl og skoletidende nr. 11, 1842

³⁷¹ Asyl og Skoletidende, nr. 8, 1841

ulykker og kollektive onder som kan fremkalles av tøylesløs atferd; med andre ord en insistering på nødvendigheten av streng overvåkning og kontroll over barn eller andre "barnlige" individer hvis felles karakteristika ble knyttet til deres "ufornuftige" atferd.

Kapittel 6. "Den reflekterte lærer"; mot en ny type helse- og sosialarbeider?

Med utgangspunkt i ovenforstående oppsummering av noen sentrale hovedpunkter som karakteriserte 1800 tallets filantropiske redningsdiskus, vil dette kapitlets analyse av helse- og sosialarbeiderdiskursen i et nåtidig tidsskrift kunne belyse endringer av fokus eller viktighet i forhold til nevnte karakteristika. Hensikten er å kunne gjenkjenne tendensielle endringer eller kontinuiteter i dette vitensgrunnlaget. Som nevnt innledningsvis, vil analysen være strukturert rundt følgende spørsmål: hva er kjernen i utøvelse av arbeidet; hvilke metoder foreslås og hva er målet for arbeidet, og hvilke personlige kvalifikasjoner er ønskelig hos den individuelle yrkesutøver?

6.1. Kjernen i det sosiale arbeidet

Filantropiens ønske om å intensivere mellommenneskelige relasjoner er et ønske som går igjen i den nåtidige diskursen: *"det er i relasjoner vi utøver vårt fag, det er i møtet med mennesker grunnlaget for å yte hjelp skapes"*³⁷³ Kontinuitet og faste folk å forholde seg til blir sett som betydningsfullt. Sosialarbeideren og klienten må lære hverandre å kjenne blir det sagt.³⁷⁴ Den nære personlige kontakten er det som skal lede til terapeutisk handling: *"utvikle en allianse som kan tåle mer utfordrende spørsmål, om det er viktig for terapeuten"*³⁷⁵ Den formelle utdannelsen er riktignok en forutsetning for å bli godkjent som yrkesutøver, men det legges stor vekt på sosialarbeiderens personlige kompetanse: *"det personlige aspektet ved den profesjonelle rollen må komme bedre til utrykk"*³⁷⁶ Det er først og fremst klientens ressurser som er grunnlaget for intervensjon, ikke hans mangler. Men det er ikke nok å tvinge den fattige til nye levevaner, det er

³⁷² Asyl og skoletidende, nr. 11.1842

³⁷³ Embla (2000:49, nr 9)

³⁷⁴ Embla (1998:3, nr 6)

³⁷⁵ Embla (2001:5, nr. 4)

den opplevde erfaringen av livssituasjonen som må endres: *"folks egenvilje til forandring og til å sortere tanker om livet er grunnleggende"*³⁷⁷ En viktig målsetting er å gi familien hjelp til å: *"endre på deler av sin egenforståelse av hendelser og sammenhenger, slik at det ikke blir en elendighetshistorie som hemmer barnets utviklingsmuligheter."*³⁷⁸ Den nære kontakten skal blant annet kunne avsløre falskt spill: *"...viktig at vi prøver å se igjennom den profesjonelle klientrollen mange vet så utmerket godt hva sosialarbeideren liker å høre"*³⁷⁹. Idealet er ikke den moderlige omsorgen, men den personlige dialogen mellom mennesker med ulike behov, ønsker og interesser: *det er først nå partene kommer i en subjekt-til-subjektrelasjon at en refleksjon over klientens situasjon kan få rom"*³⁸⁰ Terapeutens ansvar er å tilrettelegge for aktiviteter og samhandling som kan gi klienten nye erfaringer: *hovedvekten blir lagt på å finne fram til flere nyanser og aspekter av sine opplevde erfaringer som inneholder mer håp, utviklingsmuligheter, kompetanse og løsninger"*³⁸¹ Det er klientens *"kunnskap om sitt liv"* som skal danne utgangspunkt for forståelse og tiltak.³⁸² Den "moderlige" omsorgen avvises til fordel for en fellesskapstanke og fokus på likevekt i relasjonsforholdet; *"den nye hjelperollen vil kreve at vi ser på oss selv som veiledere på den felles veg vi skal gå med klienten"*³⁸³. I den filantropiske barneredningsdiskursen ble omsorgen beskrevet som en historie om livredning. Barnet som var i ferd med å trå utenfor bryggekannten, eller kanskje til med falt uti vannet måtte reddes av "svømmedyktige" livreddere. Kreftene til å utføre dette arbeidet ville man finne i *"det Moderlige"*, i en omsorg som i kjærlighet ville *"opløfte den Forvildede, den synkende Unge Slægt"*.³⁸⁴ I det nåtidige tidsskriftet kan det virke noe uklart hvordan en eventuell "reddende kraft" skal virke. I en lederkommentar tar tidsskriftet til orde for at "vi" (yrkesutøverne) ikke skal fremstå som redningsmenn eller "livbøyer", men tvert imot *"må kaste oss ut på dypt vann"*³⁸⁵. I Sosialarbeiderens kompetanse er ikke noe som skal påtvinges klienten, men skal forstås som en felles valgt ressurs: *"Vi skal sammen med klienten bruke vår fagkompetanse og vår myndighet til å finne tiltak og løsninger som opprettholder og styrker klienten/personens makt over eget liv og mulighet til reduksjon av problemer"*.³⁸⁶ Positivt ladede ord som

³⁷⁶ Embla (1998:11, nr 6)

³⁷⁷ Embla (1998:4, nr.3)

³⁷⁸ Embla (1998:35, nr.1)

³⁷⁹ Embla (1998:3, nr.3)

³⁸⁰ Embla (1998:7, nr.6)

³⁸¹ Embla (1998:11, nr.6)

³⁸² Embla (1998:6, nr.6)

³⁸³ Embla (1998: lederartikkel, nr 5)

³⁸⁴ Asyl og Skoletidende 1843, nr.24

³⁸⁵ Ibid (min tilføyning i parantes)

³⁸⁶ Embla (2000:49, nr 9)

refleksjon, dialog og forståelse går igjen: *"refleksjon som kultur må innføres i sosialt arbeid, sammen med det beste vi har fra byråkratiet"*³⁸⁷.

Eksaminasjonen som metode er like relevant som i de eldre tidsskriftene, men fokuset er endret.

*"Terapeutens rolle er å stille spørsmål som igangsetter refleksjon hos familien, som stiller spørsmål som er annerledes enn de familien har stilt seg selv, og som utforsker deres tankegang. Han skal hjelpe dem til å bryte tankemønstre som er destruktive for dem selv og for samspillet i familien"*³⁸⁸

Målet er å *"skape mening gjennom dialog og skape rom for at forandring kan skje ut fra hva den enkelte opplever som problematisk"*³⁸⁹ Sosialarbeiderne må den ene side vise beslutsomhet: *"samle og organisere erfaring slik at de kan fokusere og beslutte i prosesser som leder til terapeutisk handling"* på den andre siden er det viktig at han eller hun ikke viser seg som altfor skråsikker og kan: *"bevare evnen til refleksjon om sin egen skråsikre posisjon om klienten og sin egen virkelighetsforståelse"*³⁹⁰

Målet for behandlingen er *"bedre kontroll over livet og bedre balanse i følelseslivet"*.³⁹¹ Behandlingen skal lede frem til at klienten får et mer *"realistisk bilde av hva hun ønsker seg, finne frem til bedre valg og alternative atferder til å tilfredsstille dette"*.³⁹² For å nå dette målet er ikke sosialarbeiderens utdanning det avgjørende, men at ansatte: *"lykkes i å etablere et tillitsfullt samhandlingsforhold"*³⁹³. Behandlingen skal skape forandringer i ungdommens atferd, slik at vedkommende *"fungerer hensiktsmessig"*³⁹⁴ i sosiale situasjoner. Begrunnelsen for behandlingen er at evnen til selvrefleksjon må bedres. Det hevdes barn og unge med aggressiv eller voldelig atferd, er *"vare fra signaler fra omgivelsene"*, og at de derfor *"er svært avhengig av forhold i den ytre verden, av bestemte kvaliteter i sitt forhold til andre mennesker. Samtidig vil de være i konflikt med andre og ha angst for relasjoner"*³⁹⁵. Ved hjelp av behandling kan de unge *"forandre sitt selvilde, sitt perspektiv på andre og sin virkelighetsoppfatning"*³⁹⁶.

³⁸⁷ Embla (1998:8, nr. 6)

³⁸⁸ Embla (2001:49, nr.10)

³⁸⁹ Embla (ibid)

³⁹⁰ Embla (2000:25,nr2)

³⁹¹ Embla (2000:10, nr 2)

³⁹² ibid

³⁹³ Embla(2000:10, nr.2)

³⁹⁴ Embla nr. 6. 2002, s.44

³⁹⁵ Embla nr. 6, 2002, s.48

³⁹⁶ ibid

Opparbeidelse og fastholdelse av struktur vurderes som avgjørende for behandlingsresultatet. Det de unge trenger er: *"et miljø rundt seg som er preget av forutsigbarhet og kontinuitet hva angår regler og daglige samværsrutiner for å kunne fungere hensiktsmessig"*³⁹⁷. Institusjonens ansatte blir ikke omtalt som velgjørere eller moderlige omsorgspersoner, men som "miljøterapeuter". Det nåtidige tidsskriftet går langt i retning av å gi metodene et rendyrket terapeutisk formål; det handler ikke eksplisitt om å etablere eller gjenopprette "familiære" forbindelser, men om en virksomhet hvis eneste begrunnelse er dens terapeutiske effekt. Miljøterapeutens utfordring er å kontrollere og strukturere situasjonsbetingelser slik at det gis rom for terapeutisk handling. Klientene betraktes først og fremst som trygghetssøkende individer, og denne tryggheten og forutsigbarheten er det bare en fast struktur som kan gi. Miljøbetingelsene er i dette tilfellet ikke bare begrenset til fysiske forhold. Det understrekes viktigheten av *"miljøterapeutens evne til og mestring av kommunikasjon på ulike plan og nivå"*³⁹⁸. Observasjoner i institusjonsmiljøet er vesentlig. Formålet er å identifisere "risikofaktorer" i det fysiske miljø og hos personalgruppen³⁹⁹. Dette oppnås ved å forstå den unges samspill med omgivelsene.

De "risikofaktorene" som må identifiseres, kan utløses på fire nivåer samtidig, og miljøterapeuten må forstå, hva som skjer; 1. i ungdommen, 2. i ham/henne selv, 3. mellom ham/henne og ungdommen samt 4. mellom ungdommen og omgivelsene. Miljøterapeutens kvaliteter er blant annet viten om diagnosegrupper, tålmodighet, en terapeutisk holdning, og at hun bruker seg selv som person.

Strukturens viktighet fremheves ikke bare som et gode i forhold til den enkelte ungdom, men er også noe som skaper trygghet og forutsigbarhet hos miljøterapeuten. Miljøterapeuten presenteres som en person med *"egen historie, moralske kart og dagsform"*⁴⁰⁰. Dette individuelle og subjektive tolkningsgrunnlaget skaper i følge flere innskrivere usikkerhet og utrygghet i arbeidssituasjonen. Strukturens oppgave er å oppheve slike tilfeldigheter, gjennom å få hele personalgruppen til å tenke og opptre likt i konkrete situasjoner.

Det er miljøterapeuten som gis ansvar for at kommunikasjonen med ungdommen fungerer hensiktsmessig, dvs. uten aggressive utfall. Behandlingen bygger på en individuell tilnærming; en tilnærming basert på teori, kunnskap om klienten på ulike områder, kombinert med

³⁹⁷ Embla, nr. 6, 2002, s 44

³⁹⁸ Embla nr. 6. 2002, s.44

³⁹⁹ Embla nr, 6 2002, s.44

⁴⁰⁰ Embla nr. 6. 2002, s 45

tilgjengelige behandlingsressurser⁴⁰¹. Miljøterapeuten skal bidra til en omhyggelig beskrivelse av ungdommens oppveksthistorie, diagnose, samt kognitiv og sosial fungering⁴⁰². For at den terapeutiske relasjonen skal fungere, må all kunnskapen som blir innhentet ha som mål å gi en bedre forståelse av klientens måte å kommunisere på. Likeledes må miljøterapeutene arbeide med å forstå seg selv; *"øke bevisstheten om hvordan vi selv kommuniserer i ulike situasjoner"*⁴⁰³. Miljøterapeutens profesjonalitet knyttes til bevissthet og kunnskaper om hvordan han eller hun må handle for at samhandlingen med ungdommen skal bli vellykket. Dette forutsetter at den enkelte miljøterapeut selv får kontinuerlig veiledning og kompetanseoppgradering. Institusjonens ansvar blir å *"ta vare på den enkelte medarbeider, og tilrettelegge for fagutvikling for den enkelte"*.⁴⁰⁴

Miljøregler er blant de teknikker som inngår i miljøterapeutens vitensgrunnlag. Miljøregelen foreslås brukt i *"situasjoner der "naturlige" samhandlingsbetingelser ikke vil være tilstrekkelig for å skape hensiktsmessig kommunikasjon og sosial kontroll"*⁴⁰⁵. For at regelen skal fungere stilles det en rekke krav; den skal være handlingsrettet, nedskrevet, kjent av alle nærpersioner, ikke til å misforstå og kunne håndheves innenfor gitte rammebetingelser⁴⁰⁶. Et eksempel på en slik regel blir nevnt; *"alle skal stå opp til frokost hver dag, hvis ikke annet er avtalt"*. Miljøterapeutens oppgave blir i denne sammenheng å inngå en avtale med ungdommen. Avtalen tar sikte på å utarbeide mål og ansvarsfordeling i *"stå opp situasjonen"*; hva ungdommen skal gjøre og hva personalet skal gjøre, samt konsekvenser dersom målet ikke nås. Begrunnelsen for bruken av metoden er at den fungerer som *"hjelpetingsler"* for de unge, og at den bidrar til å frigjøre klienten og personalet fra maktkamper i for eksempel ovennevnte situasjon⁴⁰⁷. Det substansielle endemålet er imidlertid i liten grad gjort eksplisitt.

6.2. Fortsettelser og brudd i vitensgrunnlaget

Her følger en overordnet analyse og konkretisering av de tydeligste fortsettelser og brudd i tidsskriftenes svar på analysespørsmål de innledningsvis stilte. I skjema 1 (vedlegg) er utvalgte

⁴⁰¹ Embla nr. 6, 2002, s 48

⁴⁰² ibid

⁴⁰³ Embla nr. 6, 2002, s 49

⁴⁰⁴ Embla nr. 6, 2002, s.50

⁴⁰⁵ Embla nr. 6, 2002, s50

⁴⁰⁶ Embla, nr. 6, 2002 s.50

⁴⁰⁷ Embla nr. 6, 2002, s50

fortsettelse og brudd mellom det gamle og nye tidsskriftet satt opp ved siden av hverandre. I det følgende avsnitt kommenteres og utdypes skjemaet.

I forhold til asyltidsskriftes oppramsinger av teknisk-praktiske handlinger, som opprettholder ro, regelmessighet, inneholder de nye tidsskriftet i større grad holdningsbeskrivelser, som skal omsettes i den terapeutiske praksis.

Målet for behandlingen er uendret, at den unge skal bli sosialt reintegrert. I Embla er dette supplert med et mål omkring den unges innsikt i sin egen situasjon.

Hva angår metoder som anbefales kan følgende trekkes frem: Observasjon spiller en uendret rolle i tidsskriftene. Strukturens heldige påvirkning av barnets atferd og psyke vurderes uforandret. Forståelse, herunder utforskning av tanker og følelser, beskrives ikke i de gamle tidsskriftene. I de nye gjennomsyres ønsket om forståelse alle relasjoner til barnet.

De personlige kvalifikasjoner, som ønskes fra omsorgsgiverens side, endres. Pleiemoderen måtte i de gamle tidsskrift være oppmerksom på sine egne dårlige sider. Dette utvides i de nye tidsskrift med et krav om at miljøterapeuten må forstå seg selv.

I både de gamle og de nye tidsskriftene fremkommer det at omsorgen utøves i forholdet mellom barnet og omsorgsgiver. I de gamle tidsskriftene tar omsorgen sikte på å vekke barnets moralske følelser, blant annet ved å snakke om konkrete hendelser som har oppstått i omgivelsene og trekke erfaring fra dette slik at det kan brukes i lignende situasjoner. Omsorgsgiverens oppgave er å påvirke barnet i riktig retning. Hvilke effekter barnets reaksjoner kan ha på omsorgsgiveren er ikke et tema i de gamle tidsskriftene. I de nye tidsskriftene blir relasjonsforholdet beskrevet som noe som virker i begge retninger. Her blir miljøterapeuten et subjekt, med egne tanker og følelser som krever granskning. Møtet med den unge kan utløse avmakt og følelse av å ikke mestre jobben⁴⁰⁸. Miljøterapeuten fremstilles som trygghetssøkende subjekt på linje med den unge. Med andre ord er interaksjonen sterkere understreket i de nyere tekstene.

Omsorg er begrep som går igjen i begge tidsskriftene, og blir regnet som et sentralt kjennetegn ved den type handlinger som definerer behandlingen av barna. I de gamle tidsskriftene brukes ordet kjærlighet synonymt med omsorg. Det argumenteres for at kjærlighetsfulle relasjoner og forståelse kan kompensere for manglende omsorg i hjemmet. I de nyere tidsskriftene finnes ikke ordet kjærlighet. Her tales det om at miljøterapeuten skal "lære" den unge mer "hensiktsmessige samspillsregler". I de gamle tidsskriftene skulle barnet påvirkes ved å ta i bruk den moralske

kraften som hevdes å være der fra naturen side. Pleieren skal fungere som en rollemodell, være åpen og imøtekommende. Det er den personlige kontakten som verdsettes, og samhandlingen struktureres rundt mor - barn forholdet. I de nyere tidsskriftene fremstår miljøterapeuten mer som en likeverdig veileder, og omsorg knyttes til det å tilrettelegge og justere miljøbetingelser slik at både miljøterapeuten og den unge opplever "mestring".⁴⁰⁹ Her tales det om forpliktende samarbeid, der den unge skal lære å forstå sine omgivelser, få overblikk over situasjonen og "kjenne etter" før det handler. Hovedutfordringen er å gjøre de ulike situasjonene så trygge at den enkelte miljøterapeut kan bruke sin "faglige" handlekraft.

Et av hovedprinsippene ved de selvforholdpraksisene som filantropene utviklet, var at man skulle være "bevæpnet" med en behjelpelig diskurs som man alltid hadde for hånden, som man hadde lært seg tidlig, som man gjentok for seg selv og som man regelmessig skulle tenke over. Den medisinske oppfatning av verden som bestående av "miljøfaktorer" som er bærere av positive eller negative virkninger for helsen, innebar en detaljert og vedvarende problematisering av omgivelsene i forhold til kroppen, og en skrøpeliggjøring av kroppen i forhold til det som omgir den. Prinsippene er fremdeles de samme; i høyden mer utviklede. Det er mer snakk om en verdiforskyvning i de elementer man retter oppmerksomheten mot.

6.3. Vitensgrunnlaget i forhold til Foucault

Her vil jeg hovedsakelig ta utgangspunkt i spenningsfeltet mellom de konkluderende overveielser for fortsettelser og brudd i vitensgrunnlaget og Foucaults tanker. Ut over det vil det være nødvendig å forfølge enkelte av tidsskriftenes utsagn enkeltvis for å gi diskusjonen ekstra dynamikk.

Foucault tar til orde for at humanvitenskapene ikke bare må betraktes som en effekt eller et instrument for makt, men som et vitensfelt som er "disiplinert" i relasjon til bestemte praksiser og styringsproblemer. Et vitensfelts epistemologi vil derfor være avhengig av bestemte institusjonelle former, og bedømmelsesregimer, i relasjon til menneskets atferdsmåter, og som den "knowhow" som muliggjør visse maktmekanismer. Underbygges denne tesen i tekstene fra tidsskriftene som utgjør den empiriske analysen? I tidsskriftene beskrives strukturens gunstige påvirkning. Det er unektelig en endring i ordene som brukes i beskrivelsen av struktureringen: i stedet for "fasthet i gode vaner og frihet i onde vaner" skrives det "forutsigbarhet og kontinuitet

⁴⁰⁸ Embla nr. 6, 2002, s. 48

hva angår regler og daglige samværsrutiner" og så videre. Der er likevel ikke noe større endring i vurderingen av strukturens innflytelse, hvilket tyder på en språklig fornyelse snarere enn en metodemessig endring. Strukturens påvirkning ligger tett opp mot Foucaults antagelse av at ethvert aspekt ved kroppen kan formes, i dette tilfelle ved hjelp av kroppslig disiplinering. Nødvendigheten av tett observasjon, som Foucault knytter til eksaminasjonen, vurderes likeledes uendret i tidsskriftene. Den store innholdsmessige forskjell i miljøterapeutens metoder ligger i de nye tidsskrifts målsetning om at den unge skal utvikle seg gjennom forståelse av sin egen situasjon. Foucault beskriver hvordan disiplinen skaper individer gjennom sin dannelse av objektiv viten om de "innsatte", i dette tilfellet "aggressive og voldelige" barn og unge. Denne objektive viten skal den unge og familien bekjenne seg til for å få selvinnsikt. Den unges forståelse av sin situasjon er ifølge Foucault knyttet til en vitenskapelig diskurs, som subjektiviserer den unge. Viljen til å se et forbedringspotensiale rettferdiggjør at den unge underlegges en uttømmende granskning. Frembringelsen av bekjennelsen og dens virkninger omkodes og det settes terapeutiske mål, ikke i henhold til synden, skylden eller overdrivelsens register, - men noe som plasseres under regimet for det normale og patologiske. De gamle tidsskriftene la vekt på at de daglige vanene skulle gjøre barnet kjent med sine laster. Målet var å utvikle barnets samvittighet. I de nyere tidsskriftene skal den unge lære å fortolke sine "symptomer" i en vitenskapelig diskurs. Den unge subjektiviseres i to betydninger. Han er underlagt en vitenskapelig diskurs, så vel som et selvbevisst individ. Det må altså svares bekreftende på at disiplineringen har spilt og spiller en rolle i den miljøterapeutiske diskurs.

Videre peker endringene i tidsskriftenes utforming mot at den kroppslige disiplinering beskrevet i de gamle tidsskriftene, med nåtidens politisk ukorrekte termer, er blir supplert med en sjelelig dimensjon gjennom bekjennelsens teknologi. Denne formen for selvransakelse var riktignok til stede i det gamle tidsskriftet, forskjellen er at den nye type selvransakelse synes å framstå som et mål i seg selv. Den vedvarende ledsagelsen av samvittigheten står ikke i forhold eksplisitte moralske dyder, men i forhold til en underkommunisert moral uttrykt i terapeutiske termer. Lastenes karakter er endret. "Naturbarnet" er ikke bare passe aktiv, høflig og lydig. De nye opplæringsmålene krever en fleksibel kompetanse; *"evnen til lå kunne avlese forskjellige sosiale situasjoner, og samtidig inngå både aktivt, avstemt og tilpasset i mange forskjellige sosiale sammenhenger"*⁴¹⁰. For å lykkes på den sosiale arena, kreves evne til "selvformasjon". Det kreves en vedvarende aktivitet som handler om å skape og omskape seg selv; en aktivitet som

⁴⁰⁹ Embla nr. 6. 2002, s.48

⁴¹⁰ Embla (2001:20 , nr. 5)

innebærer håndtering av abstrakte symboler, og estetiske identitetsmarkører som uttrykk for individuell livsstil og tilhørighet til ulike former for sosiale identitetsfelleskap⁴¹¹. Avvik oppfattes som tegn på at det subjektive "selvet" er hindret i sin iscenesettelse. Målet er å utvikle barnets "selvfølelse", "selvbilde" og evne til "selvrefleksjon". Maktens teknologier gjennomgår en forandring, men struktur og forståelse forblir dypest sett den samme sak hva gjelder disiplineringen av den unge.

6.4. Sosialarbeideren må også forstå seg selv

Foucault hevder at makt og viten er uløselig knyttet til hverandre. Med maktrelasjoner følger alltid et vitensfelt. Vitensfeltet produserer objekter for viten, som det er beskrevet i ovenstående avsnitt. Bekjennelsen er medvirkende til å skape den unge selv, hans sjel. Makten produserer således de realiteter, som behandles i miljøterapiens diskurs. Miljøterapeutens ønske om forståelse, og utviklingen av en vitensdiskurs som kan forklare og beskrive relasjonelle forhold medfører, at relasjoner mellom barnet og omgivelsene med tiden konstitueres som realiteter. I klar kontrast beskrives ikke noen tilsvarende relasjoner i de gamle tidsskrift. Her er de ennå ikke oppfunnet, italesatt. Relasjonene er ikke "objektive" på det tidspunkt hvor de tidlige tidsskrift er skrevet, det vil si at de ikke er muliggjort som objekter for viten. I de gamle tidsskrift hører vi om noe som ligner relasjonsbegrepet, nemlig om de "naturlige" og "ekte" kjærlighetsfulle "bånd". Forskjellen er at relasjonsbegrepet i det nyere tidsskriftet har et annet språk og et utvidet innhold i forhold til kjærlighetsbåndene som enten er "naturlige" eller fraværende. Det er med andre ord flere relasjoner som trekkes inn, ikke bare de mellommenneskelige, men også en utvidet viten om individet; institusjonshistorie, diagnose og atferdsmønster.

Miljøterapeutens bruk av seg selv som person, og kravet om hans eller hennes forståelse av seg selv, er kun eksplisitt i det nye tidsskriftet. Miljøterapeutens faglige "selv" blir også en realitet i kjølvannet av maktens vitensproduksjon. Han eller hun er altså underlagt en individualiserende teknologi på samme måte som barnet og må være selvbevisst ut fra en vitensdiskurs for å kunne bruke seg selv "som person".

For å sammenfatte ser det altså ut til at relasjoner til barnet, barnet selv og miljøterapeutens selv, først er blitt realiteter etter innføringen av bekjennelsens individualiserende teknologi i helse- og sosialfaglig arbeid. Makt og viten fremstår på denne måte som et tveegget sverd, som

⁴¹¹ *ibid*

individualiserer, objektiviserer og subjektiviserer så vel barnet som behandler. Her blir det tydelig at subjektivisering medfører en personlig oppmerksomhet omkring egne, "objektive" avvik eller patologier. Miljøterapeutens analyserende, faglige selv er ikke knyttet til "objektive" karakteristika i samme grad. Selv om makt og viten påvirker begge parter, er det "kontaktsvake barn" både objektivt "kontaktsvakt" og subjekt i begge betydninger.

6.5. Tidsskriftenes karakter endres

Ovenstående foreløpige konklusjoner kaster lys over den endrede karakter tidsskriftene har. I de tidlige tidsskriftene gjenkjennes ikke barnet og behandleren som personer. Det vil si at forholdet mellom miljøterapeut og barn ikke beskrives som annet enn et statisk, gitt forhold mellom objekter. Pleiehandlingene er følgelig ikke annet enn praktiske teknikker. Dette avløses i de senere tidsskrift av beskrivelser av dynamiske relasjoner mellom selvbevisste personer/subjekter, jevnfør ovenstående beskrivelse av dannelsen av subjekter gjennom individualiserende maktviten.⁴¹² "Helbredende relasjoner" er objekter for viten både i de nye og gamle tidsskrift, men opptrer i ny språkdrakt i de nyere tidsskrift. Kanskje er konstitueringen av en dynamisk relasjon mellom miljøterapeut og barn medvirkende til at de nyere tidsskrift kan utelate de tekniske beskrivelser til fordel for holdningsbeskrivelser som nødvendigvis forutsetter et visst nivå av personlig stillingtagen. Analogt til Foucaults tese om at "man kan ikke snakke om alt i alle sammenhenger, og at ikke hvem som helst kan snakke om hva som helst", har det sannsynligvis ikke vært mulig å beskrive annet enn daglige rutiner og anskuende eksempler før miljøterapeuten og barnet oppfattes som personer, subjekter. -Subjekter i forhold til italesettelsen av en vitensdiskurs om miljøterapi.

6.6. Omsorg i sosialt arbeid

Det relasjonelle omsorgsbegrepet er særegent for de nyere tidsskriftene. Betyr det, likesom tilfellet med det dynamiske klient- miljøterapeut forholdet, at *relasjonell omsorg* er en nyere oppfinnelse? Er det makt-viten dyaden, som har gjort miljøterapeuter i stand til å italesette relasjoner? I diskusjonen blir det konkludert med at det har skjedd tydelige endringer i måten det helse- og sosialfaglige arbeidets blir italesatt. Spørsmålet, som nå presser på er: Hvorfor er relasjoner og sosial fungering så betydningsfulle og viktige å understreke i det helse- og sosialfaglige arbeidet? En god relasjon gir i følge det nåtidige tidsskriftet rom for: "*selvhevdelse*

⁴¹² Terapeuten er både "deltakar og tilskodar" for å si det med Skjervheim.

og individualitet, tilknytning og bekreftelse" ⁴¹³. Autoritet blir i denne sammenheng ikke bare knyttet til praktiseringen av en teoretisk vitenskap om den trengende, men setter helt spesifikke krav til utøverens personlige egenskaper. Det kreves evner til å kunne forhandle, til å tilpasse innsatsen mot ulike individers forståelser av en situasjon, og til å endre denne selvforståelsen. Noen av de samme kravene stilles også til den trengende; evnen og viljen til å kunne reflektere over egen livssituasjon blir særlig vektlagt. Dette gjelder også barna, som ikke først og fremst skal skjermes men i stedet være aktive samtalepartnere. Det blir hevdet at dersom mor får i oppgave å introdusere systemet for de andre familiemedlemmene, vil metoden gi større legitimitet og raskere fremgang enn hvis ekspertene gjør det ⁴¹⁴. Ved å be mor respektere det som blir sagt til de andre i familien, ansvarliggjøres mor som forelder. Innvirkningen på foreldrenes oppdragelsesevner skjer i denne sammenheng ikke gjennom formidling av anskuende eksempler men ved at foreldrene aktivt gjennomgår en opplæring slik at de selv kan iversette de teknikker som oppdragelsessystemet innebærer. Likeverdighetens premisser er at foreldrene læres opp til å innta den subjektposisjonen som oppdragelsessystemet forutsetter.

Selv om tekstene i de nyere tidsskriftene oppfordrer miljøarbeideren til å endre maktforholdene til fordel for klienten, hindrer dette ikke de samme italesetterne å levere mange harde fakta om for eksempel den unges "kommunikasjonsforstyrrelser" ⁴¹⁵. Sett i lys av ovenstående betraktning er det uten betydning at klientens viten skal tillegges større vekt ved beslutningsutfall, fordi makten alltid er knyttet til skapelse av viten, og som nevnt tidligere "hvem som helst kan ikke snakke om hva som helst". Det helse – og sosialfaglige arbeidets vitensfelt vil uansett være en konsolidering av en maktladet diskurs omkring den "trengende", uansett hvor mye teksten legger vekt på det motsatte. Med Pär Nygrens artikkel "kampen om det sosiale arbeidets identitet" som ble trykket i Emblas utgave nr. 8, 2000, fulgte en rekke debattinnlegg som tok sikte på å debattere og innkretse vitensfeltets særegne kjennetegn. Nygren foreslo følgende definisjon:

"Det sosiale arbeidets undersøkelses og intervensjonsobjekt er de sosiale fenomener som er gjenstand for sosialpolitikkenes tiltak med begrunnelse i at de representerer "problemer" i de sosialintegrative prosesser som enkelte individer og grupper av individer blir involvert i løpet av ulike livsfaser" ⁴¹⁶.

⁴¹³ Embla 1998, nr.3

⁴¹⁴ ibid

⁴¹⁵ Embla (2002:46, nr 6

⁴¹⁶ Embla nr. 8, 2000, s35

Som motreaksjon til dette innlegget, hevdet Hans- Jørgen Wallin Weihe og Naushad Ali Qureshi, at begrepet *integrasjon* måtte forkastes til fordel for *inkludering*. Det ble hevdet at helse- og sosialarbeideren i større grad må opptre som talerør for sin klient eller klientgruppe, med et ansvar for å "arbeide både med ressursmobilisering hos vanskeligstilte individer og utsatte grupper samt å mobilisere makt, slik at mennesker selv kan arbeide for å endre strukturelle forhold i samfunnet"⁴¹⁷. Ragnhild Hansens forslag var at vitensfeltet først og fremst måtte fokusere på "den interaksjon som finner sted mellom individ og omgivelsene på alle nivå", og nøkkelbegrepet som her ble introdusert var "sosial fungering", definert som "forholdet mellom individenes mestringssevne og omgivelsenes krav"⁴¹⁸.

Debattantene synes å være enig om at det helse- og sosialfaglig arbeids identitet kan knyttes opp mot individer som har "problemer" med å innordne seg i forhold til samfunnet krav og normative forventninger. Definisjonene gir mulighet for en endring av den egentlige utførelsen av handlinger, det vil si metodene, uten at den grunnleggende tenkningen som ligger bak endres. Det er ut fra Hansens o.a. definisjon mulig å tolke sosialt arbeid som ønsket om å få den andre til å innordne seg i fellesskapet. Dermed aksepteres disiplineringen som en del av det sosiale arbeidet for klienten. Det er denne tolkningen av omsorgen som strategisk medfører et slektskap med bio-makten. Det er vanskelig å lage plausible tolkninger av det "sosiale arbeidets virksomhet" uten tilknytning til makten, i det den systematiserende anvendelse av sosialt arbeid produserer viten og "sannheter" om sosialt arbeid. Dette medfører de tidligere beskrevne konsekvenser for dem som det sosiale arbeidet utøves for, og slik er man tilbake ved den første tolkning av sosialt arbeid som disiplinering. Hvis man oppfatter sosialt arbeid som et motstandsfenomen, kan det ikke anvendes systematisert, for systematikken slår fenomenet over i sin egen motsetning; makten.

Hvis man aksepterer påstanden om at en større eller mindre del av helse- og sosialfaglig miljøarbeid er bygget opp omkring disiplineringens teknologier, må man nødvendigvis stille spørsmål om ens oppfatning av frihet. Kan man tale om frihet innenfor rammene av det normaliserende samfunn? Så lenge målet for virksomheten er at klienten skal fungere i sosiale sammenhenger, og utgangspunktet nettopp er en oppfatning om at dette forholdet er problematisk - vil en da ikke kunne hevde at denne virksomheten for en stor del vil skje på bekostning av deres oppfatning av frihet? *Hva skjer når klientens ønske om å forvalte sitt eget liv, er sterkere enn ønsket om å "fungere" i samfunnet?* Utrykk som "å fungere hensiktsmessig"

⁴¹⁷ Embla nr. 1.2001, s. 52

⁴¹⁸ Embla nr. 2, 2001, 55

gjør det ikke klart hvilken målestokk det er snakk om, og det er nærliggende å tolke målestokken som samfunnets normaliserende bedømmelser, og dermed underbygges den tidligere tese om at de helse- og sosialfaglige miljøarbeidet grunnleggende er disiplinerende. Wallin Weihe og Qureshis krever at helse- og sosialarbeidere må påpeke og forlange endring av samfunnsforhold som virker sosialt, økonomisk og kulturelt utstøtende, ekskluderende og segregerende, og som neglisjerer menneskelige kvaliteter som verdighet, deltakelse, anerkjennelse og respekt⁴¹⁹. Er det mulig å tenke seg at det helse- og sosialfaglige arbeidet er del av disse utstøttings- og undertrykkelsesmekanismene? Refleksjon rundt dette synes ikke å være tilstede i profesjonens eget tidsskrift det siste tiåret.

Kan man endre et humanvitenskapelig fag, som det helse- og sosialfaglige miljøarbeidet er en del av, som ifølge Foucault er utviklet i takt med disiplinerings teknologier, og som har en tydelig sosial funksjon? Endringer synes nesten umulige dels på grunn av fagets historiske fremkomst og funksjon, og dels fordi motstand, i Foucaults forstand, ikke kan systematiseres gjennom det eksisterende system. Her til sist i analysen skal det likevel trekkes fram at Foucaults tenkning nettopp skaper en vedvarende problematisering i valget mellom flere farer, hvor man må forsøke å finne det minste onde.

7. Konklusjon

*”All the world`s indeed a stage
And we are merely players
Performers and portrayers
Each another`s audience
Outside the gilded cage”⁴²⁰*

I ovenstående diskusjon behandles det helse- og sosialfaglige miljøarbeidets historiske vitensgrunnlag, slik det ble muliggjort i Bergens Stiftstidende og Asyl- og skoletidende i perioden fra 1840- 1843, og tidsskriftet Embla i en kort periode omkring 2000. I analysen av

⁴¹⁹ Embla nr. 1.2001, s. 52

⁴²⁰ Rush , fra albumet “*Moving Pictures: Limelight*”

kontinuitet og brudd i tidsskriftene er deler av Foucaults forfatterskap anvendt som fortolkende og forklarende perspektiv.

I dette foucaultske perspektiv konkluderes det helse- og sosialfaglige arbeidet som grunnleggende knyttet til disiplinerende teknikker. Videre antydes det, at utviklingen av sjelelig disiplinerende teknikker har spilt en rolle i konstruksjonen av den ”trengende” selv, miljøarbeiderens faglige selv og relasjonen mellom dem. Videre kan endringen av tidsskriftenes karakter forklares gjennom italesettelsen av miljøarbeideren som person. Det kan konkluderes med at endringen av vitensgrunnet har direkte innflytelse på miljøarbeidets faglige identitet.

For Foucault er det tydelig at han forlanger at man konstant forholder seg til samfunnets utvikling, idet makten er et grunnvilkår og så flyktig at den konstant endrer karakter. Han kan kritiseres for en maktanalyse som gjør det mulig å gjenfinne makten ”overalt” og som konsekvens av dette, at all viten i moderne samfunn prinsipielt sett et problematisk uttrykk for, og instrument til, makt. I diskusjonen antydes det, at klientkontakten i det helse- og sosialfaglige arbeidet er knyttet til en strategi, bio-makten, hvor målet er at klienten skal innordne seg i samfunnet. Betonningen av nærhet i relasjonen mellom giver og mottaker er sterkt tilstede i miljøterapi-diskursen som den er det i redningsdiskursen, men det handler likevel ikke om en strukturering omkring dialogens riter. I den grad samtalen åpner for en tilkjenning av nye erfaringer, begrenses deres verdi i og med et krav om at kommunikasjonen skal ta sikte på å endre den trengendes virkelighetsforståelse.⁴²¹ Å forstå seg selv som ”autonom subjekt” forutsetter at man tolker virkeligheten og skjebnen som et individuelt ansvar; finner mening i ens eksistens gjennom å foreta valg. Det betinger med andre ord en bestemt måte å relatere til selvet på.

La oss søke å oppsummere diskursen om barneasylet og filantropisk arbeid for de ”forsømte og fordærvede barn” på 1800-tallet i Norge.

Asylet og redningsanstalten ble profilert som ”milde stiftelser”. Den moralske redningen skulle bestå i ”oppdragelse”, som ble atskilt fra begrepet straff. Problemet for disse institusjonene var at de neppe kunne fremstå som troverdige alternativ til straffen uten å støtte seg til strengere former for kontroll og sanksjonering. Vi så her et eksempel på hvordan Foucaults begrep om ”det fengselsaktige” illustrerer hvordan ulike straffe- og bevoktningsmekanismer spredte seg til en

⁴²¹ Se bla. Embla (1998:33-41)

rekke institusjoner i løpet av 1800 tallet. Fra de ubetydelige avvik kunne sanksjonene bli stadig strengere. Det var ikke lengre synden eller anslaget mot allmenne oppfatninger om rett og galt som virket opprørende eller truende, men ufornuften, avviket og anomalien. Som vi ser ble det trukket klare forbindelseslinjer mellom barnasylet på den ene siden og tvangsarbeidsanstalten på den andre; fra "tilsyns eller oppdragelses"-institusjoner som hadde som formål at man skulle unngå de mer strengere anstalter, og til de mer rendyrkede som skulle ha en avskrekkende funksjon slik at man lettere tilpasser seg de førstnevnte. Det synes derfor klart at den "milde" anstaltens historiske ankomst kunne fungere som en legitimering av strengere kontroll og tvangstiltak fra offentlige myndigheter. Barneasylet var blant de institusjoner som i likhet med sykehusbygningen kunne få den medisinske erfaring til å fungere; et redskap for å behandle det "sunn" og moralske mennesket. Den gjorde det mulig å observere den "barnlige karakter" mer inngående, og således gjøre det sosiale arbeidet mer adekvat. Bygningens utforming gjorde det mulig at "ædle skudd" ble omhyggelig adskilt fra truende "ugress" og dermed forhindre smittespredning. Barneasylet fungerte også som et dressurmiddel, en slags "læremaskin" som forente kravet om å frembringe sterke kropper som var et helsemessig krav, danne lovlydige undersåtter som et politisk krav og forebygge laster og utskielser som et moralsk krav.

De ulike praksisene og teknikker som asylinstitusjonen tok i bruk var organisert med sikte på at barnet skulle ta seg selv som subjekt på alvor, middelet var å forholde seg til de praksisene som institusjonen krevde. Det var menneskenes væremåte som fornuftige vesener, og ikke ens materielle status, som skulle ligge til grunn for og bestemme over forholdet mellom styrer og styrte. Det er riktig å hevde at filantropiens barnreddende virksomheter gav den borgerlige moral fornyet status, en status som organiserte det erkjennelsesmessige forholdet mellom fornuft og ufornuft. Forholdet mellom voksne og barn ble derfor ikke lengre strukturert med utgangspunkt i en lærlingkontrakt, men som et forhold mellom fornuftige og ufornuftige individer. Disiplineringen av det "forsømte" barnet skjedde ikke bare i relasjon til hierarkisk observasjon og normaliserende bedømminger, men også til en sammensatt struktur som styrte bevegelser i tid og rom. Den søkte dessuten å etablere en indre relasjon mellom det forsømte barn og hans eller hennes kropp; ved at kroppens beherskelse ble både befestet og opprettholdt ved disiplinære øvelser.

Tidsskriftet inneholdt detaljerte beskrivelser av de teknikkene og metodene som skulle anvendes for dette formål. Sentralt sto observasjon, og pleiemoderen og hennes medhjelpere må være

damedireksjonens ”øyne og ører”, når ikke disse var til stede. Den religiøse formaning skulle få mindre plass for å gi rom for nøye observasjon av barnet. Blant de mer spesifikke handlinger kan nevnes anskuelsesøvelser, renslighetstrening, musikkøvelser og fysisk trening.

Den moralske påvirkning av barna skulle nås ved gode rutiner og en presist fastsatt dagsrytme, som man mente ville danne gode og sunne vaner. Avdelingene måtte derfor være innrettet slik at barna fikk mulighet for at ta del i de daglige rutinene sammen med pleierne. Utfordringen lå i å skape et godt institusjonsmiljø, som mest mulig ligner de omgangsformer som utspilte seg innenfor en ” kristen familie”. Bestyrerinnen omtales blant annet som ”moder”, en nærmest metafysisk rolle som ofte ble beskrevet i overstrømmende vendinger. I barneasylet skulle det være en husorden, som ble styrt med en smidig disiplin. Å være i aktivitet ble nærmest ansett som et mål i seg selv. Pleierne kunne med dette skape en oppdragelsesmessig ramme for barna gjennom et rigid fastsatt miljø. Troen og den guddommelige kjærlighet til barna skulle lede deres arbeid, ikke vitenskapen. Filantropien ble på mange måter utformet som en livskunst; en måte å praktisere eller handle på overfor omverden. Den ble gitt bestemte karakteristika som beskrev den som en type ferdigheter eller kunst og i form av praktiske forskrifter. ”Livskunsten” slik filantropen formidlet den, var ikke først og fremst en henvisning til religiøse påbud, *i økende grad* skulle de henvisne til naturen og fornuftens universelle prinsipper. Barneasylet var ikke først og fremst et prosjekt som krevde religiøs eller vitenskapelig begrunnelse. Den moralske oppdragelse ble utformet som en teknikk en slags ”herredømmets kunst”, som skulle læres, overføres til praktisk handling og følge allmenne normer. Som livskunst var den uløselig knyttet til en bestemt måte å tenke om politisk makt og søke å utøve den; f.eks gjennom målinger og kalkuleringer som blant annet tar utgangspunkt i det ”sunne” og det ”barnlige”, i form av tilpasning til ett arbeidsfelleskap, eller ved å fininnstille strategiene slik at man unngår enhver form for sosial uro eller menneskelig svikt som kan hemme *befolkningen* som ressurs. Den ”barnlige karakter” var ikke noe som filantropene ”oppdaget”. Den fikk sitt utspring i de ulike praksisene og teknikkene som til sammen konstituerte den umyndiges status. Den ”barnlige” karakter representerte et aspekt ved fornuften, men likevel utenfor den. Den barnereddende filantrop skulle ikke bare vokte over barnet, men sørge for at familien inngikk i et felleskap med institusjonen som ”en stor familie”. Som hyrden vokter over sine får, ble barneasylet organisert slik at ikke bare barnet men også familien som helhet ble umyndiggjort. Strategiene var utformet slik at familien gradvis skulle tilpasse seg institusjonens leveregler og normative forventninger. Ved hjelp av ros og oppmuntring som ble formidlet av de institusjonsansatte, skulle foreldrene gradvis fremstå som ansvarlige og fornuftige individer. Barnet ble riktignok uskyldiggjort men

ble likevel tillagt et overskudd av krefter som de kunne bruke på en farlig måte. Barneasylet var lagt opp slik at ”utskuddet” skulle gjeninnta sin posisjon som ”barnlig” individ. Barnet skulle erfare seg selv som ”uskyldig” og ”barnlig” ved ikke å overskride de lover eller atferdsnormer som var gitt av institusjonen. Hos barnet skulle den uskyldige status bli en eksistensform for barnet på samme måte som den umyndige status ble konstituert som erfaring for trengende familier. For filantropen skulle det innebære en slags suverenitet. Filantropene kunne hevde sosial makt og status ved å være i besittelse av filantropiske sannheter og som mester av ”kjærlighetens kunster”.

Den nåtidige diskursen viser andre konseptuelle og etiske utveier, men noen grunnleggende paradoks virker likevel gjenkjennelige.

Diskursen synes å peke mot nye måter å forstå ”oss selv” på; en subjektifisering i form av det enkelte individs ”selv-promoterende prosjekt”, påkaller en ny type makt og gir eksperter på en slik type selvtransformasjon fornyet autoritet. Målet for sosialiseringen er ikke lengre at individet internaliserer gitte samfunnsnormer. Kollektive identiteter endrer betydning. ”Mor” eller ”barn” er utilstrekkelig som identitetsmarkør. Vi signaliserer vår identitet gjennom måten vi kler oss på, sjargong, levemåte, interesser og verdier. 10-åringen insisterer for eksempel på å følge sin egen ”stil” i valg av klær. Identiteter er noe som formes og omformes kontinuerlig i de ulike sosiale kontekster vi opptrer i. Vektlegging av egalitære strukturer gjør at den sosiale status ikke gir noen klare indikasjoner på hvordan man bør opptre. Et resultatet av dette er at autoritetsforholdet blir uklart, og åpner opp for nye måter å utvise herredømme over seg selv og andre på.

Individualitet er knyttet opp mot komplekse eksistensielle erfaringer, gjerne uttrykt som ”livsstil” og ”livskvalitet”. Disse idealene italesettes i politiske programmer og gir bestemte erfaringer etisk verdi: autonomi, frihet, valg, autensitet, kreativitet og fleksibilitet: *”The current prominence of concern with the self is bound up with the emergence of a range of political programs and techniques that seeks to govern in new ways, not through ”society”, but through the educated and informed choices of ”active” citizens, families and communities”*⁴²². Som følge av dette blir mottakerne av helse- og sosialtjenester ikke lengre omtalt som klienter og pasienter, men som ”brukere”. Dette innebærer nye former for kontakt mellom helse- og sosialarbeideren og ”brukeren”. Hans eller hennes innsats kan ikke virke formanende eller moderlig, men fremstår

⁴²² Rose (1996: kapittel 7)

som en dialog mellom jevnbyrdige samtalepartnere.⁴²³ Det forutsettes altså at partene har visse felles interesser motiver, eller blir emosjonelt berørt av relasjonen på samme måte.

Livsideal og autoritetstype utfyller hverandre. Den filantropiske virksomheten i barneasylet var modellert etter den borgerlige families idealer og industrisamfunnets krav om samfunnstilpasning. På samme måte kan det stilles et provoserende spørsmål om det profesjonelle helse- og sosialarbeidet italesetter et postmoderne individualiseringsideal som kommer til uttrykk i familielivets og arbeidets endrede verdier, - og at det helse- og sosialfaglige miljøarbeidets diskurs på den måten bidrar til å legitimere offentlige omsorgsrelasjoner. Den moderne makten er ikke representert ved et handlende subjekt, men kan knyttes til måten sosiale erfaringer og identiteter blir dannet på i det sosiale rom. En slik makt kan ikke reduseres til statens apparater eller økonomiske institusjoner. Den er der hvor individer formes: i skolene, fengslene, barnehjem, psykriatiske institusjoner osv. Kroppen legges ikke lengre i lenker slik at dens krefter reduseres. Tvert imot, den trer inn i en bruksammenheng hvor kreftene øker. Makten effektiviseres ved at kollektive identiteter individualiseres og fastholdes innenfor avgrensede fortolkningsrammer. Ved at individene aktivt tilpasser seg gitte fortolkningsrammer, for eksempel en bestemt måte å tale om selvet på, virker makten produktiv. Den hviler på en kunnskap tuftet på, og styrket gjennom, bruk av materielle innretninger og sosiale praksiser: en politisk teknologi.⁴²⁴ Det kan dermed skapes stadig nye arenaer og sosiale praksiser hvor en slik kunnskapsproduksjon kan utfolde seg.

Metaforen ”viljen til viten” plasserer hendelser hinsides godt og ondt. Finnes der en analog metafor, ”vilje til gode relasjoner”, hvor den intensjonelle kraft er god, og dermed uangripelig? Et av problemene er at ”godt” eller ”ondt” forutsetter en vurdering av et involvert subjekt. Derfor er relasjonsmetaforen ikke uten ytre referansepunkt. Der kan altså skjelnes mellom ”viten om relasjoner” og ”den praktiske relasjonshandling”, hvor førstnevnte er hinsides godt og ondt og den sistnevnte mulig å vurdere. Derfor kan det paradoksale problem omkring den innledningsvis skisserte makt i sosialt arbeid; viten om hva som skaper gode relasjonsforhold, by miljøterapeuten til å handle på en måte som klienten eller pasienten ikke bifaller som godhet.

Ett annet problem med en slik tolkning er at godhet konstitueres via sin motpol: ondskapen. Protester, eller alternative betydningstilbud vil derfor lett bli oppfattet som maktutøvelse som er av det onde. Dermed blir utøvelsen av makt og utsettelse for makt forenet i avmaktserfaringer

⁴²³ Se blant annet Embla 1998, nr. 1

⁴²⁴ Foucault (2001) *Overvåkning og straff*

(idealisert som henholdsvis omsorg for den svake eller svakhet generelt) identifisert som godhet. Den etiske diskurs handler her om det gode som ekvivalens mellom to motsatte poler. Godhet er imidlertid etisk interessant når den fryktes. Ondskap kan problematiseres som et sosialt forhold: et forhold som krever en radikal annen, og et forhold som krever viten om denne forskjellen til den annen. Dette innebærer en erfaring av fremmedhet, anderledeshet og uselvstendighet. Ondskapen i seg selv utgjør ikke etikkens diskursive felt, men forskjellen til ondskapen gjør det.

Tendensen peker i retning av det ”avtalte samfunn”, der mellommenneskelige relasjoner er noe helt annet enn vennskap i Aristoteles forstand (felles nytte, felles nytelse, en sjel: to legemer). I dag handler det mer om nytte, begjær og behov mellom gjensidige parter. Men denne gjensidighetens filosofi er blitt vitenskapeliggjort og båret fram av sosiale teknologier. Den moderne fordom er at man står i en gjensidig utvekslingssituasjon: vi tror på rettferdighet og ekvivalens, og forlanger dette i en likhetsrelasjon⁴²⁵. En måte å utfordre denne fordom på er å innse at umiddelbarheten er tapt. Når man forholder seg til andre må man også forholde seg til andres forhold. En slik tenkning ligger hinsides formidling og identifikasjon. Det er ikke en formidling via en tredje (vitenskapen; sosialteknologien), men en forholdstenkning; en forskjellstenkning. Dette betyr ikke at vitenskapelige sannheter og sosialteknikker bør forkastes, men at man holder triaden åpen. Dialektikken lukkes hvis man gjør religionen eller vitenskapene til formidlingsinstans mellom de ulike aktørene. Resultatet blir at forholdet mellom ”den andre” (A) og helse- og sosialarbeideren(B), og mellom helse- og sosialarbeideren (B) og instansen (C) blir artikulert som fellehet, eller allmennhet. Problemet med identifikasjonen er at man erkjenner seg selv som den annen ved at man ser seg selv som den annen, eller ser seg selv med den annens øyne. Den annen er det speil man er til i kraft av. Den annens begjær er ens eget begjær. Den annen spiller uvilkårlig førstefolin. Dette er en form for universalisme; den annen kunne vært enhver annen (for eksempel en med samme diagnose). Å være i ekvivalensens horisont er å være til på den annens bekostning. Reaksjonsformene det utløser er at man vedkjenner seg en gjeld som man vil forsøke å betale tilbake, man pynter på tingene, eller det resulterer i endeløs bestrebelse på å gjøre skaden godt igjen for å slippe av med den dårlige følelsen, noe som igjen kan føre til at man gir ansvaret fra seg; til en annen instans. Etikk handler om å forholde seg til den annens ulykke, eller lykke. Det er selve erfaringen som står i sentrum, ikke avhengigheten. Ekvivalensidealet gir ulike former for avmaktserfaring: 1. medlidenhet: at man foretar en passiv holdning; det er ikke noe man kan gjøre. 2. likegyldighet; man vil ikke

gjøre noe.³ overbærenhet; man forsøker å transformere situasjonen, vel vitende om at det ikke endrer noe. I stedet for ekvivalens kan man prøve å tenke avmaktserfaringen inn i forholdet; uselvstendigheten, den annens utsatthet (svakhet, eller sårbarhet) ser ikke det avgjørende, men erfaringene og den tilsvarende sårbarhet i forhold til annethet (erfaringen av anderledeshet). Man avviker ikke forholdet til den annen, men tenker anderledeshet inn i selvforholdet. Det etiske prinsipp må være suspensjonsmuligheten: det at den installerer en instans som kan suspenderes, men uten at man identifiserer eller generaliserer i kraft av instansen. Handlingsekvivalens i forhold til umiddelbar sammenligning kan derfor ikke være det etiske prinsipp. En regel gjelder derfor som regel, ikke som lov.

I det sosiale møte er vi utlevert til den annen, man opplever seg selv som tilbud: tilbyr de verdsettelse man tilkjenner seg ved. Den andre har makt fordi den fremviser vår avmakt; å lytte til protesten er å tilkjenne den andre verdighet. Synden er derfor ikke brudd på en forventning som følges opp med en sanksjon, men en intensivering av selvforholdet. Dette innebærer at man er i konstant utveksling med hverandre, og må være i stand til å leve med denne usikkerheten. Vår nye tids etiske oppførsel er derfor knyttet til forhandlingsvilje, anstendighetsvilje, involvering og avstand. Det seinmoderne hverdagslivet har demokratiet som selvfølgelig sosialteknologi. Ingen agerer etter plikt, men forventer å bli respektert ut fra subjektive oppfatninger om sine individuelle rettigheter. En slik avtaleetikk har ingen appellinstans. Det er selve handlingen som avgjør; man blir til i kraft av at det forholdes. Det sosiale erstatter den religiøse norm; en mangelopplevelse som gjerne resulterer i gjeninnsetting av dydene, allmenne forpliktende normer eller standarder. Den religiøse etikk refererer til en absolutt instans. Synden korresponderer med tilgivelsen. Dyd og last svarer til et subjekt. Den sekulariserte etikkens problem er at man ikke kan tilgi seg selv; hvilke lover synder man mot? En slik sosialteknologi forutsetter en individualisering av synden: man må begrense seg selv, gi rom for anderledeshet. Kristendommen tar utgangspunkt i et asymmetrisk forhold; man er alltid syndig overfor Gud. En kantiansk videreføring av dette, innebærer at man alltid står ansvarlig overfor sine handlinger og må begrunne disse. Den sekulariserte modellen innebærer at man må skape seg selv i et endeløst identitetsarbeid. Makt er et uttrykk for hvilken dominerende etiske diskurs som til enhver tid artikulere den etiske erfaring⁴²⁶. Pliktmoralen forutsetter en plikt til å bearbeide ens natur. Arbeidet individualiserer; ansvaret er ens eget. Opplysningstidens frigjøringsmoral handlet om å realisere seg selv; frigjøre en undertrykt natur. Det nåtidige etiske

⁴²⁵ Schmidt (1999) Jf kapittelet: "Forsyndelsen; eller etikkens genvordigheder"

⁴²⁶ Ibid

regimet kan karakteriseres som en forventning om å begrense seg selv og andre. Det å handle umotivert er den moderne utgaven av å være uansvarlig. Etikk blir refleksjon over oppførselen i forhold til den annen, hvor det ikke kan refereres til Loven eller naturen som den generaliserte annen. Suspensjon er i dette tilfelle den etiske substans; referansen til gjentagelsen. Spørsmålet om man vil gjenta en handling under sammenlignbare vilkår artikulere det etiske. "Det menneskelige" eller "medmennesket" er en usikker identitetsmarkør i en verden som oppleves som flyktig. Etikken krever derfor at man vedvarende forholder seg til sitt selvforhold av og med hensyn til den annen. I en slik etikk er den dømmende instans fraværende. Vi vet ikke hvor grensene går, hvor protesten kommer før vi har overskredet den. Dvs. at man rasjonaliserende i ettertid kan si at det har vært en grense. Man kan likevel avvise at verdsettingen er den enkeltes, uten å hevde at den er allmenn. Å si at smaken er subjektiv vil være å insistere på for lite, å si at den er objektiv vil være å hevde for mye.

Foucault har ikke behandlet det sosiale arbeidet i noen særskilt analyse. Det ovenstående viser at hans tanker om objektivisering og subjektivisering av individene har relevans for helse- og sosialfaglig arbeid. Foucault har mange ganger understreket den disiplinerende effekten behandlingen av de "utstøtte" gir. Foucaults beskrivelser av utviklingen av det normaliserende samfunn er analog til utviklingen av en disiplinerende klient/pasient- praksis. Dette er et vanskelig problem, idet det helse- og sosialfaglig arbeidet historisk sett er knyttet til det normaliserende samfunn. Kan man forestille seg en type helse- og sosialfaglig arbeid som ikke er fundert i samfunnets krav om normalisering? Foucaults tenkning peker mot at intet er naturgitt eller evig. Derfor har vi prinsipielle muligheter for å forandre vår praksis, men stadig med det foucaultske poeng: man kan ikke løse problemene en gang for alle, endringer medfører bare inntreden av makt i en ny forkledning. Foucaults tenkning kan imidlertid bidra til at etikken får bedre vilkår. Etikk forutsetter at det gis rom til refleksjon. For at dette rommet skal holdes åpent, må de etablerte sannheter kunne røkkes ved. Etikdens største trussel er en automatisering av holdning og handling, med den eneste begrunnelse til hva som er "faglig" forsvarlig. I den grad humanvitenskapenes "objektive" viten om mennesket brukes som dømmende instans i fravær av religionen som referansegrunnlag, vil dette ikke bety at bedømmingen kan virke mindre totalitær. Vitenskapelige sannheter kan lett redusere verdspørsmål til tekniske problemstillinger; f. eks hvilken terapeutisk metode som egner seg mest for å fremme "sosial fungering". Problemet med instansene dukker derfor opp i form av teknikk og prosedyrer. Det at det installeres "instanser", kan karakteriseres som en "vilje til orden". De sosialtekniske hjelpemidlene fungerer som en "viljeglansel": doxaens diskurs blokkerer for spørsmålet om hvorvidt man vil det man kan.

Etikkens frihetsdimensjon forutsetter at man kan sette spørsmålstegn til automatikken, at man gir rom for å avstå fra å følge en regel og en norm. Det å henvise til humanistiske idealer er heller ikke uproblematisk. Reinvesteringen i våre tradisjoner av kristendom, humanisme og opplysningsprosjekt innebærer fortsatt en tenkning via ”den andre” eller ”annethet”. Tradisjonen tenker den annen som en svakhetsposisjon; tenker oppførsel av hensyn til den annen, og ikke oppførsel med hensyn til den annen. Historien ”fordamper”: *”Hva angår en dydsetikk er problemet, dels at man positiverer dydene, og dels at man restaurerer klassiske dyder uten at tage hensyn til dydernes konkrete historie”*⁴²⁷ Idealer er verdier man er seg bevisst og som man holder som verdifulle. Godhet er således en verdifullhet som forekommer som selvfølgelig. Dens ubestemthet avvikles gjennom gjentagelsen: regel blir til lov. Dermed forsvinner etikken; muligheten for sanksjon reduseres. Verdsetting bestemmes ikke på forhånd, men utøves som praksis. Verdier tar form som oppførsler; som tilkjenneivelse av noe som betyr noe, som uttrykk for en smaksdom. Våre verdier er gjentagelser, de blir til gjennom gjentagelsen, som en estetisk-etisk hendelse. Sosialanalytisk kan man definere verdier som smakstilkjenneivelse eller som smakskjennsgjerning⁴²⁸. Normenes ustabilitet stiller krav om at autoriteter legitimerer og gyldiggjør sine anliggender. Det sosiale vilkår i et seinmoderne samfunn gjør at man ikke kan basere likhet på normativ ensretting I møte mellom individer med forskjellig erfaringsbakgrunn er det mye som står på spill; det handler om å kunne opptre som forhandlingspart og bli anerkjent som sådan. Grenser er noe som inntreffer i det sosiale møte; det gjelder avgjørelser over for mye og for lite. Trygghet og nærhet kan ikke bestemmes på forhånd, men krever vedvarende ”forhandling”. Det er derfor forskjellen til den andre, ikke likheten, som må være utgangspunktet.

Denne hovedfagsoppgaven har som siktemål å vise hvordan sosialt arbeid som kunnskapsfelt gir autoritet på områder som kan knyttes til forming og korrigerende av menneskelig opptreden. Den viser hvordan måten autoritet ble utøvd på ble endret; fra kontroll og korporlig straff til det å utøve autoritet over seg selv under vedvarende ledelse av andre. Oppgaven viser også at sosialt arbeid som kunnskapsfelt er uløselig knyttet til produksjon av en særegen autoritetstruktur. Analysen av sosialt arbeids historiske oppkomst viser at det etiske regimet ble knyttet til nye objekter og problemer som bestemte sosiale autoriteter legitimt ble satt til å utøve overfor. Sosialt arbeid historiske tilsynekomst kan karakteriseres en bestemt type konfigurasjoner av

⁴²⁷ Schmidt (1999:183)

⁴²⁸ Schmidt (1999:185)

autoritet og subjektivitet. Det å være ”selvbevisst” er ikke en ”nødvendig” menneskelig evne, men kanskje i større grad uttrykk for en bestemt strategi eller tankestruktur. Autoritetsforholdet ble hevdet på bakgrunn av psykologiserende sannheter om mennesket, og til det å mestre visse teknikker for å endre individers atferd og selvoppfattelse. Autoritet ble etisk i den grad den ble utøvet i lys av kunnskap om dem som er ens ”objekter”. Terapeutiske mål kunne derfor fremtre som ønskelige og naturlige ”objektive” kriterier, ikke som uttrykk for bestemte verdivalg og diskutabile sosiale mål. Analysen viser hvordan denne legitimiteten ble knyttet til tro på kunnskap og objektivitet, og hvordan kunnskapsproduksjonen skapte nye begreper som ”forsømte” og ”uskyldige”, og til en type politisk makt som er knyttet til menneskets subjektivitet. Mennesket gjøres ”tenkbar” ved at man benytter en bestemt logikk, formulerer begreper og tekniske metoder. Mennesker konstitueres som foranderlige eller formelige ved at andre handler mot dem og de handler på en bestemt måte mot seg selv. Analysen viser hvordan den nye kunnskapen passet inn i allerede eksisterende autoritetssystemer: innenfor straffeanstaltene, sykehusene og i familiene, -og hvordan disse autoriteter kunne akkumulere kunnskap på etisk basis. Den praksis som på 1800 tallet skulle normalisere de udisiplinerte eller farliges oppførsel, kan i sin tur ”normaliseres” ved teknisk videreutvikling og rasjonell refleksjon. Det som skjedde ved barneasylet og lignende institusjoner for ”moralsk oppdragelse” ved inngangen til det 19. hundre, var at det dukket opp en ny type kontroll og en særskilt institusjon, en kontroll som på samme tid er kunnskap og myndighet over de individer som motsetter seg den disiplinære normalisering. Sosialt arbeids fremvekst kan ikke løsrive seg fra noen grunnleggende strukturelle forhold; at det gradvis oppstod ”spesialister” på disiplin, normalitet og tvingende myndighet. Normalitetskontrollen var på sin side omgitt av en legevitenenskap og en moralfilosofi som garanterte dens ”vitenskapelighet”. Kontrollen støttet seg til et rettsapparat som fra nå av rettet fokuset mot ulike virksomheter som kunne ”forebygge” kriminalitet. I ly av disse respektable formyndere og som et bindeledd mellom dem, samt ved å ikke seg rollen som den ”moderlige” hjelper og vokter, kunne det innenfor barneasylet utvikle seg en reflektert teknikk for kontroll av normer. Disse metodenes og institusjonenes støttepunkter er blitt flere har videreutviklet seg. Sosialt arbeids tekniske kvalifikasjoner som disiplinær teknikk er blitt videreutviklet siden 1800 tallet, men er likevel tett forbundet med samfunnets ønske om og behov for normalitetskontroll Målet med en kritisk historie over sosialt arbeid har vært å synliggjøre de dype tvetydige relasjonene mellom subjektivitet og etikk som ”selvomsorg”, sosialt arbeids ”sannheter” og utøvelse av makt. Analysen av det nåtidige tidsskriftet Embla viser en klar tendens til at fortidens diskurser fremdeles er virksomme i det nåtidige etiske regimet. Likevel vil det være grunn til å hevde at det nye etiske regimet åpner opp

nye rom for å retenke konstituerende relasjoner mellom sosialt arbeid som en type kunnskap, en type ekspertise og etikkgrunnlag, og dilemmaene i forhold til styring av subjekter som liberale demokratier konfronteres med i dag. Diskursene som omhandler ”mennesket” setter i spill en rekke kritiske refleksjoner i forbindelse med det å styre mennesker i samsvar med deres ”natur” og ”sannhet”, og kravene om sosial orden, harmoni og velstand for alle. De etablerer samtidig en rekke normer for hvordan selvets kapasitet og handlemåter bør dømmes. Diskursene konstituerer dessuten skiftende signifikasjonsregimer med hvilke personer kan tillegge seg selv og deres liv mening, - regimer som er manifestert i teknikker for forming og reforming av dem selv. Den begrepsmessige spredningen av ”selvet” ser ut til å gå hånd i hånd med en ”regjerifisert” intensifikasjon. Den etiske verdsettingen av bestemte personlighetstrekk som; frihet valg, autensitet og selvutvikling kan forstås som en ny type styringsrasjonalitet i forbindelse med nye teknologier for å oppførsler i henhold til visse atferdskoder.

Denne oppgavens utgangspunkt har vært analysen av to forskjellige diskurser; en om barneomsorg sterkt knyttet til filantropien på 1800 tallet, og en om identitet i den moderne helse- og omsorgsarbeiders etiske plattform. Nå kan man hevde at det grunnleggende er samme diskurs til tross for forskjellig retorikk, men dette er en lite holdbar synsmåte. Til tross for at det grunnleggende paradokset i klient-terapeut rollen er felles, viser diskursene to ulike vitensgrunnlag og to ulike tilnærminger til forståelsen og praktiseringen av makt i disse grunnlagene. Mens diskursen om barneasylene var preget av en velment, maternalistisk oppdragerrolle basert på rasjonalitet og opplysning i et hierarkisk institusjonsmiljø, er dagens diskurs forskjellig. Et av de mest framstående trekkene ved diskursen om etikk i helse- og sosialarbeiderens rolle er en vektlegging av egalitære relasjoner. Terapeuten er både deltaker og tilskuer i denne relasjonen, og rollen er derfor ikke en eksplisitt oppdragerrolle basert på en ytre autoritet. Helse- og sosialarbeideren er blitt, nettopp, en *terapeut*. Terapeuten skal lede sin klient til hjelp ved selvhjelp, gjennom selvinnsikt og selvforbedring. Hva denne forbedringen substansielt skal føre til er ikke eksplisitt, men imidlertid ikke så forskjellig fra filantropenes forestillinger enn forskjellene i retorikk kanskje skulle tilsi. Dypest sett skal klienten "fungere" sosialt. Avstanden er derfor ikke så stor mellom dagens terapeutiske ”myndiggjøring” eller ”empowerment” til 1800 tallets streben etter å luke ut anomalier i samfunnet.

Foucaults fortolkende sosiologi er et godt analyseverktøy i studiet av disse diskursene. Hans vektlegging av disiplinering som en sentral offentlig strategi for styring kaster lys over

framveksten av barneasylene og den moderne helse- og sosialarbeiderprofesjonens forsøk på å utvikle en etisk yrkesrolle. Med Foucault som utgangspunkt er det mulig å påvise at begge diskursene er knyttet til bestemte vitenskategorier, men fremfor alt at ingen av dem kan fri seg fra å gi preskripsjoner om maktanvendelse. Paradokset framkommer klarest i hvordan verken eksplisitt liberalistisk tenkning eller de mer egalitære "moderne" normene for helse- og sosialfaglig arbeid opphever at terapeuten eller bestyrerinnen er en del av en maktstruktur som griper inn i enkeltmenneskets "autonomi".

BIBLIOGRAFI

- Andersen, Arvid Evjen, (2005), - hovedfagsoppgave UiO "Problembarn 1741-1771- En undersøkelse av de ulydige barn på Christianias Tukthus og forholdet mellom stat og hushold i relasjon til hustukten"
- Aries, Philippe (1980) "Barndommens historie", Oslo: Gyldendal
- Aass, Oskar Eivind "Den offentlige omsorg for Åndsvage i Norge: 1870-1920", UiB:hovedfagsoppgave i historie
- Badinter, E (1981)"The Myth of Moderhood", London: Souvenir Press
- Balke, Eva (1995)"Småbarnspedagogikkens historie: forbilder for vår tids barnehager", Oslo: Universitetsforlaget
- Barthes (2002)"Mytologier", Oslo: De norske bokklubbene
- Baudrillard J.(1982) "At glemme Foucault". København: Rhodos.
- Bourdieu & Wacquant (1992) "An invitation to reflexive sociology", Cambridge, Polity Press Cambridge
- Broadly, Donald (1991) " Sociologi och epistemologi: om Pierre Bourdieus forfatterskap och den historiska epistemologin", Stockholm: HSL förlag
- Bull, Edvard (1985-1990) "Arbeiderbevegelsens historie" Oslo: Tidende
- Carpenter, Mary (1851/ 1969) "Reformatory Schools. For the Children of the Perishing and Dangerous Classes and for Juvenile Offenders". New York: Augustus M. Kelley Publishers.
- Conradi, Halgerd (1998) "Å være sin nabos nabo. Et studie av settlementbevegelsen i Norge 1919- 1964", Hovedfagsoppgave ved Program for Sosialt Arbeid, NTNU Trondheim
- Cunningham (1998)"Children and Childhood in western society since 1500", New York: Longman Group Limited
- Deleuze, Gilles (1988) "Foucault", Minnesota, University of Minnesota press
- Deleuze, Gilles og Guattari, Felix (2002)"Anti- Ødipus Kapitalisme og schizofreni", Oslo: Spartacus
- Etresvåg, Egil (1982) " " Et bysamfunn i utvikling: 1800-1920", i Bergen bys historie bd III, Bergen: Universitetsforlaget
- Feldbæk, Ole (1997) "Det moderne prosjekt", den danske historiske forening
- Fossen, Anders Bjarne "Borgerskapets by: 1536-1800", i Bergen Bys historie, bind II, Bergen: Universitetsforlaget
-

-
- Foucault (1980) "*The Politics of Health in the Eighteenth Century*" i: Gordon C. Editor. Power/Knowledge. New York: Pantheon Books.
- Foucault (1984) "Nietzsche, Genealogy, History" i: Rabinow P. *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books
- Foucault (1984:32-50) "*What is Enlightenment?*", "Qui`est-ce que les Lumières?", I Rabinow. red. *The Foucault Reader*, New York: Pantheon Books
- Foucault, Michel (1997) "*Ethics: Subjectivity and Truth*", London, Penguin Books
- Foucault, Michel (1999) "*Seksualitetens historie I, viljen til viten*", Oslo: EXIL
- Foucault, Michel (1999) "*Diskursens orden*", Spartacus Forlag
- Foucault, Michel (2000) "*Galskapens Historie, i opplysningstidens tidsalder*", Bokklubben Dagens Bøker
- Foucault, Michel (2000) "*Klinikkens Fødsel*", København: Hans Reitzels Forlag a/s
- Foucault, Michel (2001) "*Overvåkning og Straff, det moderne fengsels historie*", Oslo, Gyldendals Forlag
- Foucault, Michel (2001) "*Seksualitetens historie II, Bruken av nytelsene*", Oslo: EXIL
- Foucault, Michel (2002) "*Seksualitetens historie III, Omsorgen for seg selv*", Oslo: EXIL
- Foucault, Michel (2002) "*Forelesninger om regjering og styringskunst*", Oslo: Cappelen Forlag
- Foucault, Michel (2005) "*Sindssygdом og psykologi*" København: Hans Reitzels Forlag
- Foucault, Michel (2006) "*Ordene og Tingene, en arkæologi om humanvidenskapene*", Fredriksberg: Det lille Forlag
- Frimannslund Holmsen, Rigmor (1977) "*Fosterbarn*", Oslo, Dugnad
- Han, Beatrice (2002) "*Foucault`s Critical project: Between the transcendental and the Historical*", Stanford, Stanford University press
- Hutchinson, Ragnhild (2003) "*Enighetsfabrikken og utviklingen av tekstilindustrien i Norge på slutten av 1700 tallet*", Oslo: UiO, hovedfagsoppgave
- McNay, Lois (1994) "*Foucault, a critical introduction*" Cambridge; Polity Press
- Neumann, Iver B.(2001) "*Mening, materialitet, makt, - en innføring i diskursanalyse*", Bergen: Fagbokforlaget
-

-
- Rabinow (1984) ”*The Foucault reader*” New York : Pantheon Books
- Rudeng, Erik (red.) (1999) ”*Kunnskapsregimer, -debatten om de nasjonale strateger*”, Oslo: Pax forlag
- Rose, Nicolas (1996) ”*Inventing Our Selves, -Psychology, Power and Personhood*” Cambridge, Cambridge University Press
- Rousseau, Jean Jacques (2001) ”*Om Samfunnspakten*”, Bokklubben Dagens Bøker
- Searle, John R. (1995) ”*The Construction of Social Reality*”, New York: The Free Press
- Skirbekk, Gunnar og Gilje, Nils (1996) ”*Filosofiens historie*”, bind I og II, Oslo: Universitetsforlaget
- Slagstad, Rune (1989) ”*De nasjonale strateger*”, Oslo: Pax Forlag
- Sletvold, Sverre (1977) ”*Trondhjems asylselskap, De nødlidendes venner, 1827-1977*”, Trondhjem, Asylselskapet
- Schmidt, Lars Henrik (1999) ”*Filosofierende eksperimenter*” i *Diagnosis I* (3bd- serie). København: Danmarks Pædagogiske institut
- Stinchcombe, Arthur L. (1968), ”*Constructing Social Theories*”, Chicago: The University of Chicago Press
- Sundt, Eilert (1858) 1975. ”*Om Piperviken og Ruseløkkbakken*” I: *Eilert Sundt. Verker i utvalg*. Bind 3 (s.73-137). Redigert av H.O. Christophersen m.fl. Oslo: Gyldendal
- Thuen, Harald (2002) ”*I foreldrenes sted: barneredningens oppdragelsesdiskurs 1820-1900: eksempelet Toftes Gave*”, Oslo: Pax Forlag
- Ulvund, Frode (2002) ”*Byens udskud*”? : *ein studie av karrierar som innsett i tvangsarbeid og straffanstaltar i Bergen ca. 1850-75* , UiB, Historisk institutt, doktoravhandling
- Watts, Alan W.(1993) ” *Veien til Zenbuddhismen*”, København: Borgens Forlag
-

Analysespørsmål:	De ”gamle” tidsskrift	De ”nye” tidsskrift
1. Kjernen i sosialt arbeid:	Åndelig og legemlig oppvekkelse	Relasjonell omsorg Selvbevissthet
Tidsskriftenes form endres:	Tekniske og praktiske handleanvisninger	Holdningsbeskrivelser
2. Begrunnelsene for arbeidet:	Alle (ytre) påvirkninger virker inn på dannelsesmønsteret	Bevissthet om egen situasjon gir grunnlag for endring.
3. Metodene i arbeidet:	Observasjon	Observasjon
	Automatisering av atferden (innøvde vaner) Påvirkning av forestillingene m. m	Strukturere miljøbetingelsene (herunder personalets holdninger)
4. Målet for arbeidet:	Den trengende blir moralsk og økonomisk rehabilitert	Den trengende inngår i et tilfredsstillende fellesskap med andre
5. Om sosialarbeideren:	Medfødt takt	personlig kontakt med den trengende
	Viten	Viten
